

DİNÎ ve TOPLUMSAL BOYUTLARIYLA
CİNSİYET
II

Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı

26-27 Mayıs 2012

Üsküdar Belediyesi

Çamlıca Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi

Büyük Çamlıca – Üsküdar / İstanbul

İstanbul 2012

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİ İŞİĞİNDE
TOPLUMSAL CİNSİYET MESELESİNE İLİŞKİN
ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Salahattin POLAT*

Toplumsal Cinsiyet Kavramı

“Toplumsal cinsiyet” kavramı Batı düşüncesi kökenli bir kavramdır. Son yarım asır içinde tedavülde bulunan İngilizce “Gender” karşılığı olarak Türkçeleştirilmiştir. Kadınlık ve erkekliğin biyolojik yönü için İngilizce *sex*, toplum tarafından inşa edilen yönünü ifade etmek için ise *gender* terimi kullanılır. Türkçede ise *sex* karşılığı olarak *cinsiyet*, *gender* karşılığı olarak ise *toplumsal cinsiyet* kullanılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet konusundaki tartışmalar esasta geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanmasından doğmuştur. Bunun birden çok nedeni olmakla birlikte bunlar arasında ikisi önemli ve tartışmaların asıl kaynağı niteliğindedir:

1- Feminizmin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini değiştirme talepleri,

2- Kadınların ev dışı, ücretli profesyonel çalışma hayatına yoğun olarak girmeleri. Biz bu çalışmamızda konuyu bahsedilen iki eksenle ele alacağız.

Feminist Simone de Beauvoir tarafından söylenmiş olan “Kadın doğulmaz, kadın olunur” ifadesi, toplumsal cinsiyet kavramını açıklamak için yaygın olarak tekrarlanan geleneksel bir slogandır. Fakat bu ifade çarpıcı olmakla birlikte çok net değildir. Bundan ne kastedildiğini daha iyi ifade edebilmek için bu ifadeyi “Kız doğulur kadın olunur, oğlan doğulur erkek olunur” şeklinde açabiliriz. Yani insanlar birbirinden farklı iki temel biyolojik cinsiyet yapısında doğmakla birlikte, bu

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

iki ana biyolojik yapı üzerine kadın ve erkek kimlikleri inşa edilir. Feminizme göre bu kimlikler kültürel, siyasal, toplumsal olgulardır.

İkili ve heteroseksüel cinsiyet anlayışını yansıtan Beauvoir'ın bu ifadesi, diğer farklı cinsiyet olguları dışta tutularak söylenmiştir. Heteroseksüel olmayan, ara ve farklı cinsiyetlerin ne ölçüde doğuştan ne ölçüde sonradan kazanılmış olduğu uzmanlık alanımız dışında olduğundan bu konuya girmeyeceğiz. Şu kadarını belirtelim ki, eşcinsel, travesti, transseksüel v.b. gruplar; heteroseksüelliğin de, diğer cinsiyet kimliklerini dışlayan, ötekileştiren hatta suç haline getiren, insan haklarına aykırı, tek tipleştirici toplumsal bir inşa olduğunu savunurlar.

Toplumsal Cinsiyet: Feminizmin ve

Kadın Hareketlerinin Nalıncı Keseri

Toplumsal cinsiyet kavramı ilk bakışta zannedildiği gibi yansız ve objektif bir kavram değildir. Feminist kavramının olumsuz imajından kurtulmak isteyen kadınlar ve kadın hareketleri, feminizm yerine daha nötr bir imaj uyandıran kadın çalışmaları, toplumsal cinsiyet gibi kavramlar çerçevesinde ve bu tür başlıklar altında faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır. Dolayısıyla hangi kavramı kullanırsanız kullanın eğer kategorik olarak kadın-erkek kavram çifti üzerinden konuşuyorsanız kaçınılmaz olarak feminizm kulvarına girmek durumundasınızdır.

Toplumsal cinsiyet başlığı etrafında söylenip yazılanların çoğu tarafgir olduğu gibi, yapılan bilimsel çalışmaların önemli bir kısmı da tarafgir ve ideolojiktir. Feministler, kadın araştırmacılar veya üniversitelerin kadın çalışmaları bölümleri tarafından yapılan toplumsal cinsiyet çalışmaları genelde, cinsiyetin toplumsal yönünü öne çıkarma ve maksimize etme, biyolojik yönünü yok sayma, etkisizleştirme veya elden geldiğince minimize etme eğilimi içindedirler. Onlar, geleneksel toplumsal cinsiyet yapılarının kadın ve erkek kimliğine verdiği şekli olumsuzlarlar, erkek egemen kültür tarafından şekillendirilen ve kadınların aleyhine olan bu yapıların değişmesi gerektiğini savunurlar. Bu konuda biyolojik faktörlerin etkin olduğuna dair verileri veya görüşleri kabul etmek istemezler. Çünkü biyolojik faktörler doğal ve verili olup değişmeyeceğinden, feminist tezlere ters düşer. Bu nedenle işlerine gelmez.

Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyetin toplumsal olduğunu vurguladığından dolayı feministlerin çok hoşlandıkları, sahip çıktıkları ve yaygın olarak kullandıkları bir kavramdır. Bu kavramı kullanan herkes feminist söylem alanına girdiğinin, onların dil oyununu oynadığının, onların söylemlerinin temel bir kavramı üzerinden konuştuğunun farkında olmalıdır.

Bununla birlikte feministler, kadın tarafına yontma alışkanlıklarının sonucu olarak toplumsal cinsiyetin biyolojik ve toplumsal yönü konusunda çifte standart uygulamaktan çekinmezler ve bunun sonucu olarak da çelişkiye düşmekten kurtulamazlar: Bir yandan cinsiyet kimliklerinin toplumsal olduğunu öne sürerken, öte yandan kadın doğasının barışçı, fedakâr ve koruyucu; erkek doğasının ise savaşçı ve yıkıcı olduğunu savunurlar. Hatta *testosterone* hormonunu her türlü melanetin kaynağı olarak gören feministler vardır. Bakınız köşe yazarı olan bir bayan bir yazısını büyük bir uzman edasıyla şöyle bitiriyor: “ Testosteron fazlası savaştan cinâyete neler yaptırmaz neler...”¹

Toplumsal cinsiyet konusunda yaygın ve ateşli tartışmaların fi-tilini ilk tutuşturanlar feministler olmuştur. Feministler tarihsel süreçte çok değişik ve farklı akımlara ayrılmış olmakla birlikte belli konularda hemfikirdirler. Bunların başında toplumsal cinsiyetin erkek egemen bir toplumsal yapı ve kültür tarafından şekillendirildiği gelir. Onların iddialarına göre kadınlar; kendilerine biçilen toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden sömürülmekte, rolleri kadınlık, annelik ve eşliğe indirgenerek hayatın pek çok alanından dışlanmakta, erkekliğin uzantısı hatta noksan erkek olarak görülmektedirler. Eşlik, annelik, ekonomik karşılığı olmayan ev işleri ve çocuk bakımı gibi uğraşlar nedeniyle hayattan dışlanıp eve hapsedilmekte, erkeklerle rekabet şansını kaybetmektedirler. Kadın doğurganlığı kadının en büyük gücü ve avantajı iken, aile kurumu üzerinden dezavantaja dönüşmektedir. Kadın hayattan dışlandııkça yaşadığı olumsuz şartlardan kurtulmak için mücadele etme şansını da kaybetmektedir. Bu tespitlerde genelde hemfikir olan feminist akımlar bunların çözümleri konusunda farklılaşmaktadırlar.

Toplumsal cinsiyet meselesi, biyoloji, tıp, psikiyatri, psikoloji, sosyoloji, siyaset, tarih, hukuk, ahlâk, din gibi değişik bilgi ve bilim dallarını ilgilendiren çok disiplinli bir çalışma alanıdır. Cinsiyet rolle-

¹ <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=244568> 18.05.2011 tarihli cumhuriyet gazetesi.

rinden hangilerinin ne ölçüde doğal ve biyolojik, ne ölçüde toplumsal ve kültürel olduğu konusu bilimsel olarak belirlenmiş ve sonuca bağlanmış değildir. Feminist görüş dışında, toplumsal cinsiyetin oluşumu konusunda çok farklı kuramlar vardır. Toplumsal cinsiyet konusunun bilimsel olarak sonuca bağlanmadığını, halen tartışmalı olduğunu, bu konudaki feminist tezlerin bilimsel gerçeklik gibi sunulmasının doğru olmadığını göstermesi açısından, bu konudaki farklı kuramlara detaylarına girmeden kısaca işaret etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz:

Kadın Ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu İle İlgili Kuramlar

Kadın ve erkek kimliklerinin, hem biyolojik hem toplumsal faktörlerin sentezi olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Fakat bu kimliklerin nasıl kazanıldığı, bu konuda biyolojik ve toplumsal faktörlerin etkilerinin oranı konusunda farklı görüşler ve kuramlar ileri sürülmüştür. Bu görüşleri detaylarıyla ele almak bu çalışmamızın sınırlarını aşacağından sadece kuramları ve kuramcılarının isimlerin liste halinde vermekle yetineceğiz:

- 1- Psikaanalitik kuram (Freud ve takipçilerinin kuramları)
- 2- Sosyobiolojik Kuram (Wilson)
- 3- Bilişsel gelişim kuramı (Kohlberg)
- 4- Toplumsal cinsiyet şeması kuramı (Bem)
- 5- Sosyal Bilişsel Kuram.
- 6- Sosyal öğrenme kuramı (Bandura ve Mischel)
- 7- Sosyal rol kuramı (Eagly ve Steffen)
- 8- Benlik Sunuşu Kuramı (Deaux ve Major)
- 9- Çok faktörlü toplumsal cinsiyet kimliği kuramı (Spence)²

Kadın ve erkek kimliklerinin oluşumunda etkili olan faktörler ve mekanizmalar konusunda kuramcılar arasında önemli görüş ayrılı-

² Toplumsal cinsiyet kuramları hakkında daha geniş bilgi için bkz: Zehra Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Sistem Yayınları, İstanbul, 2004; Sema Güzel Oruk, *Toplumsal Cinsiyetin Oluşumunda Psikososyal ve Dinsel Faktörlerin Rolü ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri, İzmir-2007, s. 20-48.

lıkları söz konusudur. Cinsiyet rollerinde, biyolojik ve toplumsal faktörlerin rolü ve etkinlik derecesinde de görüş ayrılıkları devam etmektedir. Bu da toplumsal cinsiyetin karmaşık, bilimsel olarak çok tartışmalı ve aceleci genellemeler yapmaya uygun olmayan bir olgu olduğunu göstermektedir.

Kadın ve erkek kimliklerinin ve rollerinin toplumdan topluma değiştiği öteden beri etnolog ve antropologlarca tespit edilmiş bilinen bir olgudur. Bir toplumda kadın ve erkeklere verilen rollerin başka bir toplumda tamamen tersi olabilmektedir. Dolayısıyla-evrensel bir kadın ve erkek kimliğinden söz edilemez. Bazı toplumlar yaşadıkları doğal çevrenin dayattığı zorunluluklar sebebiyle, bazıları da kültürleri değer yargılarının farklılığı nedeniyle bu kimlikleri farkı inşa ederler.

Cinsiyet kimliklerinin ve rollerinin belirlenmesinde toplumun etkisinin niteliği ve niceliği konusundaki görüş farklılıklarına ve bu etkinin toplumdan topluma farklılaşmasına rağmen, cinsiyet kimlikleri inşasında toplumun rolü tartışma götürmez bir gerçekliktir. Cinsiyet kimliklerinin inşasında biyolojik faktörlerle toplumsal faktörlerin ne ölçüde etkin olduğu bilimsel açıdan önemli olmanın ötesinde değer yargıları açısından da önemlidir. Biz bu çalışmamızda cinsel kimlikler konusuyla, değerler alanı açısından ilgilendiğimizden aşağıdaki temel sorulara cevap vermek durumundayız:

1- Kadın ve erkek kimliklerinin inşasında bireyler ne ölçüde topluma bağımlı ne ölçüde otonomdurlar? Bu konuda aktif midirler pasif midirler? Aktif iseler bunun sınırı nedir? Tercih şansları ne ölçüdedir? Geleneksel toplumsal cinsiyet yapıların değiştirilmesi nasıl ve ne ölçüde mümkündür? Bu sorular bizi sosyolojideki, irade sahibi birey ile toplumsal yapı karşıtlığında ele alınan, birey-toplum etkileşimi tartışmalarına götürür. Burada benimsenen toplumbilim kuramları yapılacak değerlendirmeleri önemli ölçüde etkiler. Bu konularda benimsenen teoriler ve bu teoriler doğrultusunda yapılacak olgusal araştırmalar, bu sorulara verilecek betimsel (deskriptiv) cevaplar ile yapılacak yorum ve değerlendirmeler meselenin bilimsel yönü ile ilgilidir.

2- Toplumlar ve bireyler gerek çocuklarının cinsiyet kimliklerinin inşasında, gerekse benimsedikleri kadınlık ve erkeklik rollerinde hangi ölçütleri esas almalıdırlar? Bu soru bizi siyaset, ahlâk ve hukuk tartışmalarına götürür. Dolayısıyla işin bu yönü değerler alanı ile ilgilidir.

3- İslâm dininin kadın ve erkek kimliklerinin inşasında belirleyici düzenleyici hükümleri var mıdır? Varsa nelerdir? Kadın ve erkek kimliklerinin belirlenmesinde ve oluşturulmasında biyolojik verilerle dinî nasslar örtüşüyor mu yoksa çelişiyor mu? Çelişiyorsa çelişmenin sebebi nedir? Âyet ve hadislerdeki toplumsal cinsiyet düzenlemelerinin tarihsel yönleri var mıdır? Bu konuda *fitrat* kavramı ekseninde çözümleme ve değerlendirmeler yapılabilir mi? Bu soruların cevapları için İslâmî yönü ile ilgilidir.

Benzeri sorular daha da çoğaltılabilir. Üçüncü maddedeki sorular esasta ikinci şıktaki soruların İslâmî alandaki uzantısıdır. Birinci şıktaki sorular bizim çalışma alanımızın sınırları dışındadır. İzleyebildiğimiz kadarıyla sosyolojideki tartışmalarda gelenekten hareketle, kadın ve erkeklerin cinsiyet rollerini kuklalar gibi pasif bir şekilde değil, etkileşim içinde aktif olarak icra ettiklerini söyleyebiliriz. Bunun ötesinde meselenin bilimsel yönünü uzmanlarına havale edeceğiz.

Biz bu çalışmamızda konuyu genelde ikinci, özelden üçüncü şıktaki sorulardan bir kısmı ekseninde ele alacağız. Özellikle üçüncü şıktaki soru ve sorunlardan en azından bir kısmının cevaplarını arayacağız.

Farklı feminist akımların bu sorulara verdikleri cevaplar üzerinde geniş bir şekilde durmak gerekli olmakla birlikte, çalışmamızın sınırları açısından konuya ihtiyaç ölçüsünce yeri geldikçe temas edilecektir.

Bu vesileyle, Müslüman feministlerin ve kadın hakları savunucularının bu sorulara, özellikle de son iki şıktaki sorulara verilen cevaplar konusunda önemli ölçüde tutarsızlıklar ve kafa karışıklığı müşahade ettiğimi belirtmek durumundayım.

Farklı Feminist Akımların Toplumsal Cinsiyet Sorunlarına Yönelik Temel Çözüm Önerileri

Feministlerin şikâyet ettikleri olumsuzluklardan kurtulmak için yaptıkları öneriler, feminizmin geçirdiği tarihsel süreçte gelişen akımlara göre oldukça farklıdır:

1- Feminizmin ilk kuşağını temsil eden *liberal feministler*, kadınların doğuştan zihinsel yetenekler bakımından erkeğe göre daha ye-

tersiz olduğu şeklindeki kalıp yargısı nedeniyle cinsiyet ayrımcılığı yapıldığını ve hayatın birçok alanından dışlandıklarını, bunun sonucu bazı yeteneklerini geliştiremediklerini ileri sürerek, hayatın her alanında fırsat eşitliği verilmesi gerektiğini savunurlar.

2- *Marksist feministler*, kadın sorununun temelinde sınıflı toplum gerçeğinin yattığını, Marksizmin amacı olan sınıfsız toplum düzenine geçilmedikçe diğer pek çok sorun gibi kadın sorununun da çözülemeyeceği görüşündedir.

3- *Sosyalist feministler* ise eklektiktir. Bir yandan Marksist feministler gibi sınıflı toplumunun, öte yandan da diğer feminist akımlar gibi erkek egemen düzenin ortadan kaldırılması gerektiği tezi ekseninde çözümler önerirler.

4- *Radikal feministler* ise işi çok daha ileri noktalara vardırırmaktadırlar: Onlara göre ataerkil düzen yıkılmadıkça siyasal ve sosyal haklar elde etmekle kadınların durumu düzelmeyecektir. Bütün sorunların kaynağının erkek egemen düzeni ayakta tutan evlilik kurumu ve heteroseksüelliktir. Kadınlar için en büyük kötülük evlilik kurumudur. Lezbiyen birliktelikler teşvik edilerek ve kadının erkeğe muhtaç olmadan doğum yapabilmesini sağlayacak teknolojilerden yararlanılarak evlilik kurumu ortadan kaldırılmalıdır.³ Bütün temel sorunların altında erkeklerin savaşçı, yıkıcı ve bencil olmaları yatmaktadır. Kadınlar ise barışçı, koruyucu ve fedakârdırlar. Sadece kadınların değil tüm insanlığın ve doğanın kurtuluşu, ancak kadınca bir dünya kurmakla mümkündür. Savaşlar, çevre felaketleri, sınırsız ekonomik büyüme, baskı, şiddet, tecavüz gibi bütün temel sorunların

³ Bu derece erkek düşmanı olan Radikal feministler, doğum teknolojilerindeki gelişmeler sonucu erkeklere muhtaç olmadan çocuk sahibi olmayı hedeflerken, bu gün için tam dillendirmedikleri başka bir tehlikeli plan içinde de olabilirler. Doğum teknolojileri istenilen cinste çocuk doğurmaya da imkân veriyor. Kadınlar bu şekilde radikal erkek düşmanlığına kendilerini kaptırırlarsa sadece kız çocuklar doğurarak erkek neslini yok edebilirler. Cinsel ihtiyaçlarını da lezbiyen ilişkilerle giderirler. Bu gelişmeler, hadis-i şeriflerdeki âhir zamanda bir erkeğe 40 veya 50 kadın düşeceği şeklindeki ihbarın (Bkz: Nikâh, 110, İlm, 21, Eşribe, 1; Müslim, İlm, 9, Zekât, 59; Tirmizî, Fiten, 34; İbn Mâce, Fiten, 25.) başlatıcısı olabilir. Bu hadis klasik yorumcularca âhir zamanda savaşların artması sebebiyle erkeklerin azalacağı şeklinde yorumlanmışsa da, çağdaş bazı gelişmeler farklı yorumları gündeme getirebilir.

kaynağı fetihçi, her şeyi kontrol ve denetim altına almak isteyen erkek kimliğidir. ⁴

5- *Postmodern feminizm* yukarıdaki modernist olarak nitelediği dört feminist akıma şu eleştirileri getirerek farklı öneriler ileri sürer:

Evrensel bir kadın kategorisinden yola çıkarak ve evrensel iddialar ileri süren, çok boyutlu toplumsal olguları toplumsal cinsiyet gibi tek bir kategoriye indirgeyen feminist yaklaşımlar, farklılıkları yok saydığı için totaliter ve genelleştirici olmaları yönüyle ciddi bir yanılğı içindedirler. Kadından değil kadınlardan bahsetmek gerekir. Kadın kimliği değil, karmaşık toplumsal yapılar da edinilmiş farklı kadın kimlikleri söz konusudur. İki kadının kimliği birbirine tam tamına benzemez. Genç-yaşlı, hasta -sağlıklı, evli -bekâr, çocuklu - çocuksuz, zengin-fakir, iş sahibi- işsiz kadınları tek bir kadın kimliği ekseninde değerlendiremeyiz. Toplumsal sınıf, ırk, cinsel tercih, sosyal statü, meslek grupları, değer yargıları, kültür, yaş, sağlık durumu gibi çok sayıda farklı etken toplumsal cinsiyetin oluşumunda ve rollerin taksiminde temel belirleyici ve etkindir. Bütün bu kadınların farklı kimlikleri ve farklı sorunları vardır. Evrensel ve özcü bir kadın kimliğini esas alarak yapılan analiz ve değerlendirmeler, farklı coğrafya ve toplumlardaki kadınların farklı sorunlarına karşı körlük oluşturur. Feminist akımların genelde esas aldığı kadın tipi içinde filizlendiği kültüre aittir. Yani batılı, orta sınıf, heteroseksüel, beyaz kadın kimliği üzerinden yapılan değerlendirmeler, bu tanım dışındaki kadınları ötekileştirmektedir.

Ayrıca erkeksilik ve kadınsılık değer bakımından birbirinden üstün değildir, her türlü erkeksiliği reddedip bunun yerine kadınsılığı geçirmeye uğraşmak, erkek değerlerinin yerini kadın değerlerinin alması için uğraşmak veya her iki kimliğin de bastırıldığı cinsiyetsiz kimlikler oluşturmaya çalışmak toplumu tek tipleştirir. Bu tutum, renkliliği, çeşitliliği, farklılığı yok ederek monoton, tek düze, sıkıcı ve baskıcı yapılar meydana getirecektir. Bunun yanında sürekli erkek egemenlikle mücadele, kadın erkek çatışmasını körükleyecek, her iki cinsin de enerjisini boş yere tüketecektir. Yine sürekli kadın-erkek, zihin-beden, erillik-dişillik gibi ikili zıtlıklara ve ikilemlere dayanan cinsiyet sorunlarına takılıp kalmak yerine, kadın ve erkeğin farklılıklarını kabul etmekle birlikte bu farklılıkların birbirlerini tamamladığını da

⁴ Farklı feminist akımlar ve görüşleri için bkz: Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

göz önünde bulundurmak gerekir. Kaldı ki kadın ve erkek kimliklerinin kendi içinde de farklılıklar vardır. Bu nedenle soyut kadın ve erkek kategorileri yerine, somut erkek ve kadınlar üzerinde konuşulmalıdır. Kadınların ezilmesine yol açan iktidar sadece erkek egemen yapıdan kaynaklanan iktidar değildir.

Toplumlarda çok farklı iktidar mekanizmaları ve süreçleri mevcuttur. Erkek egemen yapı, iktidarın yegâne kaynağı değildir. Tüm iktidar ilişkilerini erkek egemenliği indirgemek, diğer iktidar odaklarına karşı farkındalığı ortadan kaldırır. Çağdaş dünyada bilgi, enformasyon, ekonomik ve siyasal yapılar en temel iktidar araçlarıdır. Toplumsal cinsiyet yok edilmesi gereken bir sorun değil, toplumun olduğu her yerde bulunan bir olgudur. Nerede toplum varsa orada toplumsal cinsiyet vardır. Her kişinin kimliğinin en temel unsurlarından biri, toplumsal cinsiyettir.

Toplumsal cinsiyet, çok farklı, karmaşık ve çok boyutlu etkenler bağlamında oluşur. Her kadın ve erkeğin hayat tecrübesi, deneyimleri farklıdır. Ayrıca toplumsal cinsiyet, insan ve kadın kimliğini oluşturan tek ve başat faktör değildir. Diğer pek çok kimlik unsurundan sadece birisidir. Toplumsal cinsiyetin içeriği sınırsız bir çeşitlilik gösterir. Bu kadar karmaşık ve çeşitlilik gösteren bir kategoriye bütün kadınlar için genelleştirerek kullanmak yanlıştır. Toplumsal cinsiyeti değiştirmeye, dönüştürmeye yönelik her türlü mühendislik çalışması veya mücadele hareketi bu çeşitlilik karşısında bitmez tükenmez sorunlarla karşı karşıya kalmak durumundadır.⁵

Feminizmin içindeki bir kanattan gelen bu eleştirilerin çoğu, antifeministlerin de sıkça dillendirdikleri eleştirilerdir. Postmodern feminizmin, karşıt eleştirilerden etkilendiği söylenebilir.

Yukarıdaki eleştirilerden anlaşıldığı üzere postmodern feminizmin özeleştireli, postmodernizmin temel argümanlarına dayanması nedeniyle postmodernizme yöneltilen bütün eleştirilerin muhatabıdır ve onlarla hesaplaşmak durumundadır. Postmodernizm, her alanda olduğu gibi feminizmi de yapıbozuma uğratmıştır. Bunun farkında olan feministler postmodernizme karşı nasıl tavır alınması gerektiği konusunda ciddi kafa karışıklığı içine girmiş ve bu konuda

⁵ Modernist feminizme, postmodern feminizm tarafından yapılan eleştiriler için bkz: Zekiye Demir, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul, 1997, 113-122.

aralarında önemli fikir ayrılıkları oluşmaya başlamıştır. ⁶ Bununla birlikte postmodern feminizmin feminizme yönelttiği içten eleştiriler aynı zamanda bir özeleştirme olmaları yönüyle, feminizmin, geleceğini belirleme açısından önemli etkileri olacak niteliktedir. Çünkü bu eleştiriler, hakikati buharlaştırma gibi bir temel kusurla malul olmakla birlikte, son derece entelektüel, titiz, dikkatli, son dönemlerdeki bilimsel ve felsefi itirazların farkında, onlarla hesaplaşmayı amaçlayan bir niteliktedir. Bunda, postmodern feminizmin tarihsel süreçte gelinen en son noktayı temsil ediyor oluşunun payı büyüktür.

Feministler, aşırı genellemeci, indirgemeci, kategorileştirici, ideolojik, kadın – erkek dikotomisine dayanan tezler yerine; daha entelektüel ve felsefi temelli öneriler ileri sürmeye başlamışlardır. Tartışmalar, feminist epistemoloji; feminist bilim, feminist etik, feminist siyaset ve feminist teoloji, *ekofeminizm* kavramları etrafında cereyan etmekte, bu alanlarda önemli ölçüde yayın faaliyeti yürütülmektedir. Ayrıca evrensel ve büyük anlatı niteliğindeki feminist söylemin yerini yavaş yavaş değişik coğrafya ve kültürlerde, o ortamlara özgü feminist söylemler almaktadır. Fakat bu tür gelişmelerin, popüler feminizme ve kadın hareketlerine yansması çok kolay değildir. Çünkü feminizm gittikçe kitlesel kültüre dönüşmekte ve entelektüel kalite yönünden irtifa kaybetmektedir. Entelektüel olması gerekenler bile gittikçe vulgarize olmaya doğru sürüklenmektedir. Bırakın halkı, feminist bilim erbabının çoğu yeni bir şey üretmeden artık ezberleri tekrar etme döngüsüne girmiş bulunmaktadır. Dünyada üniversitelerindeki kadın çalışmaları bölümlerinde yapılan çalışma ve yayınlar bu açıdan analizlere tabi tutulduğunda çoğunluğunun; erkek egemenlik gibi bayat kavramlara takılıp kalmanın, sürekli aynı ön kabullerden yola çıkan araştırmalar yapmanın ve bıkkınlık verecek ölçüde tekrarlardan ibaret kalan feminist söylemi yeniden üretmenin ötesine geçemedikleri görülmektedir. Yapılan kadın çalışmaları kongreleri feminist propoganda ve erkek düşmanlığı arenasına dönüşmektedir.

Türkiye üniversitelerinin kadın araştırmaları bölümleri açma konusunda yarışmaları da çok ibret verici bir gelişmedir. İhtiyaç olup olmadığına, yeterli eleman ve alt yapı bulunup bulunmadığına, hangi sorunları çözmek durumunda olduklarına bakılmaksızın uygun bir

⁶ Bu tartışmalara bir örnek olarak, dört feministin 1990 daki bir sempozyumunda yaptıkları tartışmaların yayınlandığı şu kitaba bakılabilir: Benhabib, S.-Butler, J.- Cornell, D.- Fraser, N., *Feminist Contentions A Philosophical Exchange*, Çev. Feride Evren Sezer, *Çatışan Feminizmler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

bayan akademisyen bulup "bir müdür, bir mühür, bir de web sitesi" anlayışıyla bu bölümler peş peşe açılmaktadır. Bu bölümü açmayan üniversitelerin çağ dışılık ithamından çekinmelerinin de bunda payı olsa gerektir. Bunların web sitelerindeki bir gezinti ve yayınları üzerinde yapılacak basit gözlemler bile nelerle uğraştıkları veya uğraşmadıkları açısından çok önemli ipuçları yakalamamızı sağlayacaktır.

Bizce feminizmin geleceğini, uzun tarihindeki savrulma ve hatalarından ne ölçüde ders alacağı, yapılan eleştirileri dikkate alıp almayacağı belirleyecektir. Feminizm sadece entelektüel bir fikir akımı olmayıp, dünya nüfusunun yarısını teşkil eden bütün kadınları ilgilendirmesi nedeniyle popülerleşme ve avâmîleşme ile karşı karşıyadır. Bütün kadınların sahaya indiği, uluorta taleplerde bulunduğu bir ortamda kadın hareketinin neyi amaçladığı, ne yaptığı, nereye gittiği belirsizdir. Sırf kadın olması hasebiyle kadın hareketini destekleyen bütün kadınların entelektüel bir düzey yakalaması veya entelektüel feministlerin fikirlerini içselleştirebilmesi mümkün değildir. Bu sadece feminizme mahsus bir sorun değil, kitleselleşen, popülerleşen, genelleşen her toplumsal hareketin kaçınılmaz olarak karşı karşıya geldiği ve geleceği bir sorundur. Bu sorunu tamamen çözmek mümkün olmasa da mahzurlarının belli ölçüde asgarî seviyeye indirilmesi mümkündür.

Feminizmin belli bir fikrî seviye ve derinlik kazanması, yaygınlaşması ve kitleselleşmesiyle ters orantılıdır. Feminizm, toplumsal ve siyasal bir hareket olma yönünü, fikrî bir hareket olma yönü ile denetleyemediği sürece seviye kaybetmeye mahkûm görünmektedir. Feminizmin geleceğindeki en önemli sorunlardan başta geleni, popüler feminizmin salt bir kadın hareketi olmaktan kurtarılıp belli bir fikrî seviye kazandırılabilmesidir. Çünkü fikrî alt yapısı sağlam olmayan toplumsal hareketlerin ciddî problemler sarmalına düşmesi kaçınılmazdır.

Feminizmin, kitlesel kültüre dönüşmüşlük dışında, çatışmacı, ideolojik, ütöpik, saldırgan, suçlayıcı, uzlaşmaz, bencil, kadın merkezci, ötekileştirici, özeleştiriden ve hakkaniyetten uzak, her sorunu kadın erkek karşıtlığına indirgeyici, sloganlaştırmacı fanatik tavırları kendilerine karşı antipatiyi gittikçe artırmaktadır. Böyle bir tavırdan uzaklaşıp, entelektüelleşmiş, daha seviyeli, nezih, empatik, kuşatıcı, insan merkezci, problemlere tarafgir ve parçacı değil bütüncü bakabilen, karşı tarafın haklarını da düşünen, hakkaniyetli, çoğulcu, uzlaşıcı, sistemli, tutarlı, gerçekçi, bir kadın hareketine dönüşmesi, kadın-

erkek, dost-düşman herkes için daha yararlı olacaktır. Kadın hareketleri bu olgunlaşmayı gösterebilirse, toplumsal cinsiyet tartışmaları da nalıncı keseri gibi hep kendilerine yonttukları bir konu olmaktan çıkıp, hak ve sorumluluk dengesinin gözetildiği, insafılı ve itidalli tartışmalarla problemlere daha sağlıklı çözümler üretilebilecektir.

İster kendilerini feminist olarak nitelemekten çekinmeyen ister feminist nitelmesini üzerlerine almayan Müslüman kadın hareketlerinin de entelektüel seviyelerini yükseltmeleri, oryantalist analizlerin tekrarlanması, klişeleşmiş slogancılıktan kurtulup; medeniyetimize özgün fikirler üretmeleri, daha seviyeli, itidalli ve Müslümanca bir tavır sergileyebilmeleri başta İslâm Dünyası olmak üzere bütün dünya açısından hayırlı olacaktır.

Toplumsal Cinsiyet Tartışmalarında Kadınların Çalışma Hayatına Atılmalarının Rolü

Toplumsal cinsiyet konusundaki tartışmaların esasta, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanmasından doğduğunu, bunun da iki temel nedeni olduğunu belirtmiştik: 1-Feminizmin geleneksel cinsiyet rollerinde değişim talepleri. 2- Feminist olsun olmasın, kadınların gittikçe artan bir şekilde iş hayatına girmeleri.

Kadınların, ev dışında, ücretli ve profesyonel çalışma hayatına yoğun olarak katılmaları iş yüklerini ve sorumluluklarını artırmıştır. Bu nedenle evlilik kurumu ve çocuk yetiştirme ile ilgili geleneksel cinsiyet rollerinin sorumluluklarından kurtulmaya çalışmaktadırlar. Bu noktada kadının çalışması kesinlikle sorgulama dışı tutulmakta, tartışılmaz verili bir durum gibi kabul edilip bütün toplumsal cinsiyet sistemi bunun üzerine kurulmaya çalışılmaktadır.

Son asırlarda şehirleşmenin gittikçe artması, kırsal hayattaki aile fertlerinin, erkek, kadın, çocuk hep birlikte çalışarak kendi ihtiyaçlarını karşıladığı aile ekonomisi modelinin çökmesi, ailelerin gittikçe her şeyi satın almak zorunda kalmaları; bir yandan aileleri ücretli işlerle geçimini sağlamaya zorlarken, diğer yandan profesyonel bir işte çalışmadıkları sürece kadınların kendilerini âtil durumda görmelerine yol açmıştır. İş gücü arzını artırarak ücretleri düşürmeye yönelik sistemli kapitalist stratejiler sonucu ücretler gittikçe düşerken, reklâmlarla sürekli körüklenen tüketim çılgınlığı ile harcamalar sürekli artınca; aile ekonomisinin mümkün olmadığı şehir toplumlarında sadece er-

keğın çalışması ile ailelerin geçiminin sağlanması gittikçe zora girmeye başlamıştır.

Bunlara ilaveten kadınlar; yoğun bir şekilde profesyonel işlere yönelik eğitim almaları, profesyonel kariyer yapmalarının yüceltilip ev hanımlığının aşağılanması, eve hapsedilme ve ekonomik özgürlük gibi söylemlerin cazibesine kapılma gibi nedenlerle yoğun ve sürekli olarak artan bir şekilde profesyonel çalışma hayatına girmişler ve girmeye devam etmektedirler. Bunda, iş hayatında kadınlarla erkeklerle eşit fırsatlar tanınması yanında, işe almada değişik nedenlerle kadınların tercih edilmesinin de rolü büyüktür.

Türkiye’de Ocak 2012 itibarıyla kadınların işgücüne katılım oranı %27,2 dir.⁷ Devlet memurlarının % 37 ini kadınlar teşkil etmektedir.⁸ Bunun kadınlar açısından çok olumlu bir gelişme olmakla birlikte, kadın iş gücü oranının %50 ler civarına gelmesinin en ideal durum olduğu belirtilmekte, bu olgunun olumlu ve olumsuz sonuçları bütün yönleriyle yeterince objektif ve rasyonel bir şekilde tartışılmaktadır. Kadınların fikirlerini alma ihtiyacı bile duyulmaksızın vesâyetçi bir tutumla ne kadar çok kadın çalışırsa o kadar iyidir mantığıyla hareket edilerek, kayıtsız şartsız olarak ücret karşılığı çalışmaya yönlendirilmektedirler. Bu durum domino etkisiyle sadece aile yapısında değil tüm toplumsal yapılarda radikal ve kökten değişimlere yol açmaktadır.⁹

En azından çalışan kadınlardan ne kadarının hayatından memnun olduğu, kendi isteğiyle mi yoksa bazı baskılarla mı çalıştığı, çalışma şartlarının değişmesini isteyip istemedikleri, çalışma şartlarındaki esneklikler konusundaki talepleri gibi konularda ne tür bir profil sergiledikleri konusunda yeterli ve detaylı araştırmalar yoktur. Çalışan kadınlar konusunda yaptığım literatür taramaları sonucunda bu konuda yapılan çalışmaların son derece yetersiz olduğu gerçeği ile yüzleşmiş bulunmaktayım.

Çalışma hayatına atılan bir kadın her şeyden önce çocuk sayısı ve çocuk bakımından taviz vermek durumunda kalmaktadır. Hatta bazı işverenlerin kadınları işe alırken çocuk yapmama şartı koştukları

⁷ <http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3569&sayfa=giris&metod...>

⁸ Bkz: http://www.dpb.gov.tr/dpb_istatistikler.html 09.05.2012.

⁹ Çocuk ve kariyer arasına sıkışan anneler hakkında bir yazı için bkz: <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-32512-cocuk-ile-kariyer-arasinda-sikisan-anneler.html> 07.05.2012.

bilinmektedir. Bunun ötesinde çocukların bakıcılara ve kreşlere teslim edilmesinin de altından kalkılması zor mali külfetler getiriyor olması, çocuk sayısının azalmasında önemli bir etkidir. Bazı çalışan kadınların geliri sadece kreş ücretine bile yetmemektedir. Çocuk yetiştirilmesi gittikçe pahalı hale gelmektedir. Bunun külfetini şimdilik, çok ucuz ücretlerle çocuk bakıcılığı yapan, genelde eğitimi yetersiz ve ehliyetsiz bakıcı kadınlar bir ölçüde üstlenmektedirler. Bu kerte alt sınıftan kadınların, üst ve orta sınıf kadınlar tarafından sömürülmesi olgusu ortaya çıkmaktadır. Kadın kardeşliği söyleminin sözde kaldığı, ücretlerinin düşüklüğünden erkek egemenliğini sorumlu tutan kadınların, çocuk bakıcılarının ücretleri söz konusu olunca nasıl çifte standart için düşüklerine tanık olmak ibretlik bir olaydır.

Kadınların gittikçe artan ölçüde tek çocukla yetinme temayülüne girmeleri, bütün dünyada gelişmiş ülkeler başta olmak üzere nüfus artışının tehlikeli sınırların altına düşecek şekilde gerilemesine ve yaşlı nüfusun gittikçe artarak doğal nüfus dengelerinin bozulmasına yol açmaktadır. Bu, insanlığın geleceği için bir felaket habercisidir. Geri dönülemez noktalara gelmeden âcil tedbirlerinin alınması gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki duraklayan ve gerileme trendine giren nüfus eğilimi, şu an için dünya nüfus dengesini sağlayan gelişmekte olan ülkelere de yansıdığına dünya ölçeğinde bir krize dönüşmesi kaçınılmazdır. Muhtemel savaşlar, çevre felaketleri, doğal âfetler ve ölümcül hastalıkların artması gibi, beklenmedik nedenler bu trendi daha da hızlandırabilir. Ekolojik dengeleri bozmakla eşliğine geldiğimiz felaket senaryoları, nüfus dengelerinin bozulması ile birleşince geri dönülemez yıkımlara yol açabilir.

TÜİK doğum istatistik verilerine göre 1963'de 6,3 olan doğurganlık hızı, yani doğurganlık çağındaki bir kadına düşen doğum oranı 2003'de 2,2'ye inmiştir. Bu düşüş 40 senede neredeyse üç kat azalma anlamına gelir. 2010 yılı itibarıyla Türkiye'de nüfus artışı binde 17, doğurganlık hızı ortalama 2 dir. Bu şu demektir: 1963'de doğurganlık dönemindeki bir kadına düşen çocuk sayısı 6,3 iken günümüzde 2'ye inmiştir. Bu, anne babanın kendilerinden sonra geriye kendi sayılarına eşit nüfus üretmesi demek olur ki, nüfusun duraklama dönemine girdiğinin, peşinden bazı gelişmekte olan ülkelerin başına gelen gerileme eğilimine yaklaşmakta olduğunun işaretidir. Çocuk sayısı Marmara'da 1,5, Güneydoğuda 3,5 tur. ¹⁰ Batı Marmara başta olmak üzere ba-

¹⁰ Bkz: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=37&ust_id=11 09.05. 2012

tı bölgeleri ve büyük şehirler gerileme sürecine çoktan girmiş durumdadırlar. Büyük şehirlerin çoğundaki nüfus artışı doğum nedeniyle değil göç nedeniyle.

Araştırmalarda ortaya çıkan başka bir önemli bulgu da ailelerin ideal çocuk sayısı konusundaki görüşleridir. 2011 de Yapılan bir araştırmada ¹¹ "Ailedeki ideal çocuk sayısı kaçtır? " sorusuna verilen cevaplarda: bir çocuk: %5,2, iki çocuk: %56,1, üç çocuk: %28,2, dört çocuk: %8,7, beş veya daha fazla çocuk: %2'dir. Bir ve iki çocuğu ideal sayanların toplamı %61,3 dür. Bu da takriben nüfusun üçte ikisi demektir. Yine aynı araştırmaya göre ekonomik seviye ve öğrenim durumu yükseldikçe bir ve iki çocuk tercihinin arttığı, üç ve daha fazla çocuk tercihinin azaldığı görülmüştür. Yani ekonomik refah ve eğitim düzeyi ile ideal çocuk sayısı ters orantılıdır. Bu da Türkiye'de ekonomik refah ve eğitim düzeyi arttıkça çocuk sayısının ve nüfusun azalacağına göstergesidir. Bir veya iki çocukla nüfusun gerileyeceği olgusu göz önüne alınırsa şu an itibarıyla Türk halkının üçte ikisini nüfus dengelerini bozacak bir eğilimde olduğu ortaya çıkar. Şu sıralarda nüfusumuzdaki nisbî artış eski yüksek artış hızının devamı niteliğindedir.

Ülkelerin nüfuslarının önemli bir stratejik güç kaynağı olduğu herkesin malumudur. Nüfus dengesi bozulan ülkeler, nüfusu kalabalık ülkelerin tehdidi altına girebilirler. Şu anda dünyadaki güç dengelerinin doğu ve güney Asya'ya doğru kaymasının önemli nedenlerinden birisi, dünya nüfusunun neredeyse üçte ikisine yakınının o bölgede yaşıyor oluşudur.

Toplumsal Cinsiyet Konusunu Sağlıklı Bir Zeminde Tartışmanın Önündeki Tuzaklar, Engeller ve Sıklıkla Yapılan Yöntem Hataları

Toplumsal cinsiyet konusunu, sağlıklı bir zeminde araştırmanın, konuşmanın, yazmanın ve tartışmanın önünde önemli zorluklar, tuzaklar ve metodolojik hatalar söz konusudur.

Bu tuzaklar ve engeller; siyasî, ideolojik, ekonomik, psikolojik ve metodolojik olmak üzere sınıflandırılarak daha sistematik ele alı-

¹¹ Celalettin Vatandaş, (Proje Yöneticisi), *Türkiye'de Aile: Ailenin Yapısal Özellikleri, İşlevleri ve Değişimi*, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2011, s. 176.

nabilir. Fakat bunların iç içe geçmiş karmaşık ve çok boyutlu niteliklerinden dolayı tasnifleri zor olmakla birlikte en önemli gördüklerimizi maddeler halinde sunmaya çalışacağız.

1- En temel sorunlardan birisi kadın ve erkek kamplaşmasının gittikçe artmasıdır. Bunun sonucu olarak sağlıklı bir tartışma zemini gittikçe kaybolmaktadır. Elimizde yeterli ve net bilimsel veriler olmamakla birlikte, feminizmin, bütün kadın hareketlerini belli ölçülerde de olsa etkilediğini söylemek yanlış olmaz kanaatindeyim. Çoğu Kadın hareketi, erkek egemenliğiyle mücadele adı altında her zaman adı konmasa da erkeklere karşı mücadele psikolojisiyle hareket etmektedir. Bazen söylemlerinde, sorunlarının tek tek erkeklerle değil, erkek egemen sistemle olduğunu, erkek egemen sistemin sadece kadınları değil, erkekleri de mağdur ettiğini söyleseler de, söylemlerinde ve faaliyetlerinde çatışmacı tavrıdan kurtulamadıkları görülmektedir. Çünkü feminist söylem ve kadın hareketleri en temelde kategorileştirici, sorunları kadın erkek dikotomisi içinde ele alıcı bir niteliğe sahiptir.

Feministler eleştirdikleri erkek egemen sistem yerine nasıl bir sistem kurulması gerektiği konusunda iki gruba ayrılırlar: Bir grup, erkekçe ve erkek egemen sistemin yerine daha kadınca ve kadın egemen bir sistem kurulmasını savunurken, diğeri erkeklerle daha eşitlikçi ve *âdil* bir sistemden yanadır. Bu ikinci görüşteki eşitlikçi ifadesine rezerv koyarak, daha *âdil* kısmına kimsenin karşı çıkamayacağını söyleyebiliriz. Fakat bunun söylemden eyleme dönüştürülmesine sıra gelince devasa bir sorunlar yumağı ile hesaplaşılması gerektiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Çünkü tarihsel yaşanmışlıklar, insanlığını geri dönülmez noktalara getirmiş bulunmaktadır. Haklı nedenlerle ortaya çıkmış olsa da kadın hareketlerinin doğru ve yanlışları ile birlikte geldikleri konum, bu hareketlerin çeşitlenmesi ve yaygınlaşması sonucu eşgüdümün zorlaşması, bunlara yönelik istismar girişimleri, tarafların aşırılıkları gibi olgular, dünya ölçeğinde kadın erkek çatışmasını körüklemektedir.

Akl-ı selimle yaklaşılmazsa, cinsiyet konusu etrafındaki tartışmalar insanlığı, erkekler ve kadınlar olmak üzere birbirine rakip, çatışmacı ve uzlaşma imkânı ortadan kalkmış olan iki büyük kampa ayırmaya doğru süratle ilerlemektedir. Normalde insanın olduğu her yerde hak, menfaat ve sorumluluklar ekseninde çatışma kaçınılmaz bir olgudur. Fakat kamplaşmalar mahallî düzeyden evrensel düzeye çıktığında, bir yandan tarafların sayısal çokluğu ve heterojenliği, diğeri

yandan kitleselleşme ve avâmîleşme nedeniyle dünya çapında tamiri zor, önü alınamaz çatışmalara dönüşebilirler. Aileden başlayıp dünya ölçeğine yayılan kadın erkek çatışmasının boyutlarını ve vahâmetini düşünmek bile dehşet vericidir. Şimdilik görünürde böyle bir çatışmanın olmadığı, ileride olmayacağı anlamına gelmez. Dahası bunu birileri siyasetlerine âlet eder, kışkırtır, sabote ederse durum daha da vahimleşir. Erkekler şimdilik işin ya gidişatın farkında değiller veya işin nereye varacağını izleme pozisyonunda görünüyorlar. Çatışmaların görünen yüzü, buz dağı örneğinde olduğu gibi, bizi aldatıyor olabilir. Erkekler hayatî ve kritik tehlikeler algılamaya başladıklarında onların da saflaşarak örgütlenip erkek hareketleri başlatmaları durumunda nelerin olabileceğini şimdiden tahmin etmek zordur.

Kadın erkek sorunlarını, erkekler kendi aralarında, kadınlar da kendi aralarında tartışırken meşhur deyimimizle “körlerle sağırklar birbirlerini ağırlar” durumu söz konusu olmaktadır. Böyle durumlarda konu üzerinde konuşmak kolaydır. Ama konu karşıt cinsler arasında karma ortamlarda tartışılmaya başlanınca genellikle çatışmacı tavır hemen su yüzüne çıkmaktadır. Bu tavrın sonucu olarak, özellikle toplumsal cinsiyet rolleri konusunda yazıp çizenler ve konuşanlar kolayca kamplaşma tavrı sergileyebilmektedirler. Taraflar, birbirini taraftarlıkla suçladığından karşı tarafın ne dediğini dinleme yerine cevap yetiştirme psikolojisi öne geçmektedir. Kadın erkek çatışması ekseninde şekillenen zihinlere hitaben konuşmak ve yazmak mayınlı alanda yürümek gibidir. Tartışma görünürde ne kadar nezih bir ortamda yürütülüyor görünürse görünsün; psikolojik olarak içten içe bir çekişme, çatışma ve savunmacılık tavrı her zaman söz konusudur. Tarafların anlaşmış görüldüğü konularda bile bu görüntü daha ince ve derin siyasetlerin taktik manevraları olabilmektedir.

Bu kamplaşmacı ve çatışmacı mantığın en önemli uzantılarından birisi, sorunların bütünlüğü içinde ve bütün boyutlarıyla değil, sadece kadınları veya sadece erkekleri ilgilendiren yönleriyle ele alınmasıdır. Buna şiddet olgusunu örnek verebiliriz. Şiddet olgusunu bütün boyutlarıyla ele alıp her alanda mücadele yerine, sadece kadına şiddet olgusu ekseninde mücadele yürütmek ne ölçüde başarılı olabilir? Şiddetin kökeninde; şiddet kültürü ve buna dayalı gelenekler, eğitim sorunları, psikolojik ve psikiyatrik bozukluklar, stres üreten hayat tarzları, sosyoekonomik çarpıklık ve dengesizlikler, yasal düzenlemelerdeki yetersizlik ve olumsuzluklar, yargı mekanizmasındaki aksaklıklar, toplumsal iktidar odaklarının yapısı v.b. çok sayıda etken söz

konusudur. Şiddet'in kaynaklarına inebilme adına, eğitim, ekonomi, güvenlik ve yargı hizmetlerinde kalitenin yükseltilmesi; işsizlik, düşük ücretler, emek sömürüsü gibi olumsuzlukların çözüme kavuşturulması kaçınılmazdır.

Kadın erkek herkesin her an maddî ve manevî şiddete maruz kaldığı bir toplumda sadece kadınlara yönelik şiddetle mücadele ederek etkin çözüm ve sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Şiddetin kaynağını erkek karakterine veya erkek egemen yapılara indirgeyen sığ yaklaşımlar ve yanlış teşhisler sorunun boyutlarını görmemizi engeller. Bunlar kadın erkek herkesi ilgilendiren müşterek sorunlardır. Bunlarla kadın erkek el birliği ile topyekûn ve en temel noktalardan başlayarak mücadele etmek yerine, sadece kadınlara ilgilendiren yönlerini öne çıkarmak her şeyden önce taktik ve stratejik bir hatadır. Çünkü bu tavır erkeklerin desteğinin kaybedilmesine ve kadınların sorunları ile baş başa kalmasına yol açmaktadır. Kadın sorunlarının çoğu, çok boyutlu, karmaşık ve girift sosyal olgulardan kaynaklanmaktadır. Bunların sebepleri ortadan kaldırılmadan kadınlara yönelik yönlerinin kalıcı ve etkili çözümü mümkün değildir.

Bu konuları tartışırken içine düşülen önemli yanlışlarından birisi de tarafların, hakikat ve hakkaniyet ölçülerini bir tarafa bırakarak kendi taraflarına yontucu bir çifte standart içine girmeleridir. Meselâ hem kadınlar hem de erkekler, cinsiyet rollerinin kendilerine nimet sağlayan taraflarına iştihakla sahip çıkarken, külfet yükleyen yönlerinden değişik manevralarla kurtulmaya çalışmaktadırlar.

Benzer şekilde Müslüman kadın hakları savunucuları, Kur'ân, Sünnet ve İslâm Fıkhdındaki kadınların lehine olan hükümleri sürekli gündeme getirirken; kadınlara külfet yükleyen ve erkeklerin lehine olan hükümleri görmezden gelmekte, erkekler de aynı şeyi kadınlara karşı yapmaktadırlar. Fakat bunları şahıslar planında örneklendirerek konuyu dağıtmak ve gereksiz polemiklere girmek istemiyorum. Konunun takipçisi olan herkes bunun çok sayıda örneğine her an sıklıkla rastlayabilir. Bu konuda yapılacak yayın taramaları ve alan araştırmalarının çok ilginç sonuçlar ortaya koyacağı kanaatindeyim. Bu konu araştırmacılar için çok ilginç bir çalışma alanıdır.

2- Toplumsal cinsiyet konusu sadece kadın, erkekleri ilgilendiren bir sorun gibi algılanması; çocukları, akrabaları, sosyal çevreyi hatta toplumların bekasını ilgilendiren çok geniş boyutlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyete sadece kadın hakları

açısından yaklaşmak konunun diğer ilgililerinin haklarını göz ardı etme sonuncu doğurmaktadır. Bu durum bir yandan âdil olmayan önerilere yol açarken, öbür yandan çözüm önerilerinin gerçekleşme şansını azaltmaktadır.

3- Kadın ve toplumsal cinsiyet konusu hem dünyada hem ülkemizde farklı ideolojik kesimlerce bilimsel bir tartışma alanı olmaktan çıkarılıp ideolojik bir mücadele aracına dönüştürülmüş bulunmaktadır. Meselâ batı dünyası kadın meselesini İslâm dünyası üzerinde bir ötekileştirme ve psikolojik savaş aracı olarak kullanmaktadır. Ülkemizde ise kadın sorunu ilerici-gerici, laikçi-İslâmcı gibi çatışmacı kavramlar eksenini dışında rahatlıkla tartışılmaz hale gelmiş durumdadır. Kadın hareketlerinin sürekli ağızlarına sakız ettikleri, kadına karşı şiddet ve tecavüz, namus cinâyetleri, kadınların zorla evlendirilmeleri, eve hapsedilmeleri, cinsel yönden bastırılmaları gibi konularda sürekli İslâm dini ve Müslümanlar suçlanmaktadır. Oysa ileride daha geniş bir şekilde ele alacağımız bu konuların hiçbirinde İslâm dininin teşviki veya onayı olmadığı gibi, aksine yasakları söz konusudur.

Hem dünyada hem ülkemizde kadın konusu, hâkim ideolojilerin ve güç merkezlerinin psikolojik harp silahına dönüşmüştür. Hâkim ideolojilerin kadın konusundaki ön kabullerine ters düşen görüşler ve araştırmalar engellenmekte, sansürlenmekte, manipüle edilmekte ve karalama kampanyalarının hedefi haline getirilmektedir. Ya da insanlar bu alanlarda araştırma yapmayı veya konuşup yazmayı riskli gördüklerinden uzak durmaktadırlar. Kadın konusundaki çağdaş ideolojik kabullere ters düşen araştırmalar yapmak ve yayınlamak her babayığidin harcı değildir. Doğal kadın - erkek farklılıklarını tespit etmeyi amaçlayan, kadınların belli konularda erkeklere göre daha yetersiz olduğunu ortaya koyan, toplumsal cinsiyeti biyolojik yönünü öne çıkaran araştırmalar yapanlar, hele hele konuya İslâmî bakış açısıyla yaklaşanlar; içi boşaltılmış, klişeleşmiş ve vulgarize olmuş sloganlarla neredeyse linç edilmektedir. Erkeklerin kadınlardan aşağı olduğu yönleri rahatlıkla söyleyebilirsiniz, bu konularda araştırmalar yapıp yayınlatabilirsiniz. Bu kadın erkek eşitliğine aykırı değildir. Ama kadınların fiziksel güç dışında erkeklerden aşağı olduğu yönleri ağzınıza alamazsınız, çünkü bu bir tabudur. Her türlü karalama kampanyası ile linç edilmeniz işten bile değildir.

Ülkemizde de kadın konusu, İslâm aleyhtarlığının en başta gelen saldırı araçlarından biridir. Fakat bu bazen doğrudan İslâm'ı hedef

almak yerine, Müslümanlara tepeden bakarak akıl verici, görev empoze edici, ukalaca bir tavra da bürünebilmektedir. Kadın hakları adına, tek tanrılı dinlerle hesaplaşılması gerektiğinden tutun, Müslüman kadınların kadınlıklarını Müslümanlıklarının önüne geçirmesini tavsiyesine kadar bir dizi dinî inançlara saygısız, vesâyetçi, Müslümanları aptal yerine koyucu öneriler rahatlıkla dile getirilebilmektedir. Fatmagül Berktaş'ın şu ifadeleri bu tavrın en tipik örneklerindedir:

“Özgürleşme ve kendini gerçekleştirme çabası içindeki bütün kadınların ve erkeklerin, bir ideoloji olarak tek tanrılı dinlerin insan yaşamını sınırlandırmasına, insanı kendisine yabancılaştırma ve verili düzeni koruma işlevleri üzerinde düşünme; bu dinlerin dayattıkları toplumsal cinsiyet kalıplarına ve eşitsiz cinsiyet ilişkilerini sorgulama; kısacası din olgusuyla hesaplaşma gereksinmesiyle yüz yüze olduklarını düşünüyorum.”¹²

Bu ifadelerdeki önyargılı ve ideolojik tavır, sadece Türkiye'deki Müslümanları değil, tek tanrılı dinlere inanan dünya nüfusunun üçte ikisini aptal yerine koymaktadır. Ayrıca hesaplaşılması gereken din olgusunu niçin tek tanrılı dinlere hasrettiği, çok tanrılı, putperest ve tanrısız dinleri niçin dışta bıraktığı da sorulması gereken bir husustur. Acaba tek tanrılı dinler dışındaki dinlere mensup toplumlarda kadın sorunu yok mu veya halledilmiş mi? Burada doğrudan Müslümanlık demek yerine, tek tanrılı dinler diyerek tepkileri hafifletmek amacı mı güdülmüş olduğu sezilmektedir?

Ruşen Çakır'a göre de Müslüman kadınların yenilgisinin nedeni, İslâmcılıklarını kadınlıklarının önüne geçirmeleridir.¹³

Nilüfer Göle'ye göre ise, Kadın sorunu İslâmcılar için ikincil konumdadır ve iktidarı ele geçirme stratejileri açısından araçsal bir öneme sahiptir.¹⁴

Bir taraftan Müslümanlara her türlü hakareti yapmayı serbest görenler, Müslümanların tepkileri ile karşılaşınca da fikir özgürlüğü

¹² Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, 12-3.

¹³ Ruşen Çakır, *Direnış ve İtaat-İktidar Arasında İslâmcı Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, 139.

¹⁴ Nilüfer Göle, *İslâm'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, 21.

şampiyonu kesilmekte, tepkileri çarpıtarak Müslümanların tahammülsüzlüğün örnekleri olarak sunmakta, böylece bir taşla iki kuş vurmaktadırlar. Selman Rüşdü'lerden Teslime Nesrinler'e, oradan karikatür krizine kadar uzanan bu küresel taktiğin ülke içindeki taşeronları da sürekli faaliyet halindedirler. Burada Müslümanlar tam bir açmaz içindedir. Tepki göstermeseler İslâm'a hakaretler peş peşe sağnak halinde devreye sokulacak ve İslâm'ı karalama kampanyasına dönüşecek, tepki gösterecekler bu sefer de tepkileri başka bir karalama kampanyasına dönüştürülecektir. Burada kavga belden aşağı vurularak yürütüldüğü için Müslümanlara itidal tavsiyesi bir çözüm olma niteliğini kaybetmiş durumdadır.

Kadın ve toplumsal cinsiyet konusundaki tartışmalar, bilimsel araştırmalara, özellikle de alan çalışmalarına dayandırılarak yapılması gerekirken, çok zaman bunun tersi olmakta, tartışmalar içi boşaltılmış ve kirlenmiş sloganik kavramlar etrafında yürütülmektedir.

Bu söylediklerimize örnek olarak, en yaygın önyargılardan birisi olan, erkeklerin sorun çözmede otoriter ve şiddet eğilimli, kadınların ise hoşgörülü ve uzlaşmacı olduğu şeklindeki klişeleşmiş kalıp yargı hakkında yapılmış bir araştırmadan bahsetmek maksadımızın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:

Türkiye İstatistik Kurumu ile Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğünün Türkiye çapında yaptığı 2006 tarihli "Aile Yapısı Araştırmasında" ailede en sık yaşanan üç sorunun çözümünde kadın ve erkekler arasında, sorun çözme yöntemleri bakımından kayda değer farklar görülmediği, küçük farkların olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁵ Bu ağızlara sakız edilen pek çok yaygın söylemin altının ne kadar boş olduğunun sadece bir örneğidir.

4- Toplumsal cinsiyet toplumsal bir inşa olduğuna göre, her coğrafya ve kültürde farklılıklar göstermesi ve her toplumun kendi kültür kodlarına göre rahat bir şekilde şekillendirebilmesi gereken bir olgu iken; evrenselci meta söylemlerce özgün yerel çözümlerin önü tıkanmaktadır. Globalleşmiş içi boş sloganlarla asırlardan beri süzülüp gelen özgün gelenekler alaşağı edilmekte, yerine konan değerler toplumlarda şizofrenik kimlik krizlerine yol açmaktadır.

¹⁵ Kadir Canatan, *Türkiyeli Kadınların Sorun Çözme Stratejileri, Eskiye* (dergi), Sayı, 17, 2009, s. 22-26.

5- İslâm dünyasında açıkça feminist fikirleri savunan kadınların kahir ekseriyeti kendilerine feminist denmesine genellikle şiddetle karşı çıkmalarına hatta feminizme karşı olduklarını dillendirmelerine rağmen, bir feministle bir Müslüman kadın hakları savunucusunun arasındaki çizginin hesabını verme ihtiyacı duymamaktadırlar. Oysa, kadın merkezci, kadın erkek sorunlarını kadın – erkek kategorileştirme ve karşıt cinsler arası çatışma ekseninde düşünen ve dillendiren, kadın sorunlarını erkek egemenliğe indirgeyen, her konuda erkeklerle yarışan, erkeksi değerleri aşağılayıp kadınsı değerleri yücelten, ekonomik özgürlük ve kariyer gibi gerekçelerle kadının profesyonel çalışma hayatını kayıtsız şartsız yüceltip ev hanımlığını, çocuk yetiştirmeyi, ev işleriyle meşguliyeti aşağılayan, kısacası her konuda adalet ve insaf ölçülerini esas almak yerine, kadın tarafgirliğini esas alan kişiler, ister kadın olsun ister erkek, katıksız feministtirler. Bu tür argümanları savunmak feminizm değilse o zaman geriye; evlilik ve aile kurumuna karşı çıkan, eşcinsel beraberlikleri savunan, kadınların erkeklere ihtiyaçları olmaksızın çocuk doğurabilmesini sağlayan teknolojilerin kadınların sorunlarının en köklü çözümü olacağını ileri süren radikal feminizmin tezleri kalmaktadır ki zaten bir Müslümanın bunları savunarak Müslüman kalabilmesi mümkün değildir. Buna karşı, kadın hakları konusundaki her türlü faaliyeti ve çabayı ayırım yapmaksızın feministlikle suçlayanlar da başka bir aşırılığı temsil etmektedirler.

Toplumsal cinsiyet sorunlarının çok boyutlu ve karmaşık yapısı, ucuz, kolaycı çözümleri imkânsız kılmaktadır. Meselâ erkek egemenliği söylemine takılan kafalar, toplumsal güç ilişkileri konusunda yapılmış olan araştırma ve çalışmaların sonuçlarını izleme ihtiyacı bile duymamaktadırlar. Son dönemlerde farklı disiplin mensuplarınca yapılan çok sayıda çalışma, güç/iktidar (power) ilişkilerinin, hiç ummadığımız, fark edemediğimiz ve algılamadığımız, üstü örtük, karmaşık mekanizmalar şeklinde işlediğini ortaya koymaktadır. Fransız Michel Foucault'un (1926-1984) çalışmalarının çoğu bu soruna odaklanmıştır. Jacques Derrida ve Jürgen Habermas da bu konuda hatırlanması gereken isimlerdir. Dolayısıyla güç ve baskı ilişkilerini erkek egemenliğe indirgemenin, güç ilişkilerinin gerçek yüzünün görünmesini engellediği rahatlıkla söylenebilir.

6- Dünyadaki belli odakların İslâm toplumlarındaki kadının konumunu sorunsallaştırarak psikolojik harp malzemesi, İslâm karşıtlığının ve İslâm korkusu oluşturma manivelası olarak kullandıkları

rına yukarıda değinmiştik. Ne yazık ki çağdaş Müslümanların büyük çoğunluğu bu kendilerini ötekileştirici söylemi kabullenip, özür dileyici bir tavırla İslâm geleneğini suçlama yoluna gitmektedirler. Müslümanlar kadın ve toplumsal cinsiyet meselelerini tartışırken, İslâm medeniyetinin kodlarıyla düşünmeleri ve dünya ölçeğinde beyin yıkama mekanizmasına dönüşen kampanyaları sorgulamaları gerekir; geleneklerini, değerlerini, kendi anlam dünyalarını ve bunların dinî dayanaklarını sorgulamaya kalkışmaktadırlar. Bu bağlamda çağın anlayışına ters düşen Kur'ân âyetleri ve hadisler, parçacı ve aşırı yorumlarla hâkim paradigmalara uydurulmaya çalışılmakta, bu mümkün olmazsa ilgili deliller o dönemin şartlarında özgü tarihsel hükümler olarak nitelendirilerek Peygamber dönemine hapsedilmek istenmektedir.

Hadisler söz konusu olduğunda ise, çağdaş paradigmalara ters düşen hadislerin sıhhati aleyhine sürekli bahaneler aranmakta, metin tenkidi ve tahlili adı altında reddedilmekte, bu da mümkün olmazsa aşırı yorumlarla maksatları dışına çıkarılarak anlamları çarpıtılmaktadır. Bütün bunların üstüne üstlük, on beş asırlık İslâm yorum geleneği bir çırpıda erkek egemen olarak damgalanıp değersizleştirilmekte, bunca emek mahsulü İslâm kültür mirası, ümmetin gözünden düşürülmektedir. Bunların da yeterli olmadığı durumlarda taraflar birbirlerini; çağdaş, yenilikçi-tutucu, gelenekçi, literalci, kadın karşıtı - kadın dostu gibi yaftalarla alt etmeye çalışmaktadır. Geleneğimize yabancı, ithal ve oryantalist bir zihniyetin ürünü bu kavramlarla zihin dünyamız yapıbozuma uğratılmaktadır.

Başka yaygın bir argüman da, Kur'ân'ın esasında kadına çağdaş anlayışa uygun eşitlikçi ve özgürlükçü bir statü verdiği, ama erkek egemen geleneksel yorumun Kur'ân'daki kadının haklarını elinden alıp, statüsünü geri götürdüğünü şeklindedir. Özellikle Müslüman feministler arasında bu görüş oldukça yaygındır. Bu anlayış birçok açıdan ciddî problemleri barındırmaktadır:

a) Bu anlayış Sünneti ve 14 asırlık İslâm geleneğini dışlaması açısından sakattır. Kur'ân'la yetinip Kur'ân dışında başka kaynak kabul etmeme yaklaşımı, İslâm tarihinde yeni değil eski bir anlayışın günümüzdeki uzantısıdır. Fakat kadın hareketlerinin bu yaklaşıma sahip çıkmaları yenidir. 14 asırlık İslâm ilim ve yorum mirasını erkek egemen diye suçlamak şu demeye gelir: Gelmiş geçmiş bütün âlimlerin erkekler tarafına yontarak dinî tarafgir şekilde yorumlamışlar, kadın haklarını kâle almamışlar, hatta haklarını ihlal etmişlerdir. Buna

neredeysse kimse karşı çıkmamıştır. Bu çok vahim ve vebali altından kalkılmayacak kadar büyük olan bir ithamdır. Çünkü bütün İslâm âlimleri istisnasız şöyle bir töhmet altında bırakılmaktadır: Şâyet âlimler bunu bile bile yapmışlarsa, yorum üzerinden dini tahrif ederek büyük bir ihanet sergilemişlerdir. Şâyet bunu bilmeden veya farkında olmadan yapmışlarsa bu kadar âlim büyük bir yeteneksizlik, gaflet, aymazlık içindedir. Her iki durumda da bu olumsuz duruma karşı çıkacak bir özeleştirme mekanizması yoktur. Bu durumda hiçbir âlime sadece bu konuda değil, hiçbir konuda güvenemeyiz. Ulemâ sıkça görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir.

Bu görüş ayrılıklarına rağmen nasıl olup da hepsinin erkek egemen bir sonuca ulaştığı da cevabı verilemeyecek ayrı bir sorudur. "Ört ki ölem" demeyi gerektiren bir nihilizmdir bu. Tam da İslâm karşıtı psikolojik harbin tam mânâsıyla başarılı olduğunu gösteren ibretli bir durumdur. İşin doğrusu şudur: Ulemâ geliştirdikleri değişik ilim dalları ve yöntemleri doğrultusunda âyet ve hadisleri yorumlamışlar, yorumlarını karşılıklı eleştirip tartışmışlar ve halk da bu yorum farkları doğrultusunda oluşan mezhepler çerçevesinde yaşamışlardır. Burada sorun ulemâda değil, tüm geçmişi yekpâre bir zulüm ve haksızlık örneği görebilecek kadar aşırılıklara düşen feminizmle ve psikolojik harple zehirlenmiş zihinlerdedir.

b) Âyet ve hadisleri kadın merkezli yorumlamanın tipik çelişkilerinden birisi eleştirdikleri şeyi yapma durumuna düşmeleridir. Geçmişte erkekler Kur'ân'a erkek bakış açısıyla yaklaşarak hata ettillerse, kadın açısıyla bakılarak aynı hata bu sefer tersten yapılmış oluyor mu?

c) Âyet ve hadislere sadece kadın bakış açısıyla ve kadın sorunlarına çözüm arayarak parçacı bir mantıkla bakanların, hakikatin göreceli olduğu sonucuna demir atmaları kaçınılmazdır. Bunun sonucu nihilizmdir. Kur'ân'ı her toplumsal grubun kendi açısından bakarak okuduklarını/ yorumladıklarını düşünelim. Bu tam da, hakikat diye bir şey olmadığı, hakikatin okuyucu ile metin arasında her okumada yeniden inşa edilen bir şey olduğunu savunun postmodernizmin yaklaşımıdır. Böyle bir okumada Kur'ân bir hakikat kaynağı olmaktan çıkmakta, bir edebiyat metni gibi okuma oyunlarının nesnesine dönüştürülmektedir. Bu yaklaşımın başka bir olumsuz sonucu ise, bütünü gözden kaçıran parçacı ve tarafgir çözüm önerilerinin ileri sürülmesidir. Adâlet ve hakkaniyeti esas almayan bu tür öneriler çözüme değil, çözümsüzlüğe yol açmaktadır.

Bu tür kamplaşmalar sonucu hiçbir sağlıklı tartışma ve gerekçelendirme zemini kalmamakta, her tartışma Müslümanların kendi aralarında uzlaşması imkânsız fikir ayrılıklarına yol açmaktadır. Her önüne gelenin kendine yonttuğu İslâm Dini, herkesin uyması gereken bir normlar ve değerler sistemi olmaktan çıkıp araçsallaştırılmakta, herkesin işine geleni aldığı, işine gelmeyen bir şekilde kitabına uydurarak terk ettiği bir yağma nesnesine dönüşmektedir. Böyle bir ortamda herhangi bir konuda Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Sünnet'inden delil getirmenin bir anlamı kalmamaktadır.

Hatta Müslüman akademisyenler arasında feminist teoloji oluşturma gereğinden bahsedecek kadar işi ileri götürenler vardır. Bu iki kavramın bir araya getirilmesi bile vahim bir hatadır. Feminist bir teoloji, açık ifadesiyle dinin feminist esaslar üzerine kurulmasını, en hafifinden feminist paradigmalara göre yorumlanması anlamına gelir. Çünkü teoloji terimi dinin temellerine referansta bulunur. Bu ikisi dışında bir şey yapılacaksa, örneğin İslâm kültüründeki ataerkil kalıntılar temizlenecekse zaten ona teoloji denmez.

Bütün bunlar tam bir zihniyet ve değer krizidir. Bu durum, nefis ve arzulara kulluğun, Allah'a kulluğun önüne geçtiği katıksız bir sapkınlıktır.

İslâm geleneğini bir çırpıda erkek egemen diye suçlayıp bunu ispatlamak için cimbızla deliller aramak bilimsel tavra da aykırıdır. İslâm tarihinin tarihsel pratiğindeki kadının yeri; mahkeme kayıtları, seyahatnameler, biyografi kaynaklarındaki kadın bölümleri, edebî metinler üzerinde yapılacak çalışmalarla objektif olarak ortaya çıkarılması gerekirken; sürekli geleneği suçlayıcı ve aşağılayıcı örnekler aramak ve altı boş genellemeleri bilimsellik adı altında pazarlamak en hafif tabiriyle aymazlıktır. İslâm medeniyetinin tarihsel pratiğine baktığımızda; kadının aşağılandığı, eve hapsedildiği, üreticilikten ve çalışma hayatından uzak kaldığı gibi önyarguların gerçeğe uymadığı görülür.

Ronald C. Jennings isimli bir araştırmacının 17. yüzyıl Kayseri mahkeme kayıtlarına dayanarak hazırladığı iki araştırma, kadınların statüsü ve üreticilikleri konusunda ezberleri bozacak niteliktedir.¹⁶ Bu

¹⁶ C. Jennings Ronald, " Women In Early 17th. Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of Economics and Social History of the Orient*, 18-1(1975), 53-184; Ronald, C.Jennings, "

çalışma kadınların mahkeme kararlarına dayanarak gerçek hayattaki kadınların statülerinin erkeklerden hiç de geri olmadığını ortaya koymaktadır. Fakat bu tür araştırmaların sonuçlarının da yine kadının statüsünü çağdaş paradigmalara uydurma amacıyla kullanma riski mevcuttur. Bu tür araştırmalar, konjoktürü meşrulaştırmak için değil, tarihsel uygulamalarımızdan yararlanarak medeniyetimize özgün çağdaş çözümler üretme amacıyla yapılmalı ve değerlendirilmelidir. Çünkü İslâm medeniyeti kadının statüsünü kendi kodları doğrultusunda şekillendirmiştir. Tarihimizdeki uygulamaları bu günün değer yargılarıyla değerlendirmek, bir yandan anakronizme düşme nedeniyle, öte yandan farklı değerler sisteminin mukayese edilemezliği ilkesi gereği hatalıdır.

7- Hz. Peygamber'in hadisleri, erkek egemenliği gibi önyargılarla okunduğunda, onlardaki derinliği yakalamak bir yana, doğru anlamak bile mümkün olmamaktadır. Bu tür yaklaşımlarla hadisler kısır çekişmelere alet edilerek çarpıtılmakta, çözüm referansı olmak yerine sorunun parçası haline getirilmektedir. Yaygın bir istismar konusu olan iki hadis üzerinden söylediklerimizi örneklendirmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz:

Akademik ilahiyat çevrelerinde, meşhur altı hadis kitabında geçen kadınları kaburga kemiğine benzeten hadisteki ¹⁷ zarif ve ince teşbihin derinliği anlayamayanlar, bu hadisin farklı varyantları göz önüne almaksızın sadece bir varyantı üzerinden kadın karşıtı söylem sloganıyla bir karalama kampanyası yürütmektedirler. Hadis kitaplarına baktığımızda bu hadisin iki gurup varyantı olduğunu görmekteyiz. Bir gurubunda, kadının kaburga kemiğinden yaratıldığından bahsedilirken, diğer gurubunda yaratmadan bahsedilmeksizin sadece kadınlar kaburga kemiğine benzetilmekte ve düzeltilmeye çalışılırsa kırılacağı belirtilmektedir. Öncelikle bu hadisin hangi varyantının Hz. Peygamber'in ağzından çıkmış olabileceği üzerinde durulması gerekir. Çünkü bu varyantlardan birisi râvî veya müstensih hataları sebebiyle bozulmuş olabilir. Bu tercih yapılmadan hadisin varyantlarından birini gelişiğüzsel seçmek "tercih bilâ müreccih" olması hasebiyle bilimsel değildir. Böyle bir keyfi tercih üzerine dayandırılacak bütün değerlendirmeler sakattır.

Limitations of the Judicial Powers of Kadi in 17 th. Century Ottoman Kayseri, *Studia Islamica*, 50(1979), 151-184.

¹⁷ Bkz: Buhârî, nikâh, 79-80, Enbiya 1; Müslim, Radâ', 61-5; Tirmizî, Talak, 12; Dârimî, Nikâh, 35; İbn Mâce, Tahare, 77.

Yine bu hadisin, sadece Havva validemizin Âdem a.s. ın kaburga kemiğinden yaratıldığı şeklindeki varyantı esas alınarak, bunun Kur'ân'daki yaratılış kıssasına uymadığı, Tevrat'taki Âdem a.s. yaratılış kıssasından isrâiliyyât olarak İslâm kültürüne geçip hadisleştiği şeklinde bir akademik söylem yaygınlık kazanmış bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak hadisin yaratılış varyantı esas alınarak Kur'ân'da değişik yerlerde geçen "Sizi bir *nefs* (can) den, ondan da eşini yarattı"¹⁸ mealindeki âyetlerle çeliştiği ifade edilmektedir. Oysa bu âyetlerin tefsirinde farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden birini aldığınızda hadis âyetlere ters düşerken, diğer görüşleri aldığınızda bırakın ters düşmeyi birbirini desteklemektedir. Ama şimdilik konumuz hadislerin yanlış anlaşılması ile ilgili olduğundan, bahsedilen âyetlerin tefsiri konusundaki farklı görüşleri tefsir kitaplarına havale ederek asıl konumuza dönelim.

Ben burada hadisin iki grup varyantı arasında tercih yapabilmek için derin analizlere girmek gerektiğini kabul etmekle birlikte, şimdilik metin tenkidinin basit bir işlemini uygulayarak bir tercihte bulunabileceğimizi düşünüyorum: Her iki grup varyantta müşterek olan husus, kadının kaburga kemiğine benzetilerek düzeltilmeye çalışılırsa kırılacağı vurgulanıyor oluşur. İki varyantta müşterek olan yönü esas alırsak, hadisin asıl amacının yaratılışı anlatmak değil, kadınlara yönelik bir tavsiye söz konusu olduğunu anlarız. Bu teşbihte erkeklere bir tavsiye vardır. Kadınların kaburga kemiğine benzetilmesinden amaç, kadınların eğriliklerini ve zayıflıklarını ifade değil, kadın karakterinin olduğu gibi kabul edilmesi, değiştirilmeye uğraşılmamasıdır. Çünkü kaburga kemiği narin bir kemiktir, düzeltmeye çalışırsanız kırılır.

Hadis alanında doktora tezi olarak hazırlanmış bir kitapta, bu hadisin farklı iki varyantından hangisinin tercih edilmesi gerektiğine dair metin tenkidi veya başka bir işlem yapılmaksızın, hadisteki teşbihin Arap dilinde ne anlama geldiğine dair hiçbir dilbilimsel araştırmaya ihtiyaç duyulmaksızın, hadisin hiçbir olumlu yorum ihtimalini hesaba katmaksızın, ataerkil geleneğin söylemi olarak nitelenmektedir. Bununla da kalmayıp, daha ileri gidilerek hadisteki benzetme hakkında, "Kadın türüne özgü düzeltilemez eğrilik, kadının defolu yaratılışı, kadının kulluk müsabakasına hükmen mağlup başlaması"

¹⁸ en-Nisâ: 4/1, el-A'raf 7/189, ez-Zümer: 39/6, er-Rûm, 30/20-21.

gibi alaycı ve saygısız ifadeler kullanılmaktadır. ¹⁹ Bu yaklaşımda, bu rivâyetin gerçekten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisi olma ihtimaline yönelik en ufak bir ihtiyat payına yer bırakmadan ahkâm kesen tam bir kendini beğenmişlik ve istikbar tavrı söz konusudur. En azından ihtiyatlı ifadeler kullanılması Müslüman nezahetine daha uygun düşerdi.

Yine Peygamberimizin başka bir hadisinde kadınlar cam/kristal şişelere benzetilmektedir. Bir yolculuk esnasında develerin yürüyüş ritmini şarkı söyleyerek ayarlayan Enceşe isimli şahsın şarkının hızını artırması ve bu nedenle develerin sür'atlerini artırmaları üzerine Hz. Peygamber: "Ey Enceşe! Yavaş ol, kristal şişelere dikkat et." diyerek, develer üzerinde yolculuk yapan kadınların düşme tehlikesi ve rahatsız olmalarına karşı uyarmıştır. ²⁰ Burada da yukarıdaki hadisteki gibi kadınları cam şişelere benzeten ince ve zarif bir teşbih söz konusudur. Bu teşbihi hakikate hamledip, "Kadınların eşyaya benzetiliyor oluşu onlar için onur kırıcıdır, burada kadınların zayıflıkları ve kırılganlıkları vurgulanıyor, ataerkil bir anlayışla güçsüzleştiriliyorlar" mı diyeceğiz? İslâmî ilimlerde yorumun en temel ilkesi, teşbihle hakikatin birbirine karıştırılmaması ve teşbihlerin ilgili dildeki anlamları doğrultusunda anlaşılmasıdır.

İslâm'da kadın eksenli yayınlarda genelde kristal/cam benzetmesi olumlu bir örnek olarak sunulurken ²¹ kaburga kemiği benzetmesi olumsuz bulunup şiddetli tepki ile karşılanmaktadır. ²² Kristal benzetmesini sahiplenip, kaburga kemiği benzetmesini reddetmek Müşebbeh'in değerini, müşebbeh bih'in değeri ile ölçmeye dayandığından belâğat ilmi açısından hatalıdır. Teşbihlerde bu tür değer biçmeler değil, ilgili dildeki (burada Arap dili) kullanım esastır. Bir teşbihte, niye şu şuna benzetiliyor da, bu buna benzetilmiyor diye soramazsınız. Burada, kadını cam şişeye benzetmek onu yüceltirken, kaburga kemiğine benzetmek değerini düşürmektedir gibi bir anlayışla hare-

¹⁹ Hidâyet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat, Ankara, 2000, 187-192.

²⁰ Buhârî, Edeb, 90, 95, 111, 116; Müslim, Fedâil, 70-73.

²¹ Kristal benzetmesi hakkında olumlu bir çalışma örneği olarak bkz: Huriye Martı, *Kristal Metaforu: Kadına Değer Atfetme mi, Kadında Olan Değer Görebilme mi?* Eski Yeni, Üç aylık Düşünce Dergisi, sayı:12, 2009, 87-90.

²² Kaburga kemiği benzetmesine çok şiddetli bir olumsuz tepki örneği olarak bkz: Hidâyet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyât, Ankara, 2000, 187-192.

ket etmek doğru değildir. Anlamları ait olduğu dildeki kullanıma bağlıdır. Kristal/cam en kırılğan madde olduğu gibi, kaburga kemiği de kemikler içinde en kırılğan olanıdır. Ayrıca cam teşbihi, kaburga kemiği teşbihinin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda da destekleyici karîne olarak değerlendirilebilir.

İslâm hadis yorum geleneğinde hadislerin birbirlerini tefsir ettiği temel bir kabuldür. Dolayısıyla her iki hadiste de kadının eğriliği ve zayıflığı değil; narinliği ve hassaslığı vurgulanmakta, onlara karşı nazik ve yumuşak davranılması, zor kullanılmaması, kâdınısı özelliklerinin değiştirilmeye uğraşılması, oldukları gibi kabul edilmeleri öğütlenmektedir. Bu benzetmeyi olumlu yorumlayan çok sayıda klasik ve çağdaş yorum mevcuttur.²³

Ayrıca, kaburga kemiği hadisinin, kadının ikincil olduğunu değil, kadın ve erkeklerin birbirlerinden kopmuş bir bütünün parçaları olduğuna, birbirlerine muhtaç olup birbirlerini tamamladıklarına işaret eden edebî bir benzetme olarak anlaşılması da mümkündür. Çünkü Peygamberimiz başka bir hadislerinde “ Kadın ve erkek bir bütünün iki yarısıdır” buyurmuşlardır.²⁴

Yine çok dile dolanan hadislerden birisi de “Ümmetime/ erkeklere kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım” şeklindeki hadistir.²⁵ Bu hadisteki *fitne* kelimesini Türkçe’deki olumsuz anlamıyla alarak kadınların aşağılandığı, böyle bir hadisin Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olmasının mümkün olmadığı savunulmaktadır.²⁶ Oysa sadece kadınların değil, ailenin, malın, çocukların, komşunun ve kişinin kendi nefsinin de fitne olduğunu ifade eden hadisler de vardır.²⁷ Aynı mantıkla hareket edersek bütün bunların aşağılandığını kabul etmemiz gerekir. Böyle bir anlayış mümkün değildir. Fitne kelimesi Arapça’da imtihan, sınav, deneme anlamlarına gelir. Bu kav-

²³ Kaburga kemiği benzetmesinin olumlu çağdaş yorumlara örnek olarak bkz: Musa Carullah, *Hatun*, Yayına hazırlayan: Mehmet Görmez, Ankara, 2007; Ağırman, Cemal, *Kadının Yaratılışı: İlgili Rivâyetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001.

²⁴ Ebû Dâvûd, Tahare, 94.

²⁵ Buhârî, Nikâh, 17; Müslim, Zikr, 97-8; Tirmizî, Edeb, 31; İbn Mâce, Fiten, 19; Ahmed, 5/200, 210.

²⁶ Hidâyet Şefkatli Tuksal, *a.g.e.*, 187-192.

²⁷ Örnek olarak bakırız: Buhârî, Mevâkîf, 4, Savm, 3, Menakıb, 25, Fiten, 17, Zekât, 13; Müslim, İman, 231, Fiten, 9, 27; Tirmizî, Fiten, 71, İbn Mâce, Fiten, 9, Ahmed, *Müsned*, 5/58, 401, 405.

ram Kur'ân'da ve hadislerde pek çok yerde bu anlama kullanılır.²⁸ Dolayısıyla kişinin fitne olduğu belirtilen şeylerle imtihana tabi tutulduğu söylenmiş olmaktadır. Kadın, aile, mal, çocuk, komşu ve benzerleri ile kişi imtihanıdır. Bu hadis kadınların aleyhine değil, aksine lehine anlaşılmalıdır. Erkeklerin kadınlar karşısında sorumlulukları vurgulanmaktadır. Kadınlara karşı tavır ve davranışlarınızla imtihan edilmektesiniz denilmek istenmektedir. Bu ifadelerimiz hadisin anlamını tüketici bir açıklama değildir. Ama en azından mümkün yorumlarından birisi olarak değerlendirilmelidir. Başka yorumları da olabilir. Tabii ki doğrusunu Allah bilir.

8- Kadınların ev dışı ücretli işlerde çalışmasını kayıtsız şartsız bir zorunluluk ve verili bir durum imiş gibi değerlendiren, tartışmasız bir dogma ve tabu gibi gören bir anlayış; bütün siyasal, sosyal, kültür, ekonomi, din ve aile alanlarını ve bunlarla ilgili toplumsal cinsiyet rollerini bu eksen etrafında şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu anlayışın en tehlikeli etkileri din alanında kendini göstermektedir. Kadınların çalışmasından kaynaklanan sorunlar dine fatura edilerek, dini yozlaştırıp çağdaş duruma uydurmaya çalışıcı girişimler gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bunun sonucu olarak çok geniş ve derin uzmanlık gerektiren din alanında önüne gelenin, dinî kaynaklara usulsüz ve yersiz referanslarla ahkâm kesmelerine sıkça tanık olunmaktadır. Bir yandan kadın erkek sorunlarını bütün boyutlarıyla ele almak yerine basite indirgeyen parçacı yaklaşım ve bu yaklaşımla âyet ve hadislerde yine bire bir parçacı çözümler aranması; öte yandan dinî kaynaklardan hüküm çıkarmanın gerektirdiği metodolojiden habersiz yapılan değerlendirmeler din alanını kaotik bir tartışma alanına dönüştürmektedir. Bu parçacı ve dinî kaynaklardan birebir çözüm üretme yaklaşımı bazen ilahiyatçılarda da görülmektedir. Bu da İslâm'ın genel ilkelerine ve maksatlarına ters düşen tarafgir ve aşırı yorumlara yol açmaktadır.

Bu söylediklerimi, iki bayan yazardan yapacağım iki alıntı üzerinden örneklendirmeye çalışacağım: Bunlardan birisi, Müslüman feministlerin neredeyse kutsal kitabı haline gelmiş olan Amina Wadud'un "Qur'an and Woman" isimli Kur'ân'ı kadın bakış açısıyla yorumlayan kitabından:

"Kadınların toplum içindeki değerlerini artırdıkları konusu artık tartışma götürmez bir gerçektir. Bunun sonucunda, Kur'ân'ın her-

²⁸ Bu kavramın geçtiği âyet ve hadisler için Kur'ân ve Hadis Mu'cemlerinden F-T-N maddelerine bakınız.

kesin yaptığının karşılığını alacağı prensibi doğrultusunda, üstlendikleri rollerin artması oranında kadınların alacakları mükâfat (sevap) da artacaktır.

Günümüzde erkeklerin de daha fazla sevap alabilmeleri için topluma yaptıkları katkıların boyutlarını genişletmeleri gerekmektedir. Çocukların bakımı ve ev işlerine yardım konusunda hâlâ yapabilecekleri önemli katkılar vardır.”²⁹

Köşe yazarı bir bayan da “*Erkekler kadınlar üzerine kavvâmdırlar*”³⁰ âyetine ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Sünnet’ine referansla şunları söylüyor: “Çalışan kadının ailesini ihmal ettiği tezini seslendirmek yerine, erkeğin aile içindeki görevinin sadece para kazanmak olmadığını; *kavvâm* sıfatına ancak Peygamber Efendimizin sünnetine uyarak sahip olunabileceğini hatırlatmamız, hatta bunun hiç unutulmamasını sağlamamız gerekiyor.”³¹

Bu ifadelerle üstü kapalı da olsa, erkeklerin ev işlerinde ve çocuk bakımında daha çok sorumluluk üstlenmeleri ve eşlerine daha çok yardımcı olmaları istenmektedir.

Birinci alıntıda sevap öne çıkarılarak teşvik edici bir üslup kullanılmakla birlikte, kitabın başka bir yerinde bunun insanın *halife* oluşunun gereği olduğu belirtilerek erkeklere görevleri bildirilmektedir. İkinci alıntıda ise *kavvâm* ve *sünnet* kavramları üzerinden erkeklere görevleri bildirilmektedir.

Her iki alıntı bağlamları içinde okuduklarında müşterek olan husus, kadının hayatın her alanına girebilmesi için erkeklerin çocuk bakımı ve ev işlerini üstlenmesi talebidir ve bu Kur’ân kavramlarıyla görev bildirici bir üslupla ifade edilmektedir. Bu ilk bakışta gâyet masumane, insancıl, iyi niyetli ve isabetli gibi görülebilecek öneriler, birçok sorunu yanında, her şeyden önce kadının çalışmasını tartışmaksızın konuya yaklaşmaları sebebiyle problemlidir. Burada tipik bir şe-

²⁹ Âmina Wadûd, *Qur’an and Woman: Reading the Sacred Text From a Woman’s Perspective*, Oxford University Press, 1999, New York-Oxford, 103-4. Bu eserin Nazife Şişman tarafından yapılan Türkçe tercümesi: Âmine Vedûd-Muhsin, *Kur’ân ve Kadın*, İz Yayıncılık, 1997, İstanbul, 169-170. İleriki sayfalarda bu esere (Wadud) şeklinde göndermede bulunduğumuzda İngilizce 1999 baskısının sayfaları verilecektir.

³⁰ El-Furkan, 25/64.

³¹ <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?i=31677&y=FatmaKBarbarosoglu> 26 Mart 2012.

kilde, kadının çalışmasını dogmatlaştırıcı, kadın tarafına yontucu, sorunun boyutlarını basite indirgeyici, parçacı ve sorunu en yakındaki-
nin sırtına yıkarak çözmeyi amaçlayan bir yaklaşımla karşı karşıyayız.
Burada pek çok kadında tipik olarak gördüğümüz biçimde bütün çalışan kadınların sorunlarını, yükü kocaların üstüne yıkarak kısa yoldan
çözme kurnazlığı hâkimdir. Oysa en makul yol, meselenin çok boyut-
luluğunu görebilen, kadın ve erkeklerin çalışma ihtiyaçları ve şartla-
rındaki farklılıkları ve özel durumları göz önünde bulundurabilen, bu
tür özel durumların istatistiksel dağılımı üzerinden olgusal gerçeklik-
leri saptayabilen, bu doğrultuda çözümler üretebilen bir yaklaşımdır.

Alıntıların sahipleri görüşlerini âyet ve hadislerle meşrulaştır-
maya çalışmadan kendi önerileri olarak sunsalardı katılmasak bile
kendi görüşüdür der saygı gösterebilirdik. Ayrıca bu ifadeleri bütün
evli kadınların kocalarına karşı genel beklentisinin ifadesi olarak da
nitelendirebilirdik. Fakat işin içinde insanlara Kur'ân kavramları üze-
rinden dinî bir sorumluluk ve görev yükleyici bir tavır söz konusu
olunca meseleyi etraflı bir şekilde irdeleme vebali ile karşı karşıyayız.
Ayrıca bu ifadeler, kitleleri yönlendirebilecek konumdaki kişilerce
Kur'ân ve sünnete referansla söylenmiş olması hasebiyle okunup geçi-
lecek türden değildir. Kocalardan bu yardım, insanî gerekçelerle,
âlicenablık gereği veya bir lütuf olarak istenebilir. Fakat "Bunu yap-
mazsanız Kur'ân'ın *halifelik* ve *kavvamlık* görevlerini yerine getirmemiş
ve Sünnete muhalefet etmiş olursunuz" anlamına gelecek sözler söy-
lerseniz işin rengi değişir. İnsanlardan lütuf bekleyebilirsiniz ama dinî
veya hukukî sorumluluk yüklemenin, sağlam delillerden usûlünce
istinbât edilmiş dayanakları olması gerekir. Çünkü mesele kul hakkı
ile ilgilidir. Nimet külfet dengesi, hakkaniyet ölçüleri içinde olmalıdır.
Hakkaniyet için ise genellemelerle değil, özel durumları gözeterek
hüküm vermek gerekir. Ayrıca her iki alıntıda *halife* ve *kavvâm* kav-
ramlarını kadın tarafına yontucu bir anlam çarpıtması söz konusudur.
Erkeğin halifeliğini ve *kavvâmlığını* eşine yardımla, kadının halifeliğini
ise hayatın her alanına girmesiyle ölçen bir anlayışın kategorileştirici
sığlığı ve kadın tarafına yontucu indirgemeciliği burada açık bir şe-
kilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca *Kavvâm* kavramını kadınların kendi-
lerine yontucu tavrı önemli çelişkiler içine düşmelerine de yol açmak-
tadır.

Müslüman kadın hareketi mensupları genellikle *kavvâm* kavra-
mının erkeğin aileyi geçindirmesi ile bağlantılı olduğunu, kadın çalış-
sınca artık böyle bir niteliğinin olamayacağını savunurlar. Bu durum-

da çalışan kadınların kocaları için geçersiz saydıkları bir kavramı iş yardım beklemeye gelince yeniden devreye sokmak istemeleri çok ilginç bir çelişki, çifte standart ve kendine yontuculuk örneğidir. Bu ve benzeri kavramların kadın bakış açısıyla istismarına yönelik daha pek çok örnek söz konusudur. Ama çalışmamızın sınırlarını aşmamak adına bunlara temas edemeyeceğim.

Çalışma hayatına giren kadınların hem meslek hayatı, hem ev işleri, hem de çocuk bakımı gibi çok ağır külfetler altına girmeye başladığı tartışılmaz bir gerçektir. Ayrıca bir kere evden çıkan, sosyal itibarın büyümesine kapılan kadınların, artık evi, ev işlerini ve çocuk bakımını çok sıkıcı buldukları da ayrı bir gerçektir. Müslüman Feminist Amina Wadud " Qur'an and Woman" isimli eserinin sonunda evin sıkıcılığını açıkça itiraf etmektedir:

"Ne tüm sıkıcı ve ağır işler keyfi olarak kadınlara, ne de tüm sosyal, siyasî ve ekonomik itibar erkeklere atfedilmelidir." ³²

Bu ifadeler kategorik olarak ev işlerini sıkıcı ve ağır, ev dışındaki işleri itibarlı bulan çağdaş kadının zihniyetinin tipik bir yansımasıdır. Bu anlayışa göre erkeğin işinin sıkıcılığı ve ağırlığı hiç göz önüne alınmaz. Varsa yoksa kadın işlerinin sıkıcılığı ve zorluğu sürekli gündemde tutulur. Çünkü dışarıdaki işler sıkıcı ve ağır da olsa itibarlı, ev işleri ise itibarsız ve değersizdir. Dolayısıyla erkeklerin işlerinin ağırlığına bakılmaksızın, kadınların da kariyer yapmaları, itibar kazanmaları adına itibarsız ev işleri ve çocuk bakımına erkekler ortak edilmelidir.

Fakat çalışan kadınların kocalarına daha fazla sorumluluk yüklemeye savunan her kişi, her şeyden önce; ailenin toplam geliri, kadının çalışmak zorunda olup olmadığı, ne tür bir işte çalıştığı, evde çalışma imkânının olup olmadığı, anne olup olmadığı, anne ise çocuklarının yaşları, sayısı, cinsiyetleri, fiziksel ve psikolojik özellikleri, ailede kadına yardımcı olacak başka kişilerin olup olmadığı, ailenin ücretli yardımcı çalıştırma imkânuna sahip olup olmadığı, kocasının onu çalışmaya zorlayıp zorlamadığı, kocanın işi olup olmadığı, kocanın işinin zorluk ve yoğunluk derecesi gibi pek çok soruyu ve özel durumu göz önünde bulundurmamak zorundadır.

Meseleye kocalar tarafından bakıldığında ise, erkeklerden peşinen daha fazla sorumluluk istemek yerine; kocaların hepsinin şartları

³²Âmina Wadûd, s., 104.

daha fazla sorumluluk almaya uygun mudur, ya da uygun olanların ve olmayanların oranı nedir, kadınların çalışma hayatındaki problemlerinden ne kadarı eşlerinin yeterli sorumluluk almayışından kaynaklanmaktadır, erkeklerin daha fazla sorumluluk alması kadınların çalışma hayatındaki problemlerini çözme konusunda ne ölçüde yeterli olacak veya katkı sağlayacaktır gibi soruları da göz önünde bulundurmak gerekir. Çalışma hayatının genel sorunlarını göz ardı edip kocaların hanımlarına daha çok yardımcı olmasını önermek ve son derece çok boyutlu bir sorunu, yükü erkeklere yıkararak çözmek ne derece akılcı, isabetli ve hakkaniyetlidir? Bunun aile düzeni, aile fertleri ve özellikle de erkekler üzerindeki olumlu ve olumsuz sonuçları öngörülebilir mi? Erkekler her türlü yükün yüklenebileceği ve sorunsuz olarak altından kalkacak süper yaratıklar mıdır? Onların da kaldıracabileceği yükün belli bir sınırı yok mudur? Vurun abalıya kabilinden sürekli erkeklere yüklenmek daha büyük psikolojik, sosyolojik ve ailevi sorunlara yol açmaz mı?

Öte yandan işsizlik sorununun ileri boyutlara ulaştığı durumlarda ihtiyacı olsun olmasın kadının çalışmasını kayıtsız şartsız teşvik doğru mudur? Şartlarını göz önüne almaksızın ve ayırım yapmaksızın erkeklere genel olarak yük yüklemeye çalışmak hakkaniyet ölçülerine sığar mı? Bu tür genelleyici önerilerin kadınları kocalarına karşı aşırı beklentilere, haksız taleplere yönelmesi ihtimali niçin göz ardı edilmektedir? Bu konuda konuşacakların, meselenin çok boyutlu ve her ailenin biricik olduğunu göz önünde bulunduran vicdânî bir hassasiyet içinde önerilerde bulunmaları gerekmez mi? Çünkü aşırı beklentiler her zaman mutsuzluk kaynağıdır. En azından, kocalara peşinen yüklenmek yerine; çalışma zorunluluğu olmayan, kocaları tarafından çalışmaya teşvik edilmeyen veya zorlanmayan, kocalarının iş yükü çok ağır olan, annenin çalışmasının çocukları olumsuz etkilediği durumlarda kadınların iş hayatından ayrılmaları veya evde çalışma imkânları aramaları tavsiye edilemez mi? Bunlar ve benzeri soruların deneysel araştırmalarla desteklenerek objektif olarak tartışılması gerekir. Bu tür sorunlar ancak bütüncü, hakkaniyetli ve entelektüel bir bakış açısı ile çözülebilir.

Ayrıca İslâm fıkına göre, erkek ne kadar fakir, ücreti yetersiz ve olumsuz çalışma şartları içinde olsa da ailenin nafakasını karşılamakla yükümlü, kadın ise zengin bile olsa aile nafakasından sorumlu değildir. Erkekler hem bu hüküm, hem de örfümüzdeki erkeğin ev geçindirme sorumluluğu nedeniyle çok ağır bir sorumluluk ve mükel-

lefiyetin stresi altındadırlar. Bir evi geçindirecek geliri olmayan bir erkeğin ne örfe ne fıkhene evlenmesi mümkün değildir. Erkeğin tek işi tabii ki para kazanmak değildir ama bu öyle hafife alınacak bir yük de değildir. Hatta evli erkeğin Allah'a karşı sorumluluğundan sonra gelen en büyük sorumluluğudur. Ama bir kadın için böyle bir sorumluluk, ne örfe ne dinen söz konusudur. Yukarıdaki alıntıladığımız ifade *erkeklerin bu son derece ağır sorumlulukları hafife alınıyor ve zımnen kocanın hanımına yardım etmedikçe ne yaparsa yapsın kavvâmlık görevini yerine getirmemiş ve sünnete aykırı davranmış olacağı hükmüne varılıyor.* Ayrıca yine hakkaniyet ve müteakabiliyet gereği çalışan kadınların eşlerine, çocuklarına ve diğer aile fertlerine karşı görevlerine dair sünnetlerden de bahsedilmeliydi. Kadınların çalışmasını tartışılmaz bir dogma gibi her şeyin önüne geçirip, tek taraflı olarak sadece kocaların sorumluluğunu artırmaya uğraşmanın insafa sığar hiçbir yanı yoktur.

Bütün bunlara ilaveten şunu da belirtelim ki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ev işlerine yardımcı olduğunu anlatan hadislerdeki ifadelerin bir kısmı " Kâne fi mihneti ehlih" ³³ gibi kapalı ve çok geneldir. Bu tür ifadelerden, sürekli hanımlarına yardımcı olmakla meşgul olurdu, aklınıza gelebilecek her işi yapardı gibi genel bir sonuç çıkarmak doğru olmaz. Zaten bu tür bir yardıma meşguliyetlerinin çokluğu imkân vermezdi. Vaktinin çoğunu evde geçirip sürekli eşlerine yardım eden bir hayat tarzı Onun hakkındaki bildiklerimizle çok örtüşmez. Çünkü hayatının büyük kısmını çok daha stratejik ve önemli meşguliyetlerle geçirdiğini biliyoruz. Annelerimizin de O'na sürekli bu tür külfetler yüklediği, ondan bu tür beklentileri olduğu sonucunu çıkarmak her şeyden önce o yüce zata karşı gösterdikleri ileri derecede saygının şanına yakışmaz. Annelerimizin, diğer sahabilerin de yaptığı gibi "Ey Allah'ın elçisi, yorulmayın, bırakın biz yapalım. " demiş olmaları o mübarek hanımların genel tavrına daha uygundur. Ama o yine de âlîcenablık ve tevazu gösterip eşlerine de yardımcı olmuştur. Hz. Peygamber'in yaptığı ev işlerini o günün örfü doğrultusunda değerlendirmek gerekir.

Meselâ bizim toplumumuzda genellikle elle sağımda hayvanları kadınlar sağarken, Arap toplumunda erkeklerin de sağdığını biliyoruz. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in keçi sağmasını, hanımlarına yardım olarak değil kendi görevi olarak yaptığını düşünmek gerekir. Bunun yanında, söküğünü ve ayakkabılarını diktiği gibi ifadeler ise,

³³ Buhârî, Ezan, 44, Nefekat, 7-8, Edeb, 40, Tirmizî, Kıyâme, 45.

kendi işini kendi yapması, hizmet beklememesi şeklindeki genel davranışının uzantısı olarak değerlendirilebilir. Bunlar üzerinde durmanın sebebi, Hz. Peygamber'in hanımlarına yardımını marjinalize etmek değil, bu konularda sünneti delil olarak kullanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğine işaret etmek içindir.

Bu vesileyle yeri gelmişken, kadınların sünnete uymaları konusunda görmezden gelinen veya görülemeyen başka birtakım metodolojik sorunlara da işaret etmek yararlı olacaktır. Önüne gelenin âyet ve hadislerden çok rahatlıkla hüküm çıkardığı bir ortamda hiç olmazsa yöntem açısından biraz kafa karıştırmakta yarar görmekteyim:

Erkeklerin hanımlarına nasıl davranacaklarına dair Hz. Peygamber'in davranışlarını örnek almaları kocalık konumu ve cinsiyet benzerliği nedeniyle sorun olmaz. Fakat cinsiyet farkı ve ailedeki konumları nedeniyle kadınların, kocalarına karşı nasıl davranacakları konusunda bir erkek olan Hz. Peygamber'in davranışlarını örnek almaları problemlidir? Yani Hz. Peygamber koca olduğuna göre, eşler arası görev ve sorumluluklar ile toplumsal cinsiyet rolleri konusunda O'nu kadınlar nasıl örnek alacaklar? Aile içinde kadınların uymaları gereken sünneti kimin davranışlarında arayacağız? Hz. Peygamber'in eşlerine karşı davranışlarının aynısını, kadınların eşlerine karşı davranışları için ölçü yapabilir miyiz? Kadınlar, Peygamber eşleri ve sahabe hanımlarına uyarlarsa sünnete uymuş olurlar mı? Peygamber ve sahabe eşlerinden hür Müslüman kadınların ne kadarı kendilerine ait profesyonel bir meslek icra ediyor veya başkalarının işinde ücretli çalışıyordu? Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde, Kadının meslekî eğitim almasının, evi dışında ücretli işlerde çalışmasının yeri nedir? Çalışan kadınların tâbi olması gereken sünnetler nelerdir ve bunları nasıl istinbat edeceğiz? Bu tür durumlarda meseleye takrîfî sünnet kavramı üzerinden yaklaşabilir miyiz? Bu açıdan yaklaşırsak Fıkıh Usûlü literatüründe geniş yer tutan takrirle ilgili tartışmalardaki konumumuz ne olacaktır? Bu soruları tek tek cevaplandırmak için değil, Hz. Peygamber'in sünnetine referansın ilmî ve usûlî boyutlarına işaret için sormuş bulunuyorum.

Sonuç olarak söylemek istediğimiz şudur: Kadının çalışması meselesi öyle kısa yoldan değerlendirilip tüketilebilecek bir mesele değildir. Her ailenin ve kadının biricik olması, kadının çalışması olgusunun çok farklı boyutları bulunması, bu konuda dinî hükümler istinbatının sanıldığı gibi basit ve kolay olmadığı, hangi bilimsel disiplin açısından yaklaşırsanız yaklaşın konunun devâsâ problemleri

olduğu gerçeğinden hareketle; çok geniş bir vizyonla, farklı alternatifler dâhilinde özel durumlarına göre çözümler üretilmesi gerektiği aklın ve bilimin gereği olduğu gibi İslâm fıkhnun da gereğidir. Fıkhta *kazâî hükümler* ve *fetvâlar* muhatabın durumuna göre verilir. Bu nedenle genellemeci ve indirgemeci fetvâlar her zaman problemlidir. Çözüm arayanlar ve çözüm üretenler, zor da olsa meseleleri bütün boyutlarıyla ve hakkaniyet ölçüleri içinde, özel durumları göz ardı etmeden ciddî bir sorumluluk duygusuyla ele almalı, bunu prensip haline getirmelidirler.

9- İslâm'da veya Hz. Peygamber döneminde kadının sosyal hayattaki yeri konusunda yapılan çoğu araştırmada asr-ı saâdetteki ve İslâm tarihindeki bazı olguların cımbızla seçilip bağlamlarından koparılarak, aşırı yorumlarla kadının her türlü sosyalitesini, erkeklerle ihtilatını meşrulaştırıcı deliller olarak kullanıldığına sıkça rastlanmaktadır. Burada kadının sosyalitesini sınırlayan hadisler ve uygulamalar genelde görmezden gelinmekte ya da göz ardı edilmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) " Kadınları mescitten menetmeyin"³⁴, "Kadınlara gece mescide gelmelerine izin verin"³⁵ gibi buyrukları, kadınlara vaaz için gün ayırması³⁶, âdet gören kadınların ve çocukların musallada kılınan bayram namazlarına katılmalarını istemesi³⁷, kadınların örtülerine bürünmüş olarak sabah namazına geldikleri³⁸, Cuma namazlarına katıldıkları³⁹, mescidde kadınlara mahsus ayrı bir kapı olduğu⁴⁰, namaz bitince erkeklerin çıkmak için kadınların çıkmasını bekledikleri⁴¹, kadınların savaşta geri hizmetlerde faaliyet gösterdikleri⁴², hatta bazı sahabî hanımların bizzat savaştıkları⁴³, kadınlara

³⁴ Buhârî, Cum'a,13, Ezan, 166 Nikâh, 116; Müslim, Salât, 134-6; Ebû Dâvûd, Salât, 52, Mesacid, 15; Muvatta, Kible, 12; Darimî, Salât, 57.

³⁵ Buhârî, Cum'a, 143; Müslim, Salât, 137-140; Ebû Dâvûd, Salât, 52; Tirmizî, Cum'a, 48.

³⁶ Buhârî, İlm, 36; Ahmed, *Müsned*, III, 34, 72.

³⁷ Buhârî, İydeyn, 12, Hayz, 7, 23, Hacc, 81; Müslim, İydeyn, 11, 12; Ebû Dâvûd, Salât, 241; Tirmizî, Cuma, 36; Nesâî, Hayz, 22; Dârimî, Salât, 223; Ahmed, *Müsned*, V, 84, VI, 33, 55, İbn Mâce, İkame, 165.

³⁸ Buhârî, Mevâkît, 27; Nesâî, Mevâkît, 25, Sehv, 101; İbn Mâce, Salât, 2; Dârimî, Salât, 20. Ebû Dâvûd, salât, 53; Tirmizî, Cuma, 48.

³⁹ Müslim, Cuma, 50-52; Nesâî, İftitah, 43; Ahmed, *Müsned*, VI, 436.

⁴⁰ Ebû Dâvûd, Salât, 54.

⁴¹ Buhârî, Ezan, 152, 157,162-165; Ebû Dâvûd, Edeb, 180.

⁴² Müslim, Cihad,135-7; Tirmizî, Siyer, 8; Ebû Dâvûd, Cihad, 32,141; Darimî, Cihad, 30.

rın ücretli meslekler icra ettikleri gibi hususlar genelde hiçbir kayıt konulmaksızın kadının sosyal hayata katılımını ve erkeklerle ihtilatını meşrulaştırıcı hatta destekleyici unsurlar olarak sunulmaktadır.⁴⁴ Bunlar ve benzeri hadisler bağlam farkları nedeniyle kadınların kayıtsız şartsız her türlü sosyalitesine mesnet olamazlar. Ayrıca bu konuda delil aranacaksa başka yöntemlerle ve başka yerlerde aranmalıdır.

Bu hadisler yanında kadının sosyalitesini sınırlayan çok sayıda hadis de mevcuttur. Biz burada sadece yapılan yöntem hatası üzerinde durmayı amaçladığımızdan konunun detaylarına girmeden sadece karşıt hadislerden bir kaçını zikretmekle yetineceğiz. Aleyhteki hadislere örnek olarak; kadınlara cuma namazının farz olmayışı, kabir ziyareti yapmalarının lanetlenmesi⁴⁵, cenaze peşinden gitmelerini yasaklanması⁴⁶, mahremsiz olarak deve yürüyüşüyle üç günden daha uzun süren mesafelere yolculuk etmelerinin yasaklanması⁴⁷, kadınları idareci yapanların iflah olmayacağı⁴⁸ gibi rivâyetler zikredilebilir.

Hadislerden hüküm çıkarırken konu ile ilgili bütün hadisler bir arada değerlendirilmeli, birbirleriyle çelişir görüldüğü durumlarda, hadis ilmi açısından *ihtilâfî'l-hadîs kuralları*, fıkıh ilmi açısından ise *delillerin teâruzu kuralları* doğrultusunda tercihler yapılmalıdır. Bunun da ötesinde kadınların sosyal hayata katılımları konusunda hüküm verirken genellemelerle yetinmeyip, her bir kadının özel şartlarının ve

⁴³ Buhârî, Cihad, 65-8; Müslim, Cihad, 142. Ümmü Atıyye, Rubeyyi' b. Muavviz, Safiye bintu Abdulmuttalib, Ümmü Umâre ve Ümmü Süleym'in savaflara katıldıklarına dair bilgi için sahabi biyografilerinin bu hanımlarla ilgili bölümlerine bakılabilir.

⁴⁴ Örnek olarak bkz: Hilal Köksal, Rivâyetler Işığında Hz. Peygamber Döneminde Gündelik Hayatta Kadın, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; Rıza Savaş, İslâma Göre Kadının Toplumdaki Yeri, *İslâm Işığında Kadın* içinde, TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri 1996-7, Ankara-1998, s.95-112; Mustafa Yıldırım, İslâm Hukukunda Kadının Çalışması, *İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu, 25-27 Kasım 2005* tebliğler kitabı içinde, İzmir, 2008, 403; Ali Toksan, Hz. Peygamber Devrinde Kadın, *Diyanet İlmî Dergi*, 1993, Cilt:29, Sayı:4, 67-80.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 78; Tirmizî, Salât, 121; Nesâî, Cenâiz, 104.

⁴⁶ Buhârî, Cenaiz, 29, 30, Hayz, 12, İ'tisam, 27; Müslim, Cenaiz. 34-5; Ebû Dâvûd, Cenaiz, 40, Salât, 241; i. Mace, Cenaiz, 50

⁴⁷ Buhârî, Taksir, 4, Mescidu Mekke, 6, Sayd, 26, Savm, 67, Cihad, 14; Ebû Dâvûd, Menasik, 2; Tirmizî, Radâ', 15; İbn Mace, Menâsik, 7.

⁴⁸ Buhârî, Meğazi, 82, Fiten, 18; Tirmizî, Fiten, 75; Nesâî, Kudat, 8; Ahmed, *Müsned*, 5/38, 43, 47, 51.

içinde bulunduğu ortamın da göz önünde bulundurulması gerektiği unutulmamalıdır.

Benzer şekilde çağdaş Müslüman kadınlar arasında kadınların mescitlerden uzaklaştırıldığı söylemi oldukça yaygındır: Erkek ege-men sistem kadınları başta mescitler olmak üzere sosyal hayattan uzaklaştırmış, Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki kadınların sosyal statüsünü geriye götürmüş, Sünnete aykırı davranmıştır. Buna gerekçe olarak da genel olarak yukarıda kısaca işaret ettiğimiz hadislere ve uygulamalara gönderme yapılmaktadır. Hz. Peygamber'in kadınları mescide teşviki her şeyden önce Hz. Peygamber'in tebliğ görevinin ve dinî eğitimin ağırlıklı olarak mescidde yapıldığı bir dönemin uygulamasıdır. Bu teşviklerin asıl maksadı ibadet, tebliğ ve eğitimidir. Kadınlar ibadet, Hz. Peygamber'e danışma, soru sorma ve dinî eğitim alma amacıyla mescide gitmişlerdir. Dünyevî amaçlarla dışarı çıkmalar buna kıyas edilemez. Mescide cemaatle kılınan namazın faziletinden kadınların da yararlanması gerektiği ileri sürülebilir. Bu talep ileri sürülürken, kadınların evlerinde kılacakları namazın mescide kılınandan faziletli olduğuna dair çok sayıda hadis olduğu da unutulmamalıdır.⁴⁹ En azından kadınların mescidde namaz kılmasını teşvik eden rivâyetlerle,⁵⁰ evde namaz kılmalarını teşvik eden rivâyetler arasında işimize geleni alma yerine İslâmî ilimlerdeki tercih kurallarına göre sonuca gitmemiz gerekir.

Söz kadınların mescide gitmesi meselesine gelmişken uygulamadaki bir çelişkisi üzerinde durmadan geçemeyeceğim. Hz. Peygamber döneminde kadınların mescide gittiklerini sürekli dillendiren, kadınların mescitlerden uzak tutulduğunu, câmilerin kadınlar yok sayılarak dizayn edildiği her vesile ile eleştiri konusu yapan kadınların başta vakit namazları olmak üzere camileri doldurmaları beklenir. Oysa, câmilerin genelde تنها olduğu ve kadın-erkek herkese farz olan vakit namazlarında kadınları câmilerde göremiyoruz. Buna karşı,

⁴⁹ Bu konuda farklı ifadelerle gelen çok sayıda hadis vardır. Bu hadislerin bir kısmı tartışmalı olsa da içlerinde Muhaddislerce sahih hükmü verilen rivâyetler vardır. Dolayısıyla sahih olanlar bu konudaki hükmü belirleme açısından yeterlidir. Kaldı ki zayıf olanlar da hadis usûlü kurallarına göre birbirin desteklemek sûretiyle hasen mertebesine çıkarlar. Bu hadisin farklı varyantları ve bunların güvenilirlik dereceleri üzerinde tartışmalar için bkz: Hasen Han, Muhammed Sıdık, *Hüsnü'l-İsve, bimâ sebete minellahi ve Rasûlihi fi'n-nisve*, Beyrut, 8. baskı, 1417/1996, 508-511.

⁵⁰ Bkz: Müslim, Salât, 135-140.

erkek nüfusunun büyük çoğunluğunun cumadan cumaya namaz kılması sebebiyle câmilerin erkeklere bile yetmediği, Cuma namazlarına gidememekten yakınmaktadırlar. İşi Cuma namazının kadınlara da farz olduğunu savunmaya kadar vardırırlar bile çıkmaktadır. Oysa bu Hz. Peygamber dönemi uygulamalarına, gelenekselleşen sünnete ve İslâm fakihlerinin genel kabulüne aykırıdır.

Kadınlar dinî *sınırlamalar* dâhilinde Cuma namazına gidebilirler ama bunun farziyyete dönüştürülmeye çalışılması savunulamaz. Üzerine farz olmayan bir şeyi farz kılmaya uğraşmanın altında yatan ne olabilir? Dînî eğitim alma gerekçesi buna bahane olamaz. Çünkü artık din eğitimi ağırlıklı olarak câmilerde değil, yaygın ve örgün, resmî ve sivil olarak çok farklı kurumlarda ve iletişim ortamlarında verilmektedir. Bu konuda çok sayıda alternatif vardır. Ayrıca câmilerin düzeninin de erkek egemen olduğu, kadınlar düşünülmeden dizayn edildikleri gibi söylemler de sıkça dile getirilmektedir. Oysa kadınlarımız asırlardan beri Ramazan teravihlerinde yoğun olarak câmilerimize gidiyorlardı ve bu tür şikâyetler pek dile getirilmiyordu. Birdenbire bu câmilerin düzeni neden sorun olmaya başladı? Acaba bütün bunlar mescitler ve Cuma namazı üzerinden sosyal görünürlük alanı açma stratejisinin uzantıları olabilir mi? Yoksa burada da erkeklerle yarışma, onlardan geri kalmama duygusu mu etkili olmaktadır? Kadınların dinî hassasiyet içinde câmileri doldurmalarını gönülden istemekle birlikte bu ve benzeri soruların cevapları ve yorumu üzerinde düşünülmesini önermekle yetiniyorum. Amacım kadınların toplumsal katılım ve görünümünü sınırlamak değildir. Burada amacım sadece, âyet ve hadislerden hüküm çıkarmada sıkça rastlanan yöntem hatalarına, aşırı yorumlarla bağlam ve amaçlarından koparıldıklarına işaret etmektir.

Kadınların bazı savaşlarda geri hizmetlerde görev yapmış olması da, kadınların sosyal hayata katılmaları konusunda normal şartları, istisnâî ve zorunlu şartlara kıyas etmek gibi bir sorun taşımaktadır. Peygamberimizin savaşta geri hizmet görevi yapmak isteyen bir kadına izin vermediği ve “Uyulacak bir sünnet olmasa sana izin verirdim. Sen evinde otur.” buyurmuştur.⁵¹ Ümmü Varaka b. Nevfel’in de yaralıları tedavi amacıyla savaşa katılma talebini kabul etmemiş,

⁵¹ Heysemî, *Mecmua'z-Zevâid*, 5/323-4. Heysemî, Taberânî'nin *Mu'cemu'l-Kebîr*'i ve *Mu'cemi'l-Evsaf*'ında zikredilen bu rivâyetin râvilerinin güvenilir olduğunu belirtir.

“Evinde kal. Allah sana şehitlik nasip edecektir.” buyurmuştur.⁵² Bu hanım daha sonra müdebber köle ve cariyesi tarafından öldürülmüştür. Başka bir hadislerinde kadınlara: “Sizin cihadınız evlerinizdedir”⁵³ buyurarak hem onları evlerine yönlendirmiş, hem de evdeki meşgale ve külfetlere karşılık onlara cihad sevabı verileceğini müjdelmiştir. Yine başka bir vesile ile kadınlara: “Sizin cihadınız hactır”⁵⁴ buyurmuştur. Bu hadisler kadınların savaşa katılmasının istisnâ bir durum olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde kadınların bütün savaşlara katılmadığını da biliyoruz. Kadınların savaşa katılmasının hem Hz. Peygamber döneminde hem de İslâm tarihinde amelî bir sünnet olmayışı da, istisnâî ve olağanüstü bir uygulama olduğunun göstergesidir.

Kadınların yaptıkları ebelik, güzel koku satıcılığı, bağ bahçe işleri ile uğraşmaları gibi hususlar da bu konuda delil olamaz. Ebelik, kadınları gerdeğe hazırlama gibi işler geleneksel toplumlarda zaten kadın işidir. Güzel koku gibi kadınların özel ihtiyacı olan şeylerin satışı da, amaçlananın aksine delildir. Kadınların bu tür alışverişlerde erkeklerle muhatap olmaktan kaçındıkları, bunu kadın kadına yaptıklarını, buna yönelik kadın meslekleri oluştuğunu gösterir. Hz. Peygamber’in çarşı ve pazarları denetimle görevlendirdiği beş *muhtesib*'ten ikisi kadındır. Bunlar Semra bintü Nüheyk el-Esediyye ile Şifa bint Abdullah'tır. Hz. Peygamber döneminde bu görevi yaptığını bildiğimiz sadece bu iki kişidir.⁵⁵ Bu istisnâî ve münferit örnek, genel bir uygulama gibi değerlendirilemez. Ayrıca bu hanımların bu görevi kadınlara yönelik olarak yapmak üzere görevlendirildiklerini düşünmek daha isabetlidir.

23 klasik biyografi kitabının taranmasıyla tespit edilmiş olan Hz. Peygamber dönemindeki 1197 kadın esas alınarak yapılan bir çalışmada, birtakım meslekler icra eden 87 kadın tespit edilmiştir. Bu oran toplam kadın sayısı içinde takriben %7 dir. Bu 87 kadından 27 tanesi (%31) kadınlara ve çocuklara yönelik bir iş, yine 27 tanesi de (%31) sağlıkla ilgili bir iş yapmaktadır. Sağlıkla ilgili yapılan işlerde ağırlığı savaşırdaki geri hizmet teşkil etmektedir. Her hangi bir iş yapan kadınların %62 si kadınlara ve çocuklara yönelik bir iş veya

⁵² E. Ravud, *Salât*, 61; Ahmed, *Müsned*, 6/405.

⁵³ Ahmed, *Müsned*, 6/68.

⁵⁴ Buhârî, *Cihad*, 62.

⁵⁵ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 9/ 264.

sağlıkla ilgili bir iş yapmaktadır. Toplam 1197 kadın arasında bazı meslekleri icra eden kadınların sayısı şu şekildedir:

Muhtesib: 2, güzel koku satıcısı: 4, tâcir: 3, ebe: 4, rukyeci: 4, savaşlarda geri hizmet: 12, çoban: 1, mescit temizlikçisi: 2, muğanniye: 3, cenaze yıkayıcısı: 3, aşçı: 4, berber: 4, dokuma ve terzilik: 6, dadı, sü-tanne: 6, öğretmen: 2, rüya tabircisi: 2, hizmetçi: 16'dır. Bu rakamlar bize kadın nüfusu içinde çok az sayıda kadının (%7) bir meslek icra ettiğini, bu mesleklerden çoğunun ise genelde o gün için erkeklerin yapması mümkün olmayan kadın ve çocuklara yönelik işler olduğunu göstermektedir.⁵⁶

Erkeklerin de yapabileceği işleri yapan kadınlar çoğu zaman savaş gibi zorunluluk durumları ya da hizmetçilik gibi ihtiyaçtan kaynaklanan çalışma durumları gereği bu işi yapmaktadır. Bunun ötesinde erkek işi yapan tek tük kadının özel durumlarını bir yana bıraksak bile bunlar son derece istisnâî olgulardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber dönemindeki bu olguları günümüz kadınlarının profesyonel çalışma hayatına atılmalarının veya sosyal hayata katılımlarının meşrulaştırıcı delili olarak sunmak mümkün değildir.

Aynı çalışmada 1197 kadından 71 (yaklaşık %6) tanesi ilim, kültür ve sanatla ilgilenmektedir. Bu sayı n herhangi bir meslek icra eden kadın sayısına yakındır. Bu da Hz. Peygamber döneminde kadınların gelir getirmeyen türden ilim ve kültüre, gelir getiren meslek kadar rağbet ettiklerini göstermektedir. Bunlardan 11 tanesi okuma yazma bilmekte olup, 2 si öğretmen, 2'si rüya tabircisi, 6'sı fakih, 6'sı âlime, 13'ü hatibe, 29'u şâirdir. İlim ve kültür kadınlarının çoğunluğunun hatibe ve şâire olması dikkat çekicidir.⁵⁷

Dolayısıyla bu ve benzeri olgulardan -yukarıda da belirtildiği gibi- parçacı, birebir, aceleci, genelleyici hükümler çıkarmak doğru değildir. Her şeyden önce bu rivâyetler bağlamlarından kopararak maksatlarına aşacak çıkarımlarla aşırı yorumlara tabi tutulmamalıdır. Bunlar fıkıh ve hadis usûlü kuralları çerçevesinde, İslâm'ın genel maksatları doğrultusunda yorumlanmalı, teâruz halindeki yine bu kurallara göre te'vîl ve tercihe tâbi tutulmalıdır. Ayrıca kadınların sosyal alana çıkmaları ve erkeklerle ihtilatları, genellemeci cevaz ve yasak hükümleriyle değil, her bir kadının ihtilatını gerektiren zaruret

⁵⁶ Mehmet Birekul, *Peygamber Günlerinde Kadın*, Yediveren Kitap, Konya, 2004, 20-86.

⁵⁷ Mehmet Birekul, *a.g.e.*, 86 - 99.

ve ihtiyaçların olup olmadığına, toplumdaki ortamın özelliklerine göre ayrı ayrı ve münferit olarak değerlendirilmeli, her bir kadının durumuna uygun özel fetvâlar verilmelidir.

10- İslâm'ın kaynak metinlerine yönelik başka bir hatalı yaklaşım da, belli ideolojiler, dünya görüşleri, kimlikler, toplumsal guruplar ekseninde okunmasıdır. Bunun en tipik örnekleri Kur'ân'ın, sosyalist, liberal, nasyonalist, feminist v.b. akımların ekseninde okunmasıdır. Konumuz gereği Kur'ân'ın *kadın merkezci* okunmasına tipik bir örnek olarak Amina Wadud'un "*Qur'an and Woman: Reading the Sacred Text From a Woman's Perspective*" isimli kitabını verebiliriz. Bu kitabın başlığı kadın perspektifinden bir okuma olduğunu açıkça beyan etmektedir. Bu kitabın genel eleştirisine girmek bu çalışmamızın sınırlarını aşar. Fakat çevirmeninin, kitabı metodolojik yönden tutarlı bulduğunu ifade ederek sunmuş oluşu⁵⁸, bizi kitapta gördüğümüz genel sorunlar yanında özellikle metodolojik tutarsızlıkları ortaya koyma vebaliyle karşı karşıya bırakmış bulunmaktadır. Bu nedenle gerçekten böyle bir meziyete sahip olup olmadığını irdelememiz kaçınılmaz hale gelmektedir.

Her şeyden önce benimsediği Fazlurrahman'ın yöntemi nedeniyle ona yöneltilen bütün eleştirilerin kendisi de muhatabıdır. Fakat biz şimdilik için bu tarafı ile ilgilenmiyoruz. Biz öncelikle tutarlılık olup olmadığı ile ilgilenmekteyiz. Wadud, Kur'ân'ı yorumda benimsediğini ifade ettiği Fazlurrahman'ın yöntemini gerçekte uygulamamıştır. Çünkü bu yöntem gereği Kur'ân'dan ilkeler çıkarıp konuyu bu ilkeler çerçevesinde değerlendirmesi gerekmektedir. Eleştirdiği geçmiş müfessirler gibi konuyu âyet âyet ele alıp, âyetler çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu âyetleri ayrı başlıklar altında toplamış olması bu gerçeği değiştirmiyor. Böyle yapmakla belki tematik bir yorum yapılmış olabilir ama ilkeler çıkarılmış olmuyor. Biz kitaptaki bütün olumsuzlukları ele alarak genel bir eleştirisini yapma durumunda değiliz. Sadece Wadud'un kitabındaki bu kadın merkezli kategorik bakış açısının sorunlarından en önemli birkaç tanesini ele almak istiyoruz. Bu bakış açısı onu önemli metodolojik hatalara, tutarsızlıklara, çelişkilere düşürmektedir. Kitabının başında vaat ettikleri ile yaptıkları çok farklıdır ve uyumsuzdur. Bunlardan bir kaçına işaret etmekle yetineceğiz:

⁵⁸ Âmine Vedûd - Muhsin, Çev. Nazife Şişman, *Kur'ân ve Kadın*, İstanbul, 1997, Mütercimim Önsözü, 4.

a) Wadud, kitabının birinci baskısına yazdığı önsözünde çalışmasının, kaynağını doğrudan Kur'ân'dan alan bir kadın analizi olduğunu söyler. Sonra devasa boyutlardaki İslâmî ilimler literatürünün Kur'ân'ı gölgede bıraktığını, İslâmî çalışmaların Kur'ân'ın kendisini değil bu literatürü anlamaya yoğunlaşarak kaynak metinden koştüğünü belirtir. Ayrıca ilim adamlarını, Kur'ân'dan ilkeler çıkarıp bunu belirli problemlere uygulayacakları yerde, İslâm dışı kaynaklardan çıkardıkları ilkeleri Kur'ân'a uyguladıkları için suçlar. Peşinden çalışmasının iki hususu esas aldığını belirtir:

1- Medeniyetin ilerlemesi kadınların topluma katılması doğrultusundadır.

2- Kur'ân her zaman için yeniden yorumlanmalıdır. Kadınları kısıtlayan Kur'ân değil yorumlarıdır.⁵⁹ Bu ifadeler neredeyse bütün Müslüman feministlerin ve kadın hareketi mensuplarının sürekli tekrar edegeldikleri tartışmaya açma ihtiyacı hissetmedikleri bir ön kabuldür.

Sonra giriş bölümünde Kur'ân tefsirlerini/yorumlarını *geleneksel, tepkisel ve bütüncü* olarak üçe ayırır. Kur'ân'ı baştan sona âyet âyet tefsir eden *geleneksel tefsirleri* tematik ve bütüncül olmadığı, erkek bakış açısıyla yazılıp kadın bakış açlarına yer vermediği, bundan da öte kadınlar hakkında erkek arzu ve ihtiyaçları doğrultusunda yorumlar yapıldığı gerekçesiyle eleştirir. Tepkisel dediği yorumlar ile Müslüman toplumlarda kadının durumunun kötülüğünün kaynağını Kur'ân'da gören anlayışı kasteder. Burada Kur'ân metni ile yorumu arasında ayırım gözetilmediğinden hataya düşüldüğünü belirtir. Yani kadının olumsuz durumunun kaynağı Kur'ân değil yorumlarıdır. Kendi çalışmasının *bütüncü yorum* olduğunu ve Kur'ân'ın ana ilkeleri doğrultusunda kadın meselesini ele aldığını belirtir. Fakat peşinden çelişki başlar. Kur'ân'ı kadın deneyimi içinden erkek kalıp yargıları olmaksızın okumayı amaçladığını söyler.⁶⁰ Bu durumda ilke (ler) Kur'ân'dan değil kadın deneyimlerinden çıkarılmış olmuyor mu? Kur'ân'dan ilke çıkarma ile Kur'ân'ı kadın deneyimleri doğrultusunda okuma nasıl bir araya getirilecektir? Bu ikisi çatışınca ne yapılacaktır? Bu soruların da cevabı yoktur.

"Background: Arka Plan" başlıklı takip eden bölümde (hocası) Fazlurrahman'ın önerdiği, Kur'ân âyetlerinin indiği dönemdeki ifade

⁵⁹ Âmine Vedûd, *Qur'an and Woman*, Birinci baskıya önsöz: XX-XXII.

⁶⁰ Wadûd, 1-3.

ettiği anlamı üzerinden maksadını anlayıp, sonra bu maksat doğrultusunda genel ilkeler ve dünya görüşünü ortaya çıkarmak şeklindeki bütüncü ve maksatçı yorum metodunu kullandığını, şimdiye kadar cinsiyet eksenli ele alınan olguları cinsiyet açısından nötr kavramlarla ele alacağını belirtir. Bunu ileriki sayfalarda Arapçadaki eril ve dişil ifadeleri cinsiyet kalıbı olarak değil her iki cinsine ait ifadeler olarak yorumlayarak yapar. Bunun yine belirli, tutarlı bir yöntemi verilmez. Yöntemi belirlenmeden yapılan cinsiyeti nötralize etme işinin çarpıtmalara yol açma riski göz ardı edilir. Bunlara ilaveten kadın deneyimi eksenli olduğunu belirttiği okumanın cinsiyet açısından nasıl nötr olduğu, buradaki çelişkinin nasıl altından kalktığı cevabı verilmemiş bir sorudur. Bütün bunların ardından Kur'ân'daki evrensel olduğunu zannedilen bazı meselelerin yedinci yüzyıl Arabistan'ına özgü olduğunu ortaya koyacağını da ekler.⁶¹

İleriki sayfalarda Kur'ân'ın önerilerinin bir kültüre özgü olmayıp zaman ve mekân ötesi olduğunu belirtir. ⁶² Buradaki çelişki son derece açıktır. Kur'ân nasıl hem evrensel hem yedinci yüzyıla özgü oluyor? Burada da ortaya çıkan çelişki görmezden gelinir. Çelişkiyi, Kur'ân'daki bazı hususlar tarihsel, bazıları evrenseldir diye çözdüğünü düşünsek bile bu durumda da konusu ile ilgili olarak hangi hususların Arap kültürüne özgü, hangisinin evrensel olduğunu belirlemenin kriterlerinin ortaya konması bunun hesabının verilmesi gerekirdi. Böyle bir kriter ortaya konulabilmiş değildir. Bunun yerine sürekli kadınlar tarafına yontucu bir yorum gayreti söz konusudur. Meselâ, Kur'ân kıssalarında ismi geçen bazı kadınlar önemsizdir. ⁶³ Ama bazı kadınların hikâyesinden evrensel sonuçlar (Belkis kıssasından kadınları çok iyi bir yönetici olabileceği) çıkarılır. ⁶⁴ Bunun tatmin edici herhangi bir gerekçesi sunulmaz.

Bu satırları okuyan okuyucu kitabın asıl konusu olan kadın ve cinsiyet rolleri konusunda yazarın Kur'ân'dan çıkaracağını söylediği genel ilkeleri beklerken, ilerleyen sayfalarda bu ilkelerin çıkarılmasını imkânsız kılacak şeyler söylemeye başlar. Her okumanın; okuyucunun içinde olduğu bağlam, ortam ve birikimden (prior text) bağımsız olamayacağını, dolayısıyla okumanın bireysel bir eylem olduğunu belirtir. Her okuyucunun metinle birebir ilişkiye girebileceğini,

⁶¹ Wadûd, 3- 4.

⁶² Wadûd, 8-9.

⁶³ Wadûd, 32.

⁶⁴ Wadûd, 40.

Kur'ân'ın tek bir yorumu olduğu iddiasının metni sınırlayacağını, Kur'ân'ın evrensel olma iddiasının sayısız kültürel durum ve şartlara uyum sağlayacak esneklikte olması sayesinde mümkün olduğunu söyler. Burada okuma rölativizmine düşmekten nasıl kurtulacağız şeklindeki muhtemel bir itiraza karşı muğlâk ve sorunlu bir önerisi vardır: Bir tür uzlaşma bunu önleyecektir. Uzlaşma olmama durumunda ne yapılacağı söylenmez. Sonra Kur'ân'ın bir cinsiyet için her kültürde geçerli olacak roller belirlemediğini, bunu kültürlerin kendi tercihlerine bıraktığını belirterek başka bir çelişkiye düşer. Dikkatli bir okuyucu ilke beklerken bırakın ilkeyi, Kur'ân'ın cinsiyet rolleri hakkında hiçbir belirlemede bulunmadığı, bunu kültürlerin belirlemesi gerektiği sonucuna varıldığını görerek hayal kırıklığına uğrar.⁶⁵ Zaten şu ifadeleri de ilke çıkarmayı bir tarafa bıraktığının delilidir:

Kendi ifadesiyle Kur'ân kavramlarını şu iki bakış açısından okuyacaktır:

1- Kadın ve erkeğin özünde yaratılıştan ve doğalarından kaynaklanan değerleri yoktur. Aralarında doğal değer farklarından ve değerlere dayanan bir hiyerarşiden söz edilemez.

2- Kur'ân kadın ve erkekler için her bir cinse özgü olup sadece birinin yapabilirken diğerinin yapamayacağı cinsiyet için belirli bir rol belirlemez.⁶⁶ Görüldüğü üzere Wadud'un bu iki ön kabulü, bunları Kur'ân'dan çıkarılmış ilkeler olarak kabul etsek bile iki yönden problemlidirler. Öncelikle bu ilkelerin Kur'ân'dan çıkarılabileceği tartışmalıdır. İkincisi bu ilkelerin ikisi de negatif niteliktedirler. Yani burada Kur'ân'da neyin olduğu değil, neyin olmadığı esas alınmaktadır. Mevcut olmayan bir şey ilke olamaz. Bunların mantıksal olarak ilke olması mümkün değildir. Bunlar Kur'ân'dan nelerin çıkarılabileceğini değil, nelerin çıkarılamayacağını belirleyebilirler.

Kur'ân'da cinsiyet rolleri belirlenmediğine göre geriye tek alternatif kalmaktadır: Bunu zaman ve şartlara göre bizim belirlememiz. Zaten Wadud'un Kur'ân'ın her çağa göre yeniden yorumlanmasını savunmasının altında yatan buna kapı açma arzusudur. Mesele'nin asıl kritik noktası burasıdır. Çünkü her şeyden önce Kur'ân'da cinsiyet rolleri belirlenmediği tartışmalı bir ön kabuldür. Bunu kabul ettiğimizi varsaysak bile cinsiyet rollerini neye göre belirleyeceğimiz belirsizdir. Her toplum ve zamana göre değişen cinsiyet rolleri öne-

⁶⁵ Wadûd, 7-8.

⁶⁶ Wadûd, 63.

rilmektedir. Wadud bu noktada sürekli olarak üstü kapalı veya açık bir şekilde feminist argümanları dillendirmesi, bunları Kur'ân'a desteklemeye çalışması hangi kriterleri esas aldığıın en açık delilidir. Oysa vaat ettiği şey, kadın sorununu ve cinsiyet rollerini Kur'ân'ın bütünlüğü, maksatları ve genel ilkeleri doğrultusunda çözümlenmektedir.⁶⁷

Bizce cinsiyet rolleri feminist ilkelere göre değil Fakuhânın çıkardığı genel ilkelere göre belirlenmelidir. Sekülerlikle dindarlığın temel farkı budur. Ayrıca Wadud'un Kur'ân'dan çıkardığını iddia ettiği bu iki ilke son derece sübjektif ve tartışmalıdır. Oysa erkek ege-menlikle suçlanan Fukahânın Kur'ân ve Sünnetten çıkardığı beş zarûrî maksat ve maslahat kafi ve tartışmasızdır. Bunlar din, can, akıl, nesil ve malın korunmasıdır. Ayrıca Kur'ân ve Sünnet'i bu beş maslahat ve maksat açısından yaklaşılarak okuduğunuzda cinsiyet rolleri ile ilgili çok şey söylediğini fark edersiniz. Biz bu çalışmamızın son bölümünde konuyu bu açıdan çözümlenmeyi önereceğiz.

Kur'ân'da kadın erkeğin hiçbir temel doğal farkı yok (haydi biz yine de biyolojiyi dışta tutalım)ve cinsiyet rollerine dair hiçbir belirleme yok diyerek Kur'ân okumaya başlayınca bakınız ne tür zorlama sonuçlar ve çelişkiler ortaya çıkıyor:

“Oysa Kur'ân'ın hiçbir yerinde çocuk doğurmanın bir kadının birincil/esas (primary) görevi olduğuna işaret eden bir ifade yer almamaktadır. Anneliğin sadece kadına münhasır bir görev olduğuna dair de hiçbir işaret yoktur.”⁶⁸

Bu cümleleri okuyunca bunlar nasıl söylenebilir dehşete düşüyorsunuz. Çocuğu kadın dışında kim doğuracak? İnsanların en doğal şey olan soylarını sürdürmeleri için Kur'ân'da doğrudan “Ey kadınlar çocuk doğurun” diye emir mi olmalıydı? Kur'ân'da açıkça ve doğrudan emredilmeyen hiçbir şeyle mükellef değil miyiz? Evli bir kadın Kur'ân'da açık ve doğrudan bir emir yok diye çocuk doğurmaktan imtina edebilir mi? Bu durumda kocasının hiçbir hakkı yok mudur? Ya da her toplumun kendi kadınlarından, dahası insanlığın kadınlardan çocuk bekleme hakkı yok mudur? Feminizme göre ne kocanın ne toplumun böyle bir hakkı yoktur.

⁶⁷ Bkz: Wadûd, 3-4.

⁶⁸ Wadûd, 64.

Kadın bedeninin tasarrufu sadece kadına aittir. Soyun devamı adına da olsa kimse ona çocuk doğurmasını empoze edemez. Canı isterse doğurur istemezse doğurmaz. İsterse kürtaj yaptırır. Hatta istediği yöntemle gebe kalır ve doğum yapar. Erkekler de açıktan ve doğrudan çocuk yetiştirin diye bir emir yok. Peki, erkekler de biz çocuk yetiştirme külfetine katlanmak zorunda değiliz derlerse ne olacak? Ayrıca Kur’ân’da, uykunuz gelince uyuyun, yiyecek için ekip biçin, hayvan besleyin, ticaret yapın, hastalanınca tedavi olun, kendinizi soğuk ve sıcaktan koruyun diye emirler de yok. Bunları da yapmayacak mıyız? Neyse ki alıntılarladığımız sözlerinin devamında, kadının çocuk doğurma yeteneğine sahip yegâne insan olduğunu, bu işlev ve kapasitesinin insan soyunun devamı açısından önem taşıdığını, bunun çok önemli bir işlev olduğunu, bu nedenle kadınları saygı gösterilmesi gerektiğini söylüyor. O zaman niye konuya bu garip cümlelerle girdi diye sorduğunuzda baştan benimsediği iki ilkenin onu bu tür garabetlere soktuğunu anlıyorsunuz. İş kurtarmak için meseleyi kadına saygı konusuna getirerek garabeti gidermeye çalışıyor. Oysa asıl konu Kur’ân’da kadının cinsiyet rolü olup olmadığıydı. Konu kadına saygı meselesi değildi.

Kadına saygı gerekli ve tartışma götürmez bir şeydir. Sadece kadına değil her insana, hatta her varlığa saygı en temel ahlâkî ilkedir. Burada konuyu değiştirirken virajı rahat alabilmek için başka bir âyeti ilginç bir yorumla imdada çağırıyor. en-Nisâ sûresi birinci âyetteki “vettekullah ellezî tesâelûne bihi ve’l-erhâm” kısmını geleneksel tefsirlerdeki “Akrabalık bağları konusunda takva sahibi olun” şeklinde değil, “Sizi doğuran rahimlere karşı da takvâ sahibi olun” şeklinde yorumlayarak buradan doğurganlıkları sebebiyle kadınlara saygı gösterilmesi gerektiğini çıkarıyor. Buradan anlıyoruz ki varmak istediği nokta şu:

Aslında kadınlar çocuk doğurma görevleri yokken (!) çocuk doğurarak önemli bir fedakârlık yapmış oluyorlar ve insan neslini sürdürüyorlar. Buna mecbur değiller. O yüzden saygıya lâyıklar. Burada feminizmin, kadının çocuk doğurmasının stratejik bir ayrıcalık olduğu, ama bu yeteneğin evlilik kurumu üzerinden kadınının sömürülmesine yol açtığı şeklindeki argümanlarının Kur’ân okumasındaki izdüşümünü görüyoruz. Femnistlerin bir kısmı, yeni teknolojilerle kadınların evlilik dışı ve erkekler muhtaç olmadan çocuk yapmasını savunarak, erkek egemen sistemin kurumu olan evlilik kurumunun yok etmek sûretiyle erkek egemen sistemi yıkmayı önermektedirler. Bir

Müslüman böyle bir şeyi savunamayacağına göre, bu güce yani kadına saygı duyulmasını isteyerek, feminist bilinçaltındaki kadının erkekten güçlü ve önemli olduğu imgesi açığa çıkarılmış olmaktadır.

Hız. Peygamber'in Sünnetinde Toplumsal Cinsiyet Meselesine Işık Tutabilecek Bazı Temel Parametreler

İslâm'ın temel kaynaklarında toplumsal cinsiyet parametreleri neler olabilir diye baktığımızda tek tek âyet ve hadisleri sıralamaksızın öncelikle şunları belirleyebiliriz:

İnsan ve Müslüman olarak her iki cins eşittir. Bu açılardan biri ötekinden aşağı veya üstün değildir. İnsan ve Müslüman olarak müşterek mükellefiyetleri vardır. Kur'ân'da dinî mükellefiyetler ve karşılıkları konusunda kadın erkek ayırımının olmadığı açıkça belirtilir.⁶⁹ Her iki cins de aralarında ayırım gözetilmeksizin bu mükellefiyetleri yerine getirdiklerinde mükâfatlarını eksiksiz alacaklardır.⁷⁰ Allah insanları bir erkek ve diğiden yaratmış, tanışınlar diye kabileler ve milletler kılmıştır. (Fakat bunlar Allah katında değer ölçüsü değildir) Allah katında insanların değeri takvaları ölçüsündedir.⁷¹ Bu genel ilkeler yanında kadınlara ve erkeklere doğal farklılıkları gereği toplum ve ailede bazı konularda farklı görev ve sorumluluklar yüklediğini görürüz.

Meselâ kadınlar için annelik, erkekler için babalık görevleri gibi. Bu da çift oluşun gereğidir. Bazı görev ve sorumlulukları sadece tek bir cins üstlenebilir. Bu bir kabul değil, hem biyolojik, hem mantıksal hem de sosyal açıdan tartışma götürmez bir olgudur. Kur'ân-ı Kerim'de bu husus şöyle ifade edilir: "Allah'ın kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile ettiği şeyleri temennî etmeyin. Erkeklere çalışmalarından bir nasip kadınlara da çalışmalarından bir nasip vardır. Allah'tan lütfunu isteyin. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."⁷² Bu âyet kadın ve erkeklerin birbirlerinden farklı üstünlükleri olduğuna işaret etmektedir. Âyetin, erkeklerin savaş gibi amellerle kazandıkları sevaplar yüzünden kendilerini geçtiklerini söyleyen kadınlara hitaben nâzil olduğu nakledilmektedir. Feminizmin, kadın hareketlerinin ya da heteroseksüel olmayan cinsiyet mensuplarının bu iki rolü cinsiyet

⁶⁹ el-Ahzab, 33/35, en-Nisâ, 4/32, Âl-i İmrân, 3/195.

⁷⁰ el-Mü'min, 40/40.

⁷¹ el-Hucurât, 49/13.

⁷² en-Nisâ, 4/32.

bağlamından koparıp belirsizleştirme çabaları hangi amaçla olursa olsun ciddi ontolojik, felsefi, dinî, siyasî, ahlâkî, hukûkî sorunlarla mauldür.

Kur'ân ve sünnette sadece kadın veya sadece erkek haklarından ve sorumluluklarından değil, her iki cinsin hak ve sorumluluklarından bahsedilir. Meselâ bir hadis şöyledir: "Dikkat edin! Sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır." ⁷³ Kul hakkının ancak helallik alınarak affedilebileceğine dair genel İslâmî prensip, Müslüman ve Müslüman olmayan, kadın ve erkek herkesi kapsar. Bir Müslüman her türlü ilişkisinde önce kul hakkı almama, sonra Müslümana yakışır âlicenablık yani yüce gönüllülükle davranma yükümlülüğündedir. Başkaları bize ne veremeli şeklindeki beklenti öncelikli tavır yerine, ben başkalarına ne verebilirim şeklindeki yüce gönüllü tavır Hz. Peygamber'in kendi hayatının ve sünnetinin en temel ilkesidir.

Fakat yüce gönüllülüğün yaygınlaşabilmesi için karşıdakilerce istismar edilmemesi, takdir edilmesi ve aynı yüce gönüllülükle karşılık verilmesi gerekir. Ancak nefsin terbiye ve tezkiye etmiş, erdem yarışına soyunmuş, arzularının peşinde sürüklenmekten kurtulmuş kişiler yüce gönüllü davranabilirler. İnsanların arzularının peşinde koştuğu, herkesin kendine yonttuğu, maddeci, seküler, dünyaperest, çatışmacı bir anlayışla böyle fedâkâr bir tavır mümkün değildir. İnsanlar arası ilişkileri menfaatler esasına dayandıran bencil anlayışlarda fedâkârlığa, digergâmlığa, yüce gönüllülüğe, karşılık beklemeden vermeye yer yoktur. Kadın erkek ilişkileri sorunu; genel olarak insanlar arası, özel olarak da Müslümanlar arası ilişkiler sorunundan bağımsız olarak ele alınmaz. Kadın erkek ilişkileri sorununu, yüce gönüllülüğün ve genel insan ilişkilerinin bağlamından koparılmış, çatışmacı bir bakışla ele almak tam da modern kadın hakları savunucularının çoğunun içine düştükleri en büyük tuzaklardan biridir.

Kur'ân, mü'min erkek ve kadınları birbirlerinin velileri yani dost ve yardımcıları olarak niteler.⁷⁴ Bu ifade mutlak oluşu nedeniyle hem bütün kadın ve erkekler, hem de eşler için geçerlidir. Öte yandan Allah Kur'ân'da insanları çiftler olarak yarattığını defalarca vurgular.⁷⁵ Bu kadın ve erkeğin hem ontolojik, hem de evlilik kurumu için

⁷³ Ebû Dâvûd, Nikâh, 41; Tirmizî, Radâ', 11; İbn Mâce, Nikâh, 3.

⁷⁴ et-Tevbe, 9/71.

⁷⁵ en-Nebe, 78/8; en-Nahl, 16/72; el-Fâtır, 35/11; eş-Şûrâ, 42/11.

deki ilişkileri açısından önemlidir. Aynı olan iki şeye çift denmez, iki şey denir. Bir çift ayakkabı, bir çift eldiven birbirinin aynı değildir. Biri sağa biri sola uygundur. Her konuda kadın erkek eşitliğini öne çıkarmak çift oluşun esprisine aykırıdır. Genelde yaygın olarak yapılan bir hata insan oluştan kaynaklanan hak ve sorumluluklarla, toplumsal konumdan kaynaklanan hak ve sorumlulukların birbirine karıştırılmasıdır.

Cinslerin eşitliği insan oluştan kaynaklanan temel haklar ve temel sorumluluklar açısından dır. Yoksa dinî, hukûkî, ahlâkî açıdan görev ve rol dağılımı gereği kadın ve erkeklerin farklı sorumluluklara, nimet külfet dengesi açısından bu sorumlulukları ölçüsünde farklı haklara sahip olmaları gâyet normal ve adalete uygun bir durumdur. Bu nedenle çiftler eşitlik, aynılık ekseninde değil, farklılık ve birbirlerini tamamlayıcılık ekseninde çift oluş niteliği kazanırlar. Fakat çift oluşun mantığı rekabet ve çatışma değil, birbirine ihtiyacı olma, birbirinden bağımsızlık değil, birbirini tamamlama, birbirini bütünlemedir. Kadın erkek ilişkilerinde çatışmacı ve bir tarafa yontucu yaklaşım içinde olanlar yukarıda âyetlerin tamamına doğrudan veya zımnen muhalefet etmiş olurlar.

İslâm'ın en temel genel ilkesi, bütün Müslümanların erkek olsun kadın olsun ayırım gözetmeksizin genelde tüm insanlara özelde Müslümanlara karşı İslâm ahkâmı ve ahlâkî doğrultusunda, hak, hukuk, sorumluluk ve fazilet ilkesine göre davranmakla yükümlü olmalarıdır. İnsanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkilere dair her türlü genel kural ve tavsiye; genel olarak kadın erkek ilişkileri, özel olarak da eşler arasındaki ilişkiler için de geçerlidir.

Âyet ve hadislerde eşlerin mükellefiyetleri belirtmekle kalmamış, birbirlerini hoşnut etmelerinin ve yüce gönüllü ve hoşgörülü davranmalarının esas olduğu vurgulanmıştır: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "Eşi kendisinden râzı olduğu halde vefat eden kadın cennete girer."⁷⁶ Kur'ân-ı Kerim'de erkeklere eşleri konusunda yapılan tavsiye ise âlicenablığın yani yüce gönüllü olmanın zirvesine işaret etmektedir: "Hanımlarınızla iyi geçinin. Onlardaki hoşunuza gitmeyen şeyler konusunda Allah'ın birçok hayırlar takdir etmiş olabilir."⁷⁷ Hz. Peygamber de bu Kur'ân buyruğunu tekit ve tefsir niteliğinde şöyle buyurmaktadır: "Sizin en hayırlınız kadınlara karşı hayır-

⁷⁶ Tirmizî, Radâ', 10; İbn Mâce, Nikâh, 4.

⁷⁷ en-Nisâ, 4/19.

lı olanınızdır.”⁷⁸ Yine Hz. Peygamber’in vasiyeti niteliğindeki vedâ hutbesinde erkeklere hitaben kadınlar hakkında söyledikleri tarihsel bir manifesto niteliğindedir. Peygamberin bu vasiyeti erkekler üzerine çok büyük ve altından kalkılması kolay olmayan büyük bir vebal ve sorumluluk yüklemektedir. Bu vasiyet sadece tek tek Müslüman erkeklere değil, bu konuda öncülük, liderlik, idarecilik gibi sorumluluğu olan herkese yöneliktir. Bu vasiyet kadınların her türlü mağduriyetinin önlenmesi için her bir Müslümanı hem bireysel, hem de toplumsal konumu açısından mükellef kılar. Bunun ötesinde bu hutbede sık sık tekrar edilen “Ey insanlar!” ifadesi bu vasiyetin sadece Müslümanlara değil tüm insanlığa yönelik olduğu anlamına da gelir.

Merhum Muhammed Hamidullah’ın yayınladığı tenkitli metne göre bu hutbenin/vasiyetin kadınlarla ilgili kısmı şöyledir: “Ey İnsanlar! Kadınlarınızın sizin üzerinizde, sizin de onlar üzerinde hak(lar)ı vardır. Sizin onlar üzerindeki haklarınız, yataklarınıza başkasının ayağını bastırmamaları, evinize girmesinden hoşlanmadığınız kişileri evinize sokmamaları ve çirkin bir işle karşınıza çıkmamalarıdır. Eğer böyle bir şey yaparlarsa Allah size, onları engellemeye, yataklarda ayrı kalmanıza ve zarar vermeyecek şekilde dövmenize izin vermiştir. Eğer yaptıklarına son verirler ve size itaat ederlerse onların yiyecek ve giyecekleri ma’rûf ölçüleri içinde sizin üzerinizdir. Kadınlara karşı hayırlı olun/davranın. Onlar, sizin yanınızda kendileri için ellerinden bir şey gelmeyen yoldaşlarınızdır. Onları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve Allah’ın izniyle size helal oldular. Kadınlar konusunda Allah’tan sakının (takva üzere olun) ve hayırlı davranın. Tebliğ ettim değil mi? Ey Allah’ım tebliğ ettiğime sen şahit ol.”⁷⁹

Hz. Peygamber, kadın ve erkeği bir bütünün iki yarısı olarak nitelemektedir.⁸⁰ Bu hadis insanın çiftler olarak yaratıldığı şeklindeki yukarıda değindiğimiz âyetlerin tefsiri niteliğindedir. Feminizmin kadın ve erkeği rakip gören, çatışmacı sınıf mücadelesi mantığının buna ne kadar ters olduğu ortadadır.

Hz. Peygamber’in sünnetindeki toplumsal cinsiyet parametrelerinden bir diğeri de, ister doğal ister toplumsal kaynaklı olsun, ka-

⁷⁸ İbn Mâce, Nikâh, 50.

⁷⁹ Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku’s-siyâsiyye*, 5. baskı, Beyrut, 1404/1985, 361-2. Hutbenin kaynakları bu eserin 360. sayfasında verilmektedir.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, Taharet, 94; Tirmizî, Taharet, 82; Dârimî, Vudû’, 76; Ahmed, *Müsned*, VI, 256, 377.

dın ve erkek kimlikleri arasındaki çizginin titizlikle korunması ve ihlal edilmemesidir. Hz. Peygamber'in bu konuda çok hassas olduğunu şu meşhur hadisi çok net ortaya koymaktadır: "Allah'ın Rasûlü, kadınlara benzeyen erkeklere, erkeklere benzeyen kadınlara lânet etti."⁸¹ Bu hadisin farklı varyantlarında karşıt cinse benzemenin, giyim kuşandan, tavır ve davranışlara kadar her alanı kapsadığı anlaşılmaktadır.⁸² Dolayısıyla bazı feminist akımların toplumsal cinsiyet kimlikleri arasındaki farkları olumsuzlaştırıcı ve bunları mümkün olduğunca birbirlerine yaklaştırmaya çalışan tavırlarının sünnete aykırı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Başka bir parametre de, İslâmiyet'in kadın ve erkeğin evlilik yoluyla bir araya gelmesi dışındaki bütün beraberlikleri yasaklamış olduğudur. Dolayısıyla radikal feminizmin, evlilik, aile kurumu ve heteroseksüel ilişki karşıtı söylemlerinin tamamen İslâm'a aykırı olduğu tartışma götürmez bir husustur. Evlilik kurumuna yönelik en hafifinden bile olsa her türlü olumsuz tavır İslâm'ın özüne ters düştüğü gibi, nikâhı ve evliliği yücelten ve teşvik eden her türlü tavır da İslâm'ın özüne ve mekâsıdına (genel amaçlarına) uygundur. Dolayısıyla feminizmin etkisiyle Müslüman kadın hareketleri arasında da yaygınlık kazanmaya başlayan, *kadın bedeninin otonomluğu*, yani kadın bedeni üzerinde kadının kendisi dışında hiçbir gücün sınırlama ve müdahalede bulunamayacağı söylemi her şeyden önce Müslümanlıkla ve kullukla bağdaşmaz.

Kadın bedeni üzerinde dinin koyduğu tartışılmaz sınırlamalar vardır. Evlilik dışında cinsel ilişkilerin yasak oluşu, tesettür, tedavi amaçlı olmayan estetik operasyonların yasak oluşu, erkeklere benzerme yasağı, kürtaj yasağı, hayatı ve sağlığı tehlikeye atmanın yasak oluşu gibi hemen her Müslümanın ilk anda aklına gelebilecek hususlar kadın bedeni üzerindeki sınırlamalardan bir kısmıdır. Kadın bedeni kadına Allah'ın emanetidir ve kendi bedeni konusunda O'nun buyrukları doğrultusunda hareket etmek durumundadır. Öte yandan ilerlemiş denilen ülkeler de dâhil olmak üzere bütün toplumlar değişik maslahatlar gereği hukûkî ve ahlâkî nedenlerle hem kadın hem erkek bedenlerine müdahalede bulunabilmektedirler. Kadın bedeni söylemi bir beden fetişimsine ve putçuluğuna dönüştürülmemelidir.

⁸¹ Buhârî, Libas, 61; Ebû Dâvûd, Libas, 27, Tirmizî, Edeb, 34; İbn Mace, Nikâh, 22.

⁸² Ebû Dâvûd, Libas, 28.

Kur'ân-ı Kerim'de de: "Onun (kudretinin) delillerinden biri de ülfet edesiniz diye size kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgi ve şefkat meydana getirmesidir."⁸³ "Hanımlarınız sizin elbiseniz, siz de onların elbisesisiniz"⁸⁴ buyrulmak sûretiyle bir yandan eşlerin birbirlerine maddî ve manevî ihtiyaçları, birbirlerini tamamladıkları vurgulanırken, öbür yandan evliliğin, sadece bir toplumsal cinsiyet ürünü değil, insan fıtratının gereği olduğu belirtilmiş olmaktadır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde evliliğin değişik vesilelerle sürekli teşvik edildiği herkesin malumudur. "Nikâh benim sünnetimdir. Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir."⁸⁵ hadisi bunun en tipik örneğidir.

Nikâhın asıl amacı genelde insan soyunun devamı, insanın temel ihtiyaçlarının meşru yoldan karşılanması, özelde ise Müslümanların çoğalmasındır: Bu bağlamda yine bir hadis-i şerifte: "Doğurgan ve sevecen kadınlarla evlenin, ben ümmetimin diğer ümmetlerden fazla olmasını arzu ediyorum" buyrulmuştur.⁸⁶ Fikhî anlamdaki zaruret durumları hariç, hangi gerekçe ile olursa olsun çocuğu külfet gören, çocuk sayısını azaltan kadın ve erkekler bu buyruğa muhalefet etmiş olmaktadır.

Kadınların ücret karşılığı ev dışında tam zamanlı çalışmalarının asıl mağdurları çocuklardır. Konuya sadece kadın merkezci yaklaşım, çocuk haklarının ihlali sonucunu doğurmaktadır. Çünkü çocukların haklarını savunma imkânları yoktur ve feminist etkiyle iş hayatına üşüşen anneler karşısında çocukların ne sözcüsü ne sahibi vardır. Çocuk hakları bildireleri kâğıt üzerinde kalmış metinlerden öte geçmemektedir. Oysa peygamber efendimiz bir hadislerinde şöyle buyurmaktadırlar: "Deveye binen kadınların en iyileri, Kureys'in *sâliha* hanımlarıdır. Onlar, çocuklarına karşı çok şefkatli ve eşlerine karşı riâyetkârdırlar."⁸⁷ Hz. Peygamber'in temsil tarikiyle ifade ettiği başka bir hadislerine göre kıyamet günü boynuzsuz koyun boynuzlu ko-

⁸³ Er-Rûm, 30/21.

⁸⁴ el-Bakara, 2/187.

⁸⁵ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5; Nesâî, Nikâh, 4; Dârimî, Nikâh, 3.

⁸⁶ Ebû Dâvûd, Nikâh, 3; Tirmizî, Tahâre, 3; İbn Mâce, Menâsik, 76, Fiten, 5, Nikâh, 1, Ahmed, 5/412.

⁸⁷ Buhârî, Nikâh, 12, Enbiya, 46, Nafakat, 10; Müslim, Fedâilü's-Sahabe, 200-201; Ahmed, *Müsned*, I, 319, II, 269, 275, 319, 393, IV, 101.

yundan hakkını alacak⁸⁸, her çoban güttüğünden hesaba çekilecektir. Peygamberimiz kadını evin çobanı olarak nitelemekte ve ev işlerinden sorumlu tutmaktadır:

“Hepiniz çobansınız ve sorumluluğunuz altındakilerden hesaba çekileceksiniz. Kadın da kocasının evinden ve sorumluluğu altındakilerden hesaba çekilecektir.”⁸⁹ Bu hadis, zorunlu olmadıkça işlerini çocuklarına tercih eden, ev hanımlığını aşağılayan annelerin bu işin vebali altından kalkmalarının zor olacağını ifade etmektedir. Yine, daha önce başka bir vesile ile zikretmiş olduğumuz bir hadisinde Hz. Peygamber, hanımlara: “Sizin cihadınız evlerinizdedir”⁹⁰ buyurmuştur. Bu evdeki cihadın, başta çocuk bakımı olmak üzere her türlü ev işini kapsadığında şüphe yoktur. Çünkü ifade mutlakdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ifadeyle bir yandan çocuk bakımı ve ev işlerinin cihad gibi zor olduğunu ifade ederken, öte yandan bu zorluğa katlananların cihad sevabı alacağını belirtmiş olmaktadır.

Kur’ân’da anneliğin ne kadar yüceltiği malumdur.⁹¹ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de çok sayıda hadisinde anneliği yüceltici ifadeleri mevcuttur: Meselâ, “Kime iyilikte bulunayım?” diye soran kişiye, sorusunu her tekrarında üç defa “Annene”, dördüncüsünde “Babana” diye cevap vermiştir.⁹² “Güzel ve statü sahibi olduğu halde evlenmeyip kendini yetimlerine adayan kadınla kıyamet günü beraberiz”⁹³ şeklindeki müjdesi de annelerin her türlü fedakârlığına çok büyük mükâfatlar verileceğinin ifadesidir. Savaşa katılmak isteyen bir erkeğe: “Git annene hizmet et, cennet onun ayakları altındadır”⁹⁴ buyurması, anneliğin bir kadın için en yüce ve saygın bir makam olduğunu ifadesidir.

Kocasından boşanan bir kadının çocuğunu babasının almak istemesi üzerine, kadın durumu peygamberimize iletmış, Hz. Peygamber’in çocuğu anneye verilmesini emretmiştir.⁹⁵ Bu uygulama, anneye

⁸⁸ Müslim, *Birr*, 61; Tirmizî, *Kıyâme*, 2; Ahmed, *Müsned*, 2/235, 301, 411.

⁸⁹ Buhârî, *Cuma*, 11, *İstikraz*, 20, *Vesâyâ*, 9, *Nikâh*, 81, 90, *Ahkâm*, 1; Müslim, *İmâre*, 20; Ahmed, *Müsned*, II, 111.

⁹⁰ Ahmed, *Müsned*, 6/68.

⁹¹ *İsrâ* 17/23-4; *Ankebut*, 29/8; *Lokman*, 31/14-5; *Ahkaf*, 46/15, 17.

⁹² Buhârî, *Edeb*, 2; Müslim, *Birr*, 1; Tirmizî, *Birr*, 1; Ebû Dâvûd; *Edeb*, 1; İbn Mâce, *Edeb*, 1; Ahmed, *Müsned*, V/3,5.

⁹³ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 130; Ahmed, *Müsned*, VI, 29.

⁹⁴ Nesâî, *Cihad*, 6.

⁹⁵ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 35; Ahmed, II, 182.

muhtaç küçük çocuğun velâyet ve bakım hakkının (*hudâne*) anneye ait olduğunu ifade etmesi yanında, özellikle anneye muhtaç çağdaki çocukların bakımında annenin sorumluluğunu da hükme bağlamış olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de hanımların geçimini sağlamakla kocalarının yükümlü olduğu belirtilirken buradaki (*mevlûd leh*) ifadesi ile yükümlülüğün kadınların çocuk doğurması, emzirmesi ve bakımı, yani anneliğin karşılığı olduğu belirtilmiş olmaktadır.⁹⁶

Yine Kur'ân-ı Kerim'deki "Emzirme görevini tam mânâsıyla yerine getirmek isteyen anneler çocuklarını tam iki sene emzirirler" âyeti⁹⁷ kadının sorumlulukları konusunda önemli bir buyruktur. Yine fıkhıdaki zaruret durumları ve hastalık hariç, çalışma veya herhangi bir gerekçe adına çocuğuna anne sütü veremeyen, çocuğunu başkalarına teslim ederek onu anne şefkatinden mahrum bırakan her kadın, çocuğunun hakkını yemiş olduğunu unutmamalıdır.

Sâlih çocuklar yetiştirmenin sevabı başka bir takım güzel amel ile ölçülemeyecek kadar büyüktür. Sâlih evlat hem dünyaya hem de âhirete yapılan en akıllıca bir yatırımdır. Dünya ve âhirette sonsuz nimetlere kavuşma vesilesi olacak sâlih çocuklar yetiştirmeyi küçümseyip, geçici dünya menfaatlerini öne geçirmek değişik vesilelerle Kur'ân'ın değişik âyetlerinde belirtildiği gibi yanlış bir alışveriş ve takastır. Çünkü Peygamberimiz bir hadislerinde " Üç kişinin öldükten sonra amel defterlerine sevap yazılmaya devam edilir: Faydası devam eden sadaka (*sadaka-i câriye*), faydalanılan ilim, ebeveynine dua eden sâlih evlat"⁹⁸ buyurmuştur. Benzer bir hadiste de " Kim iki kız çocuğunu yetiştirip büyütürse kıyamet günü benimle beraberdir."⁹⁹ buyurulmuştur. Kişinin ailesine ve çoluk çocuğuna yaptığı makul ve meşru harcamalara sadaka sevabı verileceği¹⁰⁰ de hadislerde dile getirilen önemli bir müjdedir.

Hız. Peygamber tarafından sâliha kadınlarla evlenmek teşvik edilmiş, sâliha kadının en değerli hazine olduğu belirtilmiştir.¹⁰¹ Başka bir hadisinde "Allah bir kimseye sâliha bir kadın nasib etmişse dini-

⁹⁶ el-Bakara, 2/233.

⁹⁷ el-Bakara, 2/233.

⁹⁸ Müslim, Vasıyye, 14; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14; Nesâî, Vesâyâ, 8.

⁹⁹ Müslim, Birr, 149; Tirmizî, Birr, 14.

¹⁰⁰ Buhârî, Meğâzî, 12, Nafakat, 13; Müslim, Zekât, 39.

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, Zekât, 32.

nin yarısı konusunda ona yardım etmiştir. Diğer yarısı konusunda da kendine düşeni yapсын" ¹⁰² buyurmak sûretiyle kadınlar için *sâliha* vasfının önemine dikkat çekmiştir. Kanaatimce, aile kurumu açısından Müslüman kadınlar için *sâliha* olmak, bunun mukabili olarak Müslüman erkekler için *sâlih* vasfını hâiz olmak Müslüman toplumlardaki toplumsal cinsiyet parametrelerinin temelidir. *Sâlih erkek* ve *sâliha kadın* evlilik kurumunun amaç ve ilkelerine riâyet eden, *Sâlih* evlatlar yetiştirmeyi her şeyin önünde tutan erkek ve kadınlardır. Çünkü *sâlih* evlatlar ancak *sâlih* ve *sâliha* ebeveynlerin elinde yetişebilir. Çocuklarının bakımını ve eğitimini külfet gören veya başkalarına ihale edenlerin *sâlih* ve *sâliha* evlatlar yetiştirme şansı oldukça zayıftır. Üzerinde imal-i fikir yapılması amacıyla buna sadece dikkat çekmekle yetiniyor, uzanımlarının tartışmasına girerek konuyu uzatmak istemiyorum.

Bu buyruklar evliliğin esas amacının *sâlih* çocuklar yetiştirmek olduğunu, kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleri ve kimliklerinin bu doğrultuda inşa edilmesi gerekliliğini, evliliğin külfetlerine katlanmanın büyük ecri olduğunu ifade ederler. Kadınların ekonomik özgürlük ve profesyonel kariyer gibi gerekçelerle, erkeklerin de külfetinden kaçarak aile kurumuna ve ona yüklenen amaçların gerçekleşmesine olumsuz yönde etki edecek bütün tavırları İslâm'ın özüne, rûhuna ve mekâsîdına aykırı bir tutumdur.

İnsan neslinin nicelik ve nitelik açısından dejenerasyonuna yol açabilecek her türlü gelişme Kur'ân-ı Kerim'in şu âyetinde belirtilen *nesli bozma* kategorisi içine girer: "Öyle insanlar vardır ki dünya hayatına ait sözü senin hoşuna gider. Oysa o düşmanlarının en şiddetlisi olduğu halde kalbindekine Allah'ı şâhit tutar. Senin yanından ayrılınca da yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya, ekini ve nesli bozmaya çalışır. Allah bozgunculuk çıkaranları sevmez." ¹⁰³ Bu âyetin ifadesi çok dikkat çekicidir. Fesatçıların/bozguncuların çok güzel, zihin çelici, etkili ve hoş gidecek şekilde konuştuklarını, bozgunculuklarını maharetle maskelediklerini vurgulayarak buna karşı bilinçli, dikkatli ve uyanık olunması vurgulanmaktadır. İnsanoğlunun tarih boyunca olduğu gibi bu gün de en büyük sorunu, kuzu postuna bürünmüş kurtların ustaca sözlerle ve ikna edici söylemlerle insanları kandırması ve doğruyu bulmasının engellenmesidir.

¹⁰² Hâkim, *Müstedrek*, II/175, hadis no: 2681.

¹⁰³ el-Bakara, 2/204-5.

Tartıştığımız toplumsal cinsiyet konusu da bunun tipik örneklerindedir. Özellikle çağın bütün iletişim mekanizmalarıyla sistematik bir şekilde bir tür beyin yıkama kışkırtıcı alnan kitleler mankurtlaştırılmakta, özünden uzaklaştırılarak yabancı kültürlerle yakınlaşmakta, bir yandan en açık hakikatlerden bile şüphelenir ve tartışır hale getirilirken öbür yandan en olmaz şeyleri kabul eder ve savunur duruma getirilmektedir. Bu, söylemler aracılığıyla zihinler üzerinde kurulan bir tahakkümdür. Son dönemlerde bazı düşünürlerin dikkat çektiği, dil ve söylem üzerinden iktidar ve tahakküm üretme denilen şey tam da budur.

Âyet ve hadislerin geneline, Hz. Peygamber'in ve ashabının aile hayatı konusundaki uygulamalarına bütüncü bir bakış açısıyla baktığımızda; ailenin nafakası ve dış tehditlere karşı korunması, cihad gibi dış görevlerin erkeğe; çocukların bakımı ve ev işlerinin ise kadının sorumluluğuna verildiği görülmektedir. Peygamberimiz yukarıda kısaca işaret ettiğimiz bir hadisinde: "Kadın kocasının evinin çobanıdır"¹⁰⁴ buyurarak kadınların evdeki sorumluluklarını çok veciz bir şekilde ifade etmiştir. Zaruret durumları ve bunun istisnaları olabilir. Ama genel ilke budur. İslâm toplumlarında da asırlardır gelenek bu şekildedir. Bu geleneğin tartışmaya açılması bizim doğal toplumsal gelişmemizin sonucu değil, ağırlıklı olarak dış etkiler sonucu ortaya çıkmış bir olgudur. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet konusundaki tartışmaları bu etkiler altında değil, medeniyetimizin özgün ilkeleri içinde değerlendirebilmeliyiz.

Feministlerin ve kadın hareketlerinin toplumsal cinsiyet açısından Müslüman toplumlara yönelik en yaygın suçlamaları şunlardır: Kadınların örtünmeye özellikle de peçe ve çarşaf giymeye zorlanmaları, bekâret takıntısı(!) ve bu konudaki bazı uygulamalar, kızların sünneti, cinsler arası ilişkilerin kısıtlanması, kız ve kadınların zorla evlendirilmeleri, mihr ve başlık parası, çok eşlilik, cinsel suçlarda kadın erkek arasında ayırımcılık, namus cinâyetleri, kadınların eve hapsedilmesi, siyasal ve sosyal alanda yeterli ölçüde yer alamayışları v.b. Feministler bu konularda hem erkek egemen sistemi, hem de İslâm dinini suçlarken, Müslüman kadın hareketleri mensupları bu konuda İslâm'ın bir kusuru olmadığını belirterek sadece erkek egemenliğini ve onun din yorumlarını suçlamaktadırlar. Feminist iddialara veril-

¹⁰⁴ Buhârî, Cum'a, 11, İstikraz, 20, Vesâyâ, 9, Nikâh, 81, 90, Ahkâm, 1; Müslim, İmâre, 20.

mesi gereken cevaplar konuya oldukça derinlemesine girilmesini gerektireceğinden bu çalışmamızın sınırlarını aşacak niteliktedir. Biz burada konumuz gereği bu eleştirilerin haksızlığını, Kur'ân-Sünnet bütünlüğü içinde Hz. Peygamber'in Sünneti çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız:

Hem dünyada hem İslâm ülkelerinde örtü aleyhtarlığının da örtünmenin de siyasete alet edilmiş olması, ideolojik bir çatışma aracına dönüştürülmesi her iki kampın gittikçe fanatikleşmesine yol açmaktadır. Bunun asıl mağduru da tabii ki kadınlardır. Fakat örtünme zorlamalarının arka planındaki bu olgu göz ardı edilerek olay sadece erkek egemenliğe veya Müslümanlığa fatura edilerek çözülemez.

Örtünme meselesinde âyet ve hadisler belli bir kıyafet tarzını önermez, kadını cinsel bir obje olmaktan koruyacak şekilde örtünmesi emredilir. Peygamber'in Sünnet'indeki bu konuya ışık tutacak en önemli ilke, kadın giyiminin örtme niteliğinden uzaklaşıp kadın cinselliğini öne çıkarıcı hale gelmemesi gerektiği konusundaki uyarısıdır. Bir hadisinde, ileride giyinmiş olduğu halde çıplak gibi olan (Kâsiyât âriyât) ve başları deve hörgücüne benzeyen kadınlar geleceğini, bunların bırakın cennete girmeyi, çok uzak mesafelerden duyulan cennetin kokusunu bile alamayacaklarını belirtmektedir.¹⁰⁵ Müslüman kadın İslâm fıkıhındaki bu ve benzeri ilkeleri esas alarak kıyafetini kendisi belirler. Bunun ötesinde belli kıyafetler kültürel, toplumsal ve mahallî olgulardır. Kadınlar bu tür mahallî giyim kurallarına uyup uymama konusunda olumlu olumsuz yönlerini hesaba katarak karar verirler.

Cinsler arası ilişkiler, kadınlarla erkeklerin baş başa kalması ve kadının sosyal hayata katılımı gibi konularda da İslâm dininin sınırlamalarının mantığı bellidir. Bu sınırlamalarda amaç sadece yasak ilişkilerin yolunu kapamadan ibaret değildir. Aynı zamanda kadın ve erkeklerin iffetlerine yönelik sû-i zann, dedikodu, iftira gibi olumsuzlukların da önüne geçmek amaçlanmaktadır. Hz. Peygamber'in gece karanlıkta hanımı Safiyye annemizle yürürken yanından geçen iki sahâbî'ye yanındaki kişinin hanımı olduğunu bildirmesi, onların bunu yadırgaması üzerine "Ben şeytanın içinize şüphe düşürmesinden

¹⁰⁵ Müslim, *Libas*, 125, Cenne, 52-3; Muvatta, *Libas*, 7; Ahmed, *Müsned*, 2/223, 440, 356.

koruktum" buyurması¹⁰⁶ bu hassasiyetin tipik bir örneğidir. Yoksa bazı feministlerin iddia ettiği gibi İslâm dini bütün kadın ve erkekleri cinsel güdülerini kontrol edemeyen sapıklar olarak gördüğünden bu sınırlamaları getirmiş değildir. İffet hassasiyeti olan her toplumda kişilerin iffetini koruyacak tedbirler yanında, iffetlerine yönelik haksız ithamların da önüne geçilmesi için düzenlemeler yapılır ve tedbirler alınır. Kur'ân'da, İffetli kişilere yönelik ithamlarda bulunup da bunu dört şahitle ispatlayamayanların 80 değnek cezasıyla cezalandırılmasının emredilmesi de¹⁰⁷ bu türden bir tedbirdir.

Evlilik dışı bütün cinsel ilişkileri yasaklayan bir dinin mensuplarının hem birey hem toplum olarak evlilik öncesi bekârete çok önem vermesi gâyet normaldir ve suçlama vesilesi olamaz. Toplumsal cinsiyet kalıplarının bu değere uygun olarak oluşması gâyet normaldir. Evlilik öncesi bekâretin korunması sadece kadınlar için değil erkekler için de dinî bir mükellefiyettir. Her iki cins de, hem evlilik öncesi, hem evlilik içi ve sonrası yasak olan cinsel ilişkilerinden dolayı cezalandırılır. Bu konuda erkek ve kadın arasında ayırım yoktur.¹⁰⁸ Kadınların ve erkeklerin bu suçtan dolayı cezalandırılması için dört şahitle ispatı gerekir. Kadınların cezalandırılmasında anatomik bekâret kontrolü diye bir emir veya teşvik yoktur. Bu tür uygulamalar kültürelidir. Ayrıca bu konuda erkek kadın arasındaki ayırmacılığın da İslâmî bir temeli yoktur.

Kadınların namus cinâyetlerine muhatap olmalarının da İslâmî bir dayanağı yoktur. İslâm bunu teşvik etmek bir yana yasaklar. Bu durumda İslâm dinindeki kasıtlı adam öldürme hükmünün gerekleri yerine getirilir. Kur'ân'ın hükmüne göre bir kişi karısının kendisini aldattığından şüphelenir veya suçüstü yakalar da, dört şahitle durumu ispat edemezse İslâm terminolojisinde *liân* denilen uygulamayı yaparak boşanırlar. Bu uygulama şöyledir: (Kadının veya devlet yetkilisinin huzurunda) Karı ve kocadan her biri dörder defa doğruyu söylediklerine dair Allah adına yemin ederler. Beşincide "Yalancı isem Allah'ın lâneti üzerime olsun" derler. Bunun sonucunda boşanmış olurlar.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Buhârî, İtikâf, 8,11, 12, Ahkâm, 21, Bed'u'l-halk, 11; Müslim, Selam, 23-25; Ebû Dâvûd, Savm, 78, Edeb, 81; İbn Mâce, Sıyam, 65.

¹⁰⁷ en-Nûr, 24/4.

¹⁰⁸ en-Nûr, 24/2.

¹⁰⁹ en-Nûr, 24/6-10.

Namus ve töre cinâyetleri İslâmî değil kültürel olgulardır. Ayrıca bunları erkek egemenliğinin kadınların bedenlerini kontrol amaçlı düzenlemeleri olarak yorumlamak da sorunludur. Bunlar farklı toplumların cinsel ilişkileri düzenleme amacıyla ürettikleri farklı yöntemlerdir. Namusun ancak, suçluları öldürerek, yakınlarına evlenme ambargoları koyarak veya evli olan yakınlarını boşatarak temizleneceğini düşünen bir toplumda sadece kadınlar değil erkekler de aynı ölçüde mağdurdur. Bu yüzden kadınlar kadar erkeklerin de hayatı kararmaktadır. Erkek egemen bir düzen nasıl oluyor da kadın kadar erkeğe de zarar veren bir toplumsal cinsiyet sistemi kuruyor anlamak oldukça zordur.

Kızların ve kadınların rızaları alınmaksızın zorla evlendirilmelerinin de İslâmî bir dayanağı yoktur. Hz. Peygamber "Dul kadın emri alınmadıkça, bâkire kadın da izni alınmadıkça nikâhlanamaz. Bâkirenin (rızasını açıkça beyan etmekten utanabileceğinden dolayı) susması izin sayılır" buyurmuşlardır.¹¹⁰ Bir kız Hz. Âişe'ye gelerek, babasının kendisini istemediği halde amcaoğlu ile evlendirdiğini söyler. Hz. Âişe kıza oturup Hz. Peygamber'i beklemesini söyler. Hz. Peygamber gelip kızın şikâyetini öğrenince babasını çağırır ve nikâh konusunda kızının tercihini esas olduğunu söyler. Bunun üzerine kız: Ey Allah'ın Rasûlü! Ben kızların ve babaların nikâh konusundaki yetkilerini öğrenmek ve insanlara öğretmek için böyle davrandım. Bu nikâhı kabul ediyorum der.¹¹¹ İmam Buhârî'nin Sahih'nin 42. babının başlığı şu şekildedir: "Bir kişi kızını zorla evlendirirse yapmış olduğu nikâh geçersizdir (merdûd)" Bu başlığın altında, babasının kendisini zorla istemediği bir adamla evlendirmek istediği şekilde şikâyette bulunan bir kadının (Harise bint Hişam) hikâyesi anlatılır. Hz. Peygamber kadının babasını çağırarak böyle bir hakkı olmadığını belirtir ve nikâhı iptal eder.¹¹² "Velisiz nikâh olmayacağı" meâlindeki hadisler¹¹³ ise kadının velileri tarafından zorla evlendirilmesi anlamına gelmeyip; evliliğin isabeti ve geleceği açısından velilerinin görüş ve tecrübelerinden

¹¹⁰ Buhârî, Nikâh, 41.

¹¹¹ Nesâî, Nikâh, 36; İbn Mâce, Nikâh, 12.

¹¹² Buhârî, Nikâh, 42, Hadisin diğer kaynakları için bkz: Buhârî, İkraḥ, 3, Hıyel, 11; Ebû Dâvûd, Nikâh, 25; Tirmizî, Nikâh, 18; Nesâî, Nikâh, 35; Dârimî, Nikâh, 14; Muvatta, Nikâh, 25.

¹¹³ Bkz: Buhârî, Nikâh, 36; Ebû Dâvûd, Nikâh, 19; Tirmizî, Nikâh, 14; İbn Mâce, Nikâh, 15; Dârimî, Nikâh, 11.

yararlanılması, onların da rızaları alınarak evliliklerin yakın çevre tarafından desteklenmesinin sağlanması gibi maslahatlara yöneliktir.¹¹⁴

Boşama hakkının sadece erkeklere ait olduğu da doğru değildir. Kadınların da boşanma hakkı da vardır. Kur'ân, geçimsizlik durumunda eşlerin kendi yakınlarından birer hakeme başvurmalarını tavsiye eder.¹¹⁵ Bu hakemler eşleri barıştırbilecekleri gibi, boşanmaya da karar verebilirler. Ayrıca kadın bedel vererek de boşanabilir. Sâbit b. Kays'ın hanımı eşinden boşanmak istediğini Hz. Peygamber'e iletmış, Hz. Peygamber de kocasının kendisine vermiş olduğu bahçeyi geri vermek üzere onları boşamıştır.¹¹⁶

Kızların sünneti de İslâmî bir emir veya teşvikin sonucu ortaya çıkmış bir uygulama değildir. Hz. Peygamber'in erkeklerin sünnetini geçmiş peygamberlerin sünneti olarak niteleyerek teşvik eden hadisleri mevcuttur. Fakat kızların sünnetine dair hiçbir teşviği yoktur. Sadece kızları sünnet eden bir kadına çok derin kesmemesini tavsiye etmiştir.¹¹⁷ Bu da İslâm öncesinden gelen mevcut bir uygulamanın mahzurlarını gidermeye yönelik bir tavsiyedir. Zaten erkeklerin sünnetinin amelî bir sünnet haline gelip bütün İslâm dünyasında istisnasız uygulanırken, kızların sünnetinin Kuzey Afrika'nın bazı bölgeleriyle sınırlı bir uygulama olması da bunu göstermektedir. Antropolojik araştırmalar bu geleneğin İslâm öncesinden kaldığını ve zamanla İslâmî bir niteliğe büründüğünü göstermektedir.¹¹⁸

İslâmî bir uygulama olan ve erkek tarafından kadına verilen *mîhr*'i kadın onuruna aykırı olarak nitelendirenler mevcuttur. Mîhr kadın istediği takdirde erkek üzerine bir zorunluluktur. Kadın istemezse mîhr almayabilir. Bunu kadın onuruna aykırı görenler almaya-bilirler.

¹¹⁴ Kadınların zorla evlendirilmeleri “velâyetü'l-icbâr” dair hadisler ve İslâm fakihlerinin bu konudaki görüşleri için bkz: Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, 332-6.

¹¹⁵ en-Nisâ, 4/35.

¹¹⁶ Buhârî, Talâk 12; Ebû Dâvûd, Talâk, 18; Nesâî, Talak, 34, İbn Mâce, Talâk, 22.

¹¹⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 179.

¹¹⁸ Kızların sünneti konusunda bkz: Nahid Toiba, Kadın Genital Mütilasyonu Nedir, *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik* içinde, çev. Ebru Salman, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2004, İstanbul, 265-277.

Kadınların sosyal ve siyasî alanlarla iş hayatında yeterince yer alıp almadıkları meselesine gelince yukarıda söylediklerimize ilaveten sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Konunun çok boyutluluğu ve karmaşıklığı nedeniyle, bu konuda dinî hüküm verirken sadece dinî yönünü ele alarak meseleye yaklaşmanın yeterli olmayacağı kanaatindeyiz. Burada en kritik nokta şudur: Müslüman kadınlar, küresel olsun mahallî olsun değişik moda akımların ve ideolojik söylemlerin önünde mi sürüklenecekler, yoksa kendi özgün çözümlerini üreterek kendi medeniyetlerinin yeniden inşasında ve geliştirilmesinde erkeklerle işbirliği içinde öncü rolü mü üstlenecekler? Öncelikle buna karar vermek durumundadırlar. Belli ilkeleri olmaksızın Müslüman kadının durumuna yönelik her türlü söyleme ve etkiye kapılırlarsa şaşkına dönmeleri kaçınılmaz görünmektedir.

Cinsiyet Rollerini Konusuna, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Sünnetinin Bütünlüğü İçinde, Mekâsıd/Maslahat Ekseninde Bakış

On beş asırlık İslâmî ilimler geleneğini bir yana bırakıp, İslâm'ı kısa yoldan Kur'ân meali ve hadis tercüme okuyarak öğrenme kolaylığına kaçan, ya da bu geleneği ataerkillik gibi değişik suçlamalarla değersizleştirip doğrudan Kur'ân ve sünnete başvurmayı savunan yaklaşımların içine düştüğü en temel tuzak; âyet ve hadisleri anlama ve hüküm çıkarma işini basite indirgeme, vulgarize etmektir. Bu tür anlayışların başka bir hatası da tek tek âyet ve hadislerden yola çıkarak hükümler elde etmeye çalışan parçacı yaklaşımdır. Oysa her bir âyet Kur'ân'ın bütünlüğü, her bir hadis de yine Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin bütünlüğü içinde değerlendirilmelidir. Bu bütüncü anlam şeması kurulamazsa tek tek âyet ve hadislere her isteyen istediğini söyletmesi ve anlamlarının çarpıtılması ihtimali büyüktür. Ayrıca Hz. Peygamber'in sünneti sadece hadislerle bize aktarılan hususlardan ibaret değildir. Onun sünneti Kur'ân'ın hayata aktarılmış şekli olduğuna göre Kur'ân'dan bağımsız sadece hadislerden yola çıkarak Hz. Peygamber'in sünneti ortaya konulamaz. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet parametrelerini ortaya koyan âyet ve hadislerden hüküm çıkarmaya girişmeden önce, Kur'ân'ın ve onun uygulaması niteliğinde olan sünnetin genelde insan ilişkileri, özelde kadın erkek ilişkilerine dair genel ilkelerini göz önüne alıp, toplumsal cinsiyetle ilgili âyet ve hadisler bu ilkeler doğrultusunda anlaşılmalıdır.

Bu nedenlerle, toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl inşa edileceği sorununa bütüncü ve ilkeli bir yaklaşımın, İslâm fıkhnun beş zarûfî

*mekâsîd*ı açısından ele alınarak çözüme kavuşturulmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyim. Bu beş ilke, canın (hayatın), dinin, aklın, neslin, malın korunmasıdır. Bunlar olmazsa olmaz denecek şekilde dokunulmazlığı olan ve korunması gereken prensiplerdir.

Bu yaklaşım sadece bütüncü oluşu bakımından değil, aynı zamanda epistemolojik nedenlerle de gereklidir. *Bu ilkleler İslâm fakihlerinin çoğunluğunca esas alınmış olmakla birlikte* bunun en güzel formülasyonu Şâtîbî (ö. 790/1388) tarafından yapılmıştır. Bu ilkeler Şâtîbî'nin de belirttiği gibi tek tek nasslardan (âyet ve hadislerden) daha kat'îdirler. Şâtîbî'ye göre tek tek âyetleri ve hadisleri dinde delil olarak kullanmak problemlidir. Tek tek âyetler delaletleri kat'î olmadığından, tek tek hadisler de hem sübutları hem de delaletleri kat'î olmadığından dolayı zannîdirler. Dolayısıyla parçacı bir yaklaşımla tek tek nasslardan birebir hükümler çıkarmak problemlidir.

Din, zannî değil, kat'î dayanaklara dayandırılmalıdır. Nassların delâletindeki zannîlik, onları kat'î ilkeler doğrultusunda anlamak ve yorumlamak sûretiyle giderilebilir. Bu kat'î ilkeler dinî nassların bütününden çıkarılan mekâsîd ve maslahatlarıdır. Fakat bu ilkelerin uygulamaya aktarılması esnasında her soyut ilkede olduğu gibi aşırı yorumlara tabi tutulması, istismarı, isteyeninin istediği tarafa çekmesi mümkündür. Nasslardan sarf-ı nazar ederek sadece bu ilkeler doğrultusunda hüküm vermenin teorik ve metodolojik sorunları vardır. Ayrıca seküler hukukta da bu ilkelere benzer hukuk ilkeleri mevcuttur. Sadece bu ilkelerden hareket, İslâm hukuku ile seküler hukuk arasındaki farkı belirsizleştirebilir. Dolayısıyla bu ilkeler çıkarıldıktan sonra nassların görevi bitmiş değildir. Bu ilkeler sadece ibtidâen hüküm çıkarma amacıyla değil; hakkında nass olan konularda nassların bu ilkeler doğrultusunda anlaşılıp yorumlanması, nass olmayan konularda değişik fikhî araç ve yöntemlerle hüküm verirken bu ilkelerin esas alınması amacıyla ortaya konulmuştur. Hüküm istinbatında bu ilkelere ihlal edilmemesi gerekir.¹¹⁹

Müslüman bir toplumda kadın ve erkek toplumsal cinsiyet kimliklerinin ve rollerinin bu ilkeler doğrultusunda inşa edilmesinin İslâmiyet'in özüne, rûhuna ve maksatlarına daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

¹¹⁹ Şâtîbî'nin, mekâsîd ve maslahat hakkındaki görüşleri için bkz: Şâtîbî, *Muwâfakât*, Kahire, 1969, 1/10-18, 2/2- 43.

Kadın ve erkeklerin cinsiyet rolleri özellikle de ailedeki görev dağılımı *neslin korunması ilkesi* ekseninde şekillendirilmelidir. İslâm'ın emir ve yasakları doğrultusunda bakıldığında aile kurumu dışında kadın erkek beraberliği mümkün olmadığından, insan neslin devamı ancak aile kurumu ile mümkündür. Başka bir alternatif yoktur. Evliliğin amacı meşrû yollardan, nesebin bozulmasına yol açmadan soyun devamını sağlamaktır.

Cinsiyet rollerinde yapılması önerilen değişiklikler dünyada, İslâm ülkelerinde ortaya çıkan yeni durumlar şâyet insan soyunun dengeli bir şekilde artışını olumsuz yönden etkiliyor, Müslüman ülkelerin nüfus stratejilerinin aksamasına yol açıyor, çocukların gereği gibi yetiştirilip eğitilmesini aksatıyorsa, yine *neslin korunması ilkesi* ihlal ediliyor demektir. Kadınların çalışması da benzer sonuçlara yol açıyorsa yani çocukların, beden, rûh ve ahlâk yönünden iyi yetiştirilmesinde aksaklıklara yol açıyorsa aynı hükme tabidir ve caiz değildir.

Ayrıca kadınların çalışma şartları ve ortamları, çalıştıkları işlerin niteliği, İslâmî hükümlere uymalarına engel oluyor, kadınların insanlık ve kadınlık onurunu ihlâl ediyor, onların kadınlıklarını ve cinselliklerini ticârîleştiriyor, onları reklam, sunum ve rekabet malzemesi haline getiriyorsa *dinin korunması ilkesine* aykırı olması sebebiyle caiz değildir.

Kadın ve erkeğin fitratına aykırı cinsiyet rolleri kadın ve erkekleri rûhen ve bedenen yıpratıyor, biyolojik ve psikolojik hastalıklara yol açıyor, stres ve diğer psikolojik travmalar eşleri ve çocuklarıyla ilişkilerini olumsuz etkiliyor, aile içindeki huzurun bozulmasına neden oluyor, aile kurumunu sarsıyorsa bu durumda da üç ilkeye birden aykırı davranılmış olur: *Canın, aklın ve neslin korunması*. Aynı olumsuz çalışma şartları erkekler için benzer sonuçları doğuruyorsa bu ilkelerin ihlali onlar açısından da söz konusudur.

Öte yandan evlilik, sadece soyun devamı için değil, kadın ve erkeklerin birbirlerine olan biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını meşru yollardan karşılanması alternatif olmaya tek yoldur. Dolayısıyla Müslümanların yasak ilişkilere karşı da koruma özelliği vardır. Bu yönüyle evlilik *dini koruma ilkesinin* içinde değerlendirilmelidir.

Bu ilkelere *korunma* ifadesinden yola çıkarak bunların sadece olumsuzlukların önlenmesine yönelik olduğu düşünülmemelidir. Meselâ bu bağlamda neslin korunması ilkesi, hem insan soyunun deva-

mını, hem de rûh ve beden yönünden sağlıklı ve ahlâkî yönden olgun, bilinçli ve duyarlı nesiller yetiştirilmesini içerir.

Kadınların çalışması meselesini ele alırken bu ilkeler yanında, İslâm hukuku açısından nafaka hakları ve imkânları da göz önünde bulundurulmalıdır. Kur'ân-ı Kerim evli kadının nafakasını tamamen kocaya yükler.¹²⁰ Dolayısıyla Kur'ân'ın uygulaması olan sünnet de bu minval üzere olmuştur.

Bazı Zeydî fıkıhçılar ve Mâlikî mezhebinde taraftar bulmamış bir görüş hariç İslâm fakihlerinin hemen hemen tamamına göre kadın oluş nafakayı hak etmek için tek başına yeterli sebeptir. Kadınlar nafaka temini imkânı olmayan erkekler statüsünde mütalaa edilirler. Kadınlar nafaka konusunda pozitif ayırimcılığa tâbidirler. Yani kızlar ve kadınlar ister küçük ister buluğa ermiş, ister bâkire ister evli olsunlar çalışma zorunda olmaksızın nafaka alma hakkına sahiptirler.

Evli kadınlar zengin, kocaları fakir bile olsa, kadının ve ailenin nafakasından koca sorumludur. Hatta koca, hasta, sakat veya değişik sebeplerle nafaka temininden âciz bile olsa karısının nafakasından sorumludur. Bu durumdaki kocanın nafakasını karısı değil kocanın hısımları karşılamak zorundadırlar. Kadın hiçbir şekilde kocasının nafakasından sorumlu değildir. Böyle bir kadın mahkemeye başvurarak evliliğin feshini isteyebilir.¹²¹

Fakir olan evlenmemiş kızların ve dul kadınların nafakasından önce babalar, sonra yakınlık sırasına göre maddî durumu uygun olan usul ve fûrû'dan akrabaları, sonra hısımları sorumludur. Bir kız veya kadın, çalışma imkânı olsa bile; ister hiç evlenmemiş, ister dul olsun ve de yaşı kaç olursa olsun kendi geçimini temin için çalışmak zorunda değildir. Böyle bir kız veya kadın, hukuken nafaka mükellefi olabilecek bir yakını aleyhine açtığı nafaka davasında, davalı: "Bu kız veya kadının sıhhati yerindedir, çalışıp kendi geçimini temin etsin" diyerek nafaka ödemekten kurtulamaz.¹²²

Eğer kadının nafaka verecek yakını yoksa nafakasını devlet verir. Devlet de nafakasını vermiyorsa o bölgenin ahalişi verir.¹²³ Tabii

¹²⁰ el-Bakara, 2/228-9, 233, 236, 280; en-Nisâ, 4/19, 34; el-Maide, 5/89; et-Talak, 65/1, 6-7.

¹²¹ Özcan, *a.g.e.*, 71.

¹²² Ruhi Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası* (Bu çalışma 1980'de doçentlik tezi olarak sunulmuştur.), Çağlayan yayınları, İzmir, 1996, s. 173.

¹²³ Özcan, *a.g.e.*, 296.

bu son durumlarda kadının zengin olmaması gerekir. O zaman nafaka alma hakkı olmaz.¹²⁴

Eğer Müslüman bir kadının zarurî ihtiyaçları ve havâic-i asliyesi, yakını olan erkekler, devlet veya Müslümanlar tarafından karşılan(a)mıyorsa o takdirde; tesettür, mahremiyet, ihtilât, halvet gibi dinî sınırlandırmalar ile insanlık ve kadınlık onurunun korunması gibi dinî ve ahlâkî kurallara uymak, evli ise eşinin iznini ve rızâsını almak şartıyla çalışmasına kimse karşı çıkamaz. Fakat böyle bir durumda Nafaka mükellefiyeti açısından bütün Müslümanlar vebal altındadır. Havâic-i asliyesi bir şekilde karşılanan kadınların kazanç amaçlı çalışmalarını teşvik eden veya zorlayan herhangi bir nass yoktur. İslâm Fakihlerine göre emeği ile geçinmeyi teşvik eden nasslar erkekler içindir. Onların nafaka konusundaki yukarıda değindiğimiz görüşlerinin gereği budur.

Temel ihtiyaçları kocası tarafından karşılanan veya çalışmaya zorlanmayan bir kadınla, temel ihtiyaçları karşılanamayan veya kocası tarafından çalışmaya yönlendirilen veya zorlanan bir kadının durumu da aynı değildir. Öte yandan kadının havâic-i asliyesi için çalışmasıyla, havâic-i asliye dışındaki tüketimi karşılamak için çalışması da aynı kefeye konamaz. Tüketim çarkının bitmez tükenmez taleplerini karşılayabilmek amacıyla kadının çalışmasının gereği dinî açıdan savunulamaz. Özellikle bu tür kadınların çalışması âiledeki işbölümünü ve çocuk yetiştirilmesini olumsuz yönde etkiliyorsa hiç savunulacak bir tarafı yoktur.

Temel ihtiyaçları karşılandığı için çalışmaya İhtiyacı olmadığı halde çalışan erkek ve kadınların genelde dikkatten kaçan bir kul hakkı ihlali ihtimaline dikkat çekmek istiyorum: İşsizlik nedeniyle bazı ailelerde aile fertlerinden hiçbiri iş bulamadığı için temel ihtiyaçlarını karşılayamazken, bazı ailelerde kadın olsun erkek olsun ihtiyacı olmadığı halde çalışanlar varsa, burada bir kul hakkı ihlali ve dinî açıdan vebal altına girme durumu da söz konusudur. "Komşusu aç iken tok yatan bizden değildir"¹²⁵ hadisini bu açıdan da değerlendirmek gerektiği kanaatindeyim. Özellikle işsizliğin fazla olduğu meslek

¹²⁴ Nafaka hakkında geniş bilgi için Ruhi Özcan'ın bundan önceki dipnotlarında adı geçen eseri dışında ayrıca bkz: İbn Abidin, *Tahrîru'n-nukûl fi nafakâti'l-furû' ve'l-usûl*, Terc: K, Yıldız, İ. Yıldırım, M. Gayretli, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı, 13, 2009, s. 441-70; Mahmasanî, Subhi, *el-Mebâdiu's-şer'iyye ve'l-kânûniyye fi'l-hacr ve'n-nefekât*, Beyrut, 1977.

¹²⁵ Ahmed, *Müsned*, 1/55.

dallarında bu vebale daha fazla dikkat edilmelidir. Devletin ve işverenlerin de personel alımında ailesinde hiç çalışanın olmadığı kişileri tercih etme gibi bir dinî ve ahlâkî yükümlülükleri olduğunu düşünüyorum. İşe alımlarda pozitif ayrımcılığın özellikle çalışana olmayan erkek aile reisleri için yapılması gerektiği kanaatindeyim. Aile reisi çalışmayacak durumda veya mevcut işler için ehil değilse o zaman aileden önce erkekler olmak üzere başka kişilere bu ayrımcılık uygulanabilir.

Kadınlar bir yana, erkeklerin de tam gün ve bir ömür boyu çalışarak ömür tüketmeleri de İslâmî açıdan sorgulanmalıdır. Dolayısıyla erkeklerin bir ömür tam zamanlı ve işyerine giderek çalışmalarının sorgulandığı, hem erkek hem de kadınların evden ve yarı zamanlı çalışmalarının talep edildiği bir çağda kadınların kayıtsız şartsız çalışmaya teşvik edilmelerinin savunulacak bir tarafı yoktur. Kadınlar illa çalışmak zorundaysalar, yarı zamanlı, evden yapılabilen işler gibi onları evlerinden ve çocuklarından koparmayacak işleri tercih etmeli, çocuk yetiştirme dönemlerinde iş hayatından ayrılıp çocuk yetiştirme dönemlerinden sonra çalışma hayatına dönme yolunu tutabilmelidirler. Tam zamanlı çalışmak mecburiyetinde kaldıklarında da kadın fıtratına uygun işleri tercih etmelidirler. Kariyer bakımından akranlarından ve erkeklerden geri kalma gibi nedenlerle profesyonel, tam zamanlı, kesintisiz ve rekabetçi bir iş hayatının sorunlarıyla boğuşmak; işi, hayattaki her şeyin önüne geçirmek salt rasyonalite açısından bile sorgulanması gereken bir tutumdur.

İnsanoğlu, içine atıldığı şehir hayatı ve tüketim çarkı içinde ömrünü koşuşturma içinde tüketmekte, kendine ve yakınlarına zaman ayıramamakta, kendisine yabancılaşmaktadır. Çalışmanın bir ibadet gibi kutsallaştırılması sonucu insanların çoğu neredeyse işine tapar hale gelmiştir. Eleştirel zihinler dünya çapında bu durumu sorgulamaya başlamışlar, çalışma saatlerinin düşürülmesi, yarı zamanlı veya işyerine gitmeden evden yapılacak iş imkânlarının geliştirilmesi gibi arayışlar gittikçe artmaya başlamıştır. Bunun, trafik ve toplu taşımacılık yükünü hafifleteceği, bazı kamu harcamalarını önemli ölçüde azaltacağı, insanların kırsal bölgelerde yaşamasını teşvik edeceğinden şehirlerin daha yaşanılır hale geleceği gibi çok olumlu sonuçlarının olacağı savunulmaktadır.

Yine Batıda “*Work at home*”, “*Mom’s at home*” gibi sloganlarla kadınları eve dönmeye çağıran akımlar, kadın hareketleri, platformlar ve bloglar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sloganları anahtar kavram

olarak kullanarak internette arama yapıldığında çok sayıda oluşumun web sitelerine ulaşmak mümkündür. Kadınların eve dönmesi çocukların da evde yetişmesi sonucunu doğuracaktır. Türkiye’de belli ideolojik kesimler her vesile ile sürekli olarak “Kadınlar yeniden eve kapatılıyor/kapatılacak” gibi çığırkanlıklarla sağa sola saldırmaya devam ediyorlarsa da, kadının eve dönüşü akımının yavaş yavaş ülkemizin de gündemine girmekte olduğunun emareleri görünmeye başlamıştır.¹²⁶ Zaten ülkemizde bu tür gelişimler kendi içimizden çıktığında vâveylâ koparılmakta, ama Batıdan geldiğinde mal bulmuş mağribî gibi sahip çıkılmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde erkeklerin bile daha az çalışarak yaşamının imkânlarını aramasına karşı, özellikle geri kalmış ülkelerde kadınların sürekli profesyonel iş hayatına yönlendirilmesi, uluslar arası kartellerin üretimlerini bu tür ülkelere kaydırılması olgusu ile birlikte değerlendirilince çok ilginç ipuçları yakalamamızı sağlamaktadır. Ayrıca belli ölçülerde de olsa kadınların iş hayatından çekilmesinin işgücü arzını azaltacağı, dolayısıyla ücretlerin artması sonucunu doğuracağından kapitalist düzenin hiç istemeyeceği bir şeydir.

Çocukların kreşlerde ve ehliyeti tartışmalı bakıcıların elinde yetişmesinin de onlar üzerindeki psikolojik ve ahlâkî etkileri araştırılıp, sorgulanıp ciddi şekilde tartışılmalıdır. Çocukların kreşlerde daha iyi sosyalleştiği gibi sorunun bütünüyle görülebilmesinden uzak ezberci yaklaşımlar, yeni nesiller üzerinde geri dönülmez olumsuz etkilerini görmemizi engelleyebilir. Eğitimin devlet eliyle yürütülmesinin olumsuzluklarının farkına varan eleştirici kafalar devlet eliyle eğitime karşı çıkarken, devlet kreşlerindeki memur zihniyetli görevlilere teslim edilen çocuklarımızın başta devlet ideolojisiyle beyinlerinin yıkanmasından tutun birçok olumsuz etki ve alışkanlık kazandırma mekanizmasının muhatabı olduklarını unutmamak gerekir.

¹²⁶ Modern kadının eve dönme eğilimine girdiğine dair iki yazı için bkz:

<http://www.yeniaktuel.com.tr/top107,175@2100.html>,

<http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=1145714> 09.05.2012.

Kadınların evde çalışmasının sosyalitelerini engellmeyeceğine dair bir yazı için bkz.<http://www.birikimdergisi.com> 09.05.2012.

Bir gazetenin köşe yazarınca yayınlanan, kadınların çalışma hayatındaki sorunlarını çok isabetli bir şekilde dile getiren ve kadınların evde çalışmasını savunan çalışan hanım okuyucunun ilginç mektubu için bkz.

<http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/?FatmaKBarbarosoglu> 02.02.2012.

Toplumdaki değişik grupların ideolojik amaçlarla kurdukları kreşlerde de çocukların bir hizbin militanı olarak yetiştirilme tehlikesi vardır. Ticârî amaçlarla kurulan kreşler ise her şeyi ticârîleştiren kapitalist mantığın amaçları doğrultusunda hareket etmek durumunda olduklarından genel olarak ilkesel ve sahici maslahatlar yerine gösterişi, göz boyamayı, reklamı öne almaktadırlar. Sözüün özü çocuklarımız hangi amaçla kurulmuş olurlarsa olsunlar kreşlere teslim ve emanet edilemeyecek kadar önemlidir. Hiçbir uzman, profesyonel bakıcı veya kreş görevlisi annenin yerini tutamaz.

Kadınların çalışmasına mutlak olarak karşı çıkmak akıl kârı olmadığı gibi dinî açıdan da doğru değildir. Her şeyden önce kadının çalışmaya ihtiyacı olup olmadığına, çalışması sonucu ortaya çıkan sorunların derecesine, çalışma sonucu elde edilen menfaatler ve karşılaşılan zararların muhasebesine, çalışma şartları ve ortamının durumuna bakılarak karar ve hüküm vermek gerekir. İhtiyaçtan maksat temel ve aslî ihtiyaçlardır.

Kadınların çalışma arzularının en büyük etkenlerinden başta geleninin; başkalarına muhtaç olmadan, başkasının eline bakmadan, minnet altında kalmadan, hazır yiyici damgası yemeden, kendi emeğinin ve alın terinin karşılığıyla, onurlu bir şekilde yaşama arzusu, kısacası ekonomik bağımsızlık olduğu bir gerçektir. Bu anlayışa ilk elden karşı çıkılamaz. Ama bu konuda da toptancı ve genellemeci değil, özel durumlara göre değerlendirmeler yapılmalıdır. Öte yandan başta eşi olmak üzere bir yakınunun nafakasıyla geçinmeyi onursuzluk sayan kadınların, iş hayatlarındaki onur kırıcı durumları da göz önüne alıp terazinin iki kefesine hiçbir şeyi dışta bırakmadan konması gerekenleri koyarak değerlendirme yapmaları akl-ı selimin gereğidir. Her işveren ve âmirin ve iş hayatındaki şartların insan onuruna karşı yeterli hassasiyet içinde olmadığı hayatın bir gerçeğidir. Ayrıca bir kadının başta eşi olmak üzere sevdikleri ve yakınları tarafından başta ekonomik destek olmak üzere her açıdan korunup desteklenmesi, utanılacak değil iftihar edilecek bir durumdur. Bu arada onur ile kibir arasında ince bir çizgi olduğunun da altını çizmemiz gerekir.

Özellikle Hz. Peygamber'in, eşlerinin, ailesinin ve ashabının kanaatkâr, mütevazı ve zâhidâne yaşayışlarını örnek aldığımızda, tüketim çarklarından ve arzularımızın peşinden sürüklenmekten kurtulacağımız ve daha az çalışma karşılığında daha insanca bir hayata kavuşacağımız âşikârdır. İnsanı, amaç olmaktan çıkarıp, araca dönüştüren bu üretim ve tüketim çarkının dişlileri arasında sürüklenip git-

mekten kurtaracak eleştirel bir bakış açısına sahip olabilmenin ilk şartı, bize beyin yıkama taktikleriyle sunulan hayat tarzlarının kodlarıyla İslâm'ı anlama ve yorumlama tuzağına düşmeme ferasetini gösterebilmemizdir.

Bu ferasetle bakılabildiğinde; kadın fıtratının amacı olarak nitelenmesi ve yüceltilmesi gereken, dünya ve âhiret hayatı için stratejik önemi olan, annelik, çocuk yetiştirme ve eve yönelik hizmetler aşağılanırken; geçici dünya menfaat ve arzularına yönelik profesyonel kariyerin yüceltildiği, çocuk yetiştirmenin kaçınılması gereken büyük bir külfet olarak algılandığı, kadın ve erkeklerin birbirini velî (dost) değil hasım olarak gördüğü, tarafların nimetleri kendilerine yontup külfetleri karşı tarafa yıkmaya çalıştığı bir hayat anlayışının, İslâm'ın rûhuna, özüne ve genel maksatlarına ne kadar ters düştüğünü anlamak hiç de zor değildir.

KAYNAKLAR¹²⁷

Ağırman, Cemâ, *Kadının Yaratılışı: İlgili Rivâyetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001.

Benhabib, S.- Butler, J.- Cornell, D.- Fraser, N., *Feminist Contentions A Philosophical Exchange*, Çev. Feride Evren Sezer, *Çatışan Feminizmler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

Berktaş, Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, 12-3.

Birekul, Mehmet, *Peygamber Günlerinde Kadın*, Yediveren Kitap, Konya, 2004.

Canatan, Kadir, *Türkiyeli Kadınların Sorun Çözme Stratejileri*, *Eskiyeni* (dergi), Sayı, 17, 2009, s. 22-26.

Carullah, Musa, *Hatun*, Yayına hazırlayan: Mehmet Görmez, Ankara, 2007.

Çakır, Ruşen, *Direnış ve İtaat-İktidar Arasında İslâmcı Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000,

Demir, Zekiye, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İstanbul, 1997.

Donovan, Josephine, *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Dökmen, Zehra, *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, Sistem Yayınları, İstanbul, 2004.

Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 5. baskı, Beyrut, 1404/1985.

Hasen Han, Muhammed Sıdk, *Hüsni'l-İsve, bimâ sebete minellahi ve Rasûlihi fi'n-nisve*, Beyrut, 8. baskı, 1417/1996.

Göle, Nilüfer, *İslâm'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

İbn Abidin, *Tahrîru'n-nukûl fi nafakâti'l-furû' ve'l-usûl*, Terc: K, Yıldız, İ. Yıldırım, M. Gayretli, *İslâm Hukuku araştırmaları Dergisi*, sayı, 13, 2009, s. 441-70.

Köksal, Hilal, *Rivâyetler Işığında Hz. Peygamber Döneminde Gündelik Hayatta Kadın*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹²⁷ Kütüb-i sitte (Buhârî, Müslim, Nesaî, Ebû Davud, Tirmizî, İbn Mâce'nin hadis kitapları) ile Dârimî, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik'in (Muvatta) hadis kitapları dipnotlarına dipnotlarda gönderme yapılırken "el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-hadisî'n-nebevî (Concordance) isimli hadis kataloğunun kaynak gösterme yöntemi ve rumuzları kullanıldığından bu katalogun içerdiği 9 kitabın kaynaklarda gösterilmesine gerek duyulmamıştır.

Mahmasanî, Subhi, *el-Mebâdiu's-şeriyeye ve'l-kânûniyye fi'l-hacr ve'n-nefekât*, Beyrut, 1977.

Martı, Huriye, *Kristal Metaforu: Kadına Değer Atfetme mi, Kadında Olan Değer Görebilme mi?* Eski Yeni, Üç aylık Düşünce Dergisi, sayı:12, 2009, 87-90.

Ronald, C. Jennings, " Women In Early 17th. Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of Economics and Social History of the Orient*, 18-1(1975), 53-184.

Ronald, C. Jennings, " Limtations of the Judicial Powers of Kadi in 17 th. Century Ottoman Kayseri, *Studia Islamica*, 50(1979), 151-184.

Oruk, Sema Güzel, *Toplumsal Cinsiyetin Oluşumunda Psikososyal ve Dinsel Faktörlerin Rolü ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri, İzmir-2007.

Özcan, Ruhi, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası* (Bu çalışma 1980 de doçentlik tezi olarak sunulmuştur.) Çağlayan yayınları, İzmir, 1996.

Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011.

Savaş, Rıza, İslâm'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri, *İslâm Işığında Kadın* içinde, TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri 1996-7, Ankara-1998.

Şatıbi, Ebû İshak İbrahim b. Musa (ö.790/1388), *Muvâfakât*, Kahire, 1969, I-IV.

Toiba, Nahid, Kadın Genital Mütilasyonu Nedir, *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik* içinde, çev. Ebru Salman, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

Tuksal, Hidâyet Şefkatli, *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat, Ankara, 2000.

Vatandaş, Celâlettin (Proje Yöneticisi), *Türkiye'de Aile: Ailenin Yapısal Özellikleri, İşlevleri ve Değişimi*, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2011, s. 176.

Wadud, Amina, *Qur'an and Woman: Reading the Sacred Text From a Woman's Perspective*, Oxford University Pres, 1999, New York-Oxford; Bu eserin Nazife Şişman tarafından yapılan Türkçe tercümesi: Âmine Vedûd-Muhsin, *Kur'ân ve Kadın*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Yıldırım, Mustafa, İslâm Hukukunda Kadının Çalışması, *İslâm ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu*, 25-27 Kasım 2005 tebliğler kitabı içinde, İzmir, 2008, 403.